

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΥΤΙΛΗ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΖΩΗ Η ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΗ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ
ΧΑΜΕΝΗ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΜΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας και Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Επόπτης Καθηγητής)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΑΥΡΑΚΟΣ, Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

MICHAEL GRÜNBART, Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας του Institut für Byzantinistik und Neogräzistik του Πανεπιστημίου του Münster της Γερμανίας

Εικόνα εξωφύλλου: λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό της Ζωής Πορφυρογέννητης και του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (11^{ος} αι.), στο νότιο υπερώο του ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη (αρχείο Καθηγητή Γεωργίου Μακρή)

*Αν θέλεις να κάνεις καλή δουλειά ενός έτους, να σπείρεις σιτάρι.
Αν θέλεις να κάνεις καλή πράξη για δέκα χρόνια, φυτεύεις ένα δέντρο
Για έναν αιώνα, εκπαίδευσε έναν άνθρωπο.*

(Αρμενικό ρητό για την αξία της εκπαίδευσης)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ σ. 1

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ σ. 4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θέση της αυτοκράτειρας στην αυλή της Μακεδονικής δυναστείας. σ. 6

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Από τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Η΄ στον πρώτο γάμο της Ζωής. Ο Ρωμανός Αργυρός και ο νεαρός εραστής. σ. 18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ο θάνατος του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ΄, ο γάμος των δύο εραστών και ο ρόλος του Ιωάννη Ορφανοτρόφου. Η αυτοκρατορία στα χέρια ενός ευνούχου. σ. 32

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: «*Ανασκαφείη τὰ ὀστᾶ τοῦ καλαφάτου*». Η άνοδος του υιοθετημένου γιου και η λαϊκή εξέγερση του 1042. σ. 45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η βασιλεία των δύο Πορφυρογέννητων αυτοκρατειρών και ο εκτοπισμός της Θεοδώρας με τον τρίτο γάμο της Ζωής. Το τέλος ενός πολυτάραχου βίου. σ. 61

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ σ. 83

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σ. 89

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ σ. 103

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τον Αύγουστο του 797 τα σκήπτρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας πέρασαν για πρώτη φορά εξ ολοκλήρου στα χέρια μίας γυναίκας. Η Ειρήνη η Αθηναία αφού απομάκρυνε τον γιο της και νόμιμο διάδοχο του θρόνου Κωνσταντίνο ΣΤ' ανέλαβε την εξουσία. Από τότε και μέχρι το τέλος της μέσης βυζαντινής περιόδου αρκετές γυναίκες κατάφεραν να αναρρηθούν στον αυτοκρατορικό θρόνο, αναλαμβάνοντας την τύχη της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Μία από τις αυτοκράτειρες που άφησε το στίγμα της στη μεσοβυζαντινή περίοδο ήταν η Ζωή Πορφυρογέννητη. Στόχος λοιπόν της παρούσας μελέτης είναι η συνολική παρουσίαση αυτής της προσωπικότητας, ο ρόλος που διαδραμάτισε στη διακυβέρνηση του κράτους κατά το α' μισό του 11^{ου} αι. και φυσικά η εξέταση της ιδεολογίας του βυζαντινού κόσμου για τη γυναικεία άσκηση της εξουσίας αλλά και για την πίστη στη νομιμότητα της Μακεδονικής δυναστείας. Μελετώντας κανείς τη Ζωή έχει τη δυνατότητα να εμβαθύνει σε έξι ακόμα ηγετικές προσωπικότητες που στάθηκαν δίπλα της κι αυτό γιατί εκείνη δεν ανέλαβε ποτέ μόνη της την εξουσία: τρεις σύζυγοι, ένας υιοθετημένος γιος, η αδερφή της και ένας ευνούχος. Η δομή λοιπόν της μελέτης αυτής θα στηριχτεί στις σχέσεις της Ζωής με αυτούς, μέσα από τις οποίες διαφαίνονται οι πολιτικές εξελίξεις του βυζαντινού κράτους κατά το α' μισό του 11^{ου} αι.

Αρχικά, θα δοθεί μία παρουσίαση των αυτοκρατειρών του βυζαντινού θρόνου της Μακεδονικής δυναστείας και της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε κατά τη διάρκεια της βασιλείας τους. Στο κυρίως μέρος θα εξεταστούν, με χρονολογική φυσικά σειρά, οι γάμοι της Ζωής με τον Ρωμανό Γ' Αργυρό και τον Μιχαήλ Δ' Παφλαγώνα καθώς και ο καθοριστικός ρόλος του ευνούχου Ιωάννη Ορφανοτρόφου στην ανάληψη της εξουσίας από τον Μιχαήλ Δ' αλλά και στην μετέπειτα ανάρρηση του υιοθετημένου γιου της Ζωής, Μιχαήλ Ε' Καλαφάτη. Κομβικό γεγονός της βασιλείας αυτής, στο οποίο θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση, είναι η λαϊκή εξέγερση του 1042, με σκοπό να επανέλθει η Ζωή στον θρόνο, μετά την απομάκρυνσή της από τον Μιχαήλ Ε'. Στη συνέχεια, θα περάσουμε στη συμβασιλεία των δύο πορφυρογέννητων αυτοκρατειρών Ζωής και Θεοδώρας μέχρις ότου η Ζωή εκτοπίσει την

αδερφή της και ορίσει αυτοκράτορα τον τρίτο της σύζυγο Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο. Έχοντας δει τέλος σφαιρικά την προσωπικότητα της Ζωής και τον τρόπο που έδρασε θα ακολουθήσουν τα συμπεράσματα καθώς και η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε.

Ευχαριστώ θερμά για τη συνεχή στήριξη, καθοδήγηση και βοήθεια σε όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών και ακόμη περισσότερο στην εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας τον επόπτη μου Καθηγητή κύριο Παναγιώτη Αντωνόπουλο. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, στον Καθηγητή μου κύριο Χρήστο Σταυράκο και στον Διευθυντή του Institut für Byzantinistik und Neogräzistik του Πανεπιστημίου του Münster της Γερμανίας Καθηγητή κύριο Michael Grünbart, ο οποίος ως επόπτης μου εκεί, όπου είχα μεταβεί για βιβλιογραφική έρευνα στα πλαίσια του Erasmus+, με συμβούλευε διαρκώς και μου παρείχε οποιαδήποτε βοήθεια, ανά πάσα ώρα και στιγμή. Είναι μεγάλη μου τιμή που δέχτηκαν να είναι μέλη της εξεταστικής επιτροπής μου.

Θα ήταν μεγάλη παράλειψη να μην ευχαριστήσω από τη θέση αυτή την τέως Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Καθηγήτρια κυρία Κατερίνη Λιάμπη αλλά και τον Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κύριο Κώστα Κωνσταντινίδη για την πίστη τους σ' εμένα όλα αυτά τα χρόνια. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τη Δόκτορα Βυζαντινής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Münster κυρία Παρασκευή Τόμα για τη συνεχή ανταλλαγή απόψεων, την πολύτιμη βοήθεια της κατά την παραμονή μου εκεί αλλά και κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας μα πάνω απ' όλα για τη δυνατή φιλία που δημιουργήσαμε. Για την προσφορά φωτογραφικού υλικού του ψηφιδωτού της Ζωής Πορφυρογέννητης και του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου από τον Ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη ευχαριστώ θερμά τον τέως Διευθυντή του Institut für Byzantinistik und Neogräzistik του Πανεπιστημίου του Münster Καθηγητή κύριο Γεώργιο Μακρή.

Χρωστώ ακόμη ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Πανεπιστημιακό Υπότροφο του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κύριο Κωνσταντίνο Τακιρτάκογλου, γιατί χωρίς την πολύτιμη βοήθειά του δε θα μπορούσα να μελετήσω τις δυσπρόσιτες λόγω γλώσσας και έλλειψης μεταφράσεων, αραβικές και αρμενικές πηγές που χρειάστηκα για την εργασία μου. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον

Υποψήφιο Διδάκτορα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και καλό μου φίλο κύριο Χρήστο Αγγελόπουλο για την παροχή υλικού και τις συνεχείς συμβουλές του για την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω στις στενές μου φίλες Δήμητρα Μπαλαφούτα και Έφη Ντανοβασίλη που η ζωή μας οδήγησε μερικά χρόνια πριν στα έδρανα του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων καθώς και στη μουσική μου οικογένεια, τους φίλους και συνεργάτες Γιώργο Αλεξάκη, Δημήτρη Βάσσο, Νικόδημο Παπουτσή και στον δάσκαλο και μέντορά μου Νίκο Φασούλα για τις νότες χαράς και αγάπης όλα αυτά τα χρόνια. Ένα ξεχωριστό ευχαριστώ στην πνευματική μου μητέρα, Καθηγήτρια στην Έδρα Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Κρατικού Πανεπιστημίου του Κουμπάν στο Κρασοντάρ της Ρωσίας κυρία Ιωάννα Κακολύρη, καθώς ήταν η πρώτη που, από μικρή ηλικία, με μύησε στον κόσμο της γνώσης.

Τέλος, εκφράζω τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου, Αθηνά και Βασίλη και στον αδερφό μου Νίκο οι οποίοι σε δύσκολους καιρούς δεν σταμάτησαν να είναι δίπλα μου και να με στηρίζουν ηθικά και οικονομικά όχι μόνο για να ολοκληρώσω τις σπουδές μου αλλά πάνω απ' όλα για να κάνω τα όνειρά μου πραγματικότητα. Η διπλωματική μου εργασία είναι αφιερωμένη σε εκείνους.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Βασιλικά	<i>Basilicorum Libri LX</i> , (eds.) H. Scheltema-N. van der Wal, Series A, vols. I – VIII, <i>Textus Librorum I – LX</i> , J. Wolters, (Groningen 1955 – 1988)
BS	<i>Byzantine Studies / Études Byzantines</i>
Byz	<i>Byzantion</i>
ByzF	<i>Byzantinische Forschungen</i>
CIC Nov	<i>Corpus iuris civilis</i> , vol. 3, <i>Novellae</i> , (eds.) R. Schoell-G. Kroll, (Berlin 1895)
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
Δωδώνη	<i>Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
EIE/IBE	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
EO	<i>Echos d'Orient</i>
JEH	<i>Journal of Ecclesiastical History</i>
JGR	I. Ζέπος-Π. Ζέπος, <i>Jus Graecoromanum</i> , τ. 1 – 8, Δεύτερη ανατύπωση εκ της εκδόσεως C. Zachariae, (Aalen 1962, 1 ^η εκδ. Αθήναι 1931).
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
KBE	Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών
ODB	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , vols. 1 – 3, (ed.) A. Kazhdan et al., Washington-Oxford 1991
PmbZ	R. J. Lilie, C. Ludwig, T. Pratsch, I. Rochow, et al., <i>Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit</i> , (Berlin and New York, 1999 – 2002)
REB	<i>Revue des études byzantines</i>
RSBS	<i>Rivista di studi bizantini e slavi</i>
Σύνταγμα	Γ. Ράλλης-Μ. Ποτλής, <i>Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και Πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων, έκδοθεν συν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικήν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των αρχαίων εξηγητών, και διαφόρων αναγνωσμάτων</i> , τ. 1 – 6, Εκ της τυπογραφίας Γ. Χαροφύλακος, (Αθήνησιν 1853)
ZRVI	<i>Zbornik radova Vizantološkog instituta, Srpska akademija nauka</i>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θέση της αυτοκράτειρας στην αυλή της Μακεδονικής δυναστείας

Ο αυτοκρατορικός θεσμός, όχι μόνο στο βυζαντινό κράτος αλλά γενικότερα στον μεσαιωνικό κόσμο, ήταν άρρηκτα συνυφασμένος με το ανδρικό φύλο. Ο βυζαντινός ελέω Θεού αυτοκράτορας ήταν ο αντιπρόσωπος του Θεού στη Γη, συγκέντρωνε στα χέρια του όλες τις εξουσίες και ήταν ο αρχηγός του στρατού, με ενεργή δράση, τις περισσότερες φορές, στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Είχε τον έλεγχο της κρατικής διοίκησης αλλά και της νομοθετικής εξουσίας, καθώς είχε το δικαίωμα να θεσπίζει και να τροποποιεί τις εκάστοτε νομοθεσίες. Εκτός αυτών ήταν προστάτης της Εκκλησίας και συγκαλούσε τις Οικουμενικές Συνόδους, στις οποίες και προήδρευε.¹ Πώς θα μπορούσε λοιπόν μία γυναίκα ν' αναλάβει τη θέση αυτή; Πώς θα μπορούσε μία γυναίκα ν' αποφασίζει για την τύχη του κράτους, για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και για τα εκκλησιαστικά ζητήματα; Κι όμως κατά τη διάρκεια της μέσης βυζαντινής περιόδου αρκετές γυναίκες ανέλαβαν το τιμόνι της βυζαντινής αυτοκρατορίας έχοντας υπό τον έλεγχο τους τόσο τις κρατικές όσο και τις εκκλησιαστικές υποθέσεις.²

Όπως επισημαίνουν η Κ. Νικολάου και η Ε. Χρήστου, η γυναικεία παρουσία στον αυτοκρατορικό θρόνο αντιμετωπίστηκε με σχετική ψυχραιμία από τους Βυζαντινούς. Σχολιάστηκαν ποικιλοτρόπως, άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά, κυρίως με βασικό γνώμονα τον ρόλο και τη δράση τους στα ζητήματα της αυτοκρατορίας.³ Στη Δύση φάνταζε αδιανόητο, ξένιζε και δημιουργούσε συναισθήματα αβεβαιότητας ενώ

---

¹ Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Το Πολίτευμα και οι Θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324 – 1204, Κράτος-Διοίκηση-Οικονομία-Κοινωνία*, χ. ε., (Αθήνα 2004), σσ. 31 – 35.

² Χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις της Ειρήνης της Αθηναίας (βασιλεία 797 – 802) και της Θεοδώρας, συζύγου του Θεόφιλου (βασιλεία 842 – 855) οι οποίες διαδραμάτισαν καθοριστικό και καταλυτικό ρόλο στην επίλυση της εικονομαχικής έριδας που ταλάνιζε το βυζαντινό κράτος και την Εκκλησία για περισσότερο από έναν αιώνα, βλ. αναλυτικότερα J. HERRIN, *Women in Purple. Rulers of Medieval Byzantium*, Phoenix Press, (London 2002, 1st ed. 2001), σσ. 51 – 129 και σσ. 185 – 239 αντίστοιχα.

³ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ-Ε. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση εξουσίας από γυναίκες (780 – 1056)», *Συμμεικτα* 13, (1999), σ. 63 – 64.

ορισμένοι ηγεμόνες της θεώρησαν αδύναμες τις γυναικείες βυζαντινές κυβερνήσεις και θέλησαν να επωφεληθούν από αυτές.⁴

Τρεις τρόποι επέτρεπαν την άνοδο μίας γυναίκας στη βυζαντινή αυτοκρατορική εξουσία: *ιδίω δικαίωματι* όντας κόρες αυτοκρατόρων, ο γάμος μ' έναν αυτοκράτορα και η αντιβασιλεία⁵, ως μητέρες ανήλικων μελλοντικών αυτοκρατόρων. Οι τίτλοι μίας βυζαντινής αυτοκράτειρας ήταν *αυγούστα*, *βασίλισσα* και *δέσποινα* και αποδίδονταν όχι μόνο στις συζύγους των αυτοκρατόρων αλλά και στις μητέρες ή κόρες, γυναίκες δηλαδή που είχαν άμεση συγγενική σχέση με τον αυτοκράτορα.⁶ Από την άλλη, αυτοκράτειρες οι οποίες κυβέρνησαν εξ ολοκλήρου μόνες τους όπως η Ειρήνη η Αθηναία και οι πορφυρογέννητες Ζωή και Θεοδώρα επέλεξαν τον αρσενικό τίτλο *βασιλεύς* και *αυτοκράτορας*⁷, αντίστοιχα. Ο τίτλος *αυγούστα* θεωρούταν ο πιο σημαντικός και ξεχώριζε τη σύζυγο αυτοκράτειρα από την εστεμμένη αυτοκράτειρα, καθώς ο γάμος της με τον αυτοκράτορα δεν σήμαινε αυτόματα την αναγόρευσή της σε *αυγούστα* και δεν συνέβαινε πάντοτε πριν τον γάμο. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η στέψη της αυτοκράτειρας τελούταν μετά τη γέννηση του πρώτου παιδιού ή σε περίπτωση συναυτοκράτορος κατά την άνοδο του τελευταίου στην εξουσία.⁸

Η διάκριση ανάμεσα στο *στέψιμο* και το *στεφάνωμα*, δηλαδή τη στέψη και τον γάμο είναι φανερή στο έργο του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, *Εκθεσις της βασιλείου τάξεως*.⁹ Εάν η στέψη της αυτοκράτειρας συνέβαινε την ίδια ημέρα με τον γάμο τότε προηγούταν

---

⁴ Η J. Herrin αναφέρει πως με την άνοδο της Ειρήνης, η Δύση θεώρησε το θρόνο της βυζαντινής αυτοκρατορίας κενό εξαιτίας άσκησης εξουσίας από μία γυναίκα. Έτσι ο Καρλομάγνος άρπαξε την ευκαιρία, στέφθηκε το έτος 800 *Imperator Romanorum* και ίδρυσε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, βλ. αναλυτικότερα J. HERRIN, *The Formation of Christendom*, Princeton University Press, (Princeton, New Jersey 1987), σσ. 454 – 457, 464.

⁵ Στις βυζαντινές πηγές για τον θεσμό του αντιβασιλέως συναντούμε τον όρο *επίτροπος*, Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2, (1970), σελ. 4.

⁶ L. GARLAND, *Byzantine Empresses, Women and Power in Byzantium AD 527 – 1204*, Routledge, (London and New York 1999), σ. 2, στο εξής *Byzantine Empresses*. Αναλυτικότερα για τους τίτλους βλ. B. HILL, *Imperial Women in Byzantium 1025 – 1204: Power, Patronage and Ideology*, Longman, (1999), σσ. 102 – 116, στο εξής *Imperial Women*.

⁷ Η Ειρήνη εξέδωσε *Νεαρές* ως «...εἰρήνη πιστὸς βασιλεύς», *JGR*, vol. 1, σ.45. Η Ζωή και η Θεοδώρα σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ατταλειάτη «αὐτοκράτορες ἄμφω θαυμασίως ἀναγορεύονται», *Michaelis Attaliatae Historia*, vol. 1, (ed.) E. TSOLAKIS [CFHB L], (Athenis 2011), σ. 14, στ. 21, στο εξής *Ατταλειάτης*.

⁸ GARLAND, *Byzantine Empresses*, σ. 2.

⁹ CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De cerimoniis aulae byzantinae*, vol. 1, (ed.) I. REISKE [CSHB], (Bonn 1829), I, λθ' – μα', σσ. 196 – 216, στο εξής *De cerimoniis*.

του γαμήλιου μυστηρίου και τελούταν στο *Τρίκλινο του Αυγουσταίου*.¹⁰ Αρχικά ο αυτοκράτορας της φορούσε την προφυρή χλαμύδα και ύστερα τοποθετούσε στο κεφάλι της το στέμμα αφού πρώτα τα είχε ευλογήσει ο Πατριάρχης.¹¹ Εκείνη τη στιγμή η αυτοκράτειρα λάμβανε τον τίτλο της *αυγούστας* ο οποίος της προσέδιδε μία μικρή δόση ανώτατης εξουσίας αλλά όχι την απόλυτη εξουσία του αυτοκράτορα και μελλοντικού της συζύγου.¹² Πριν τον γάμο πραγματοποιείτο η *πρόκυψις*, ένα κομμάτι της τελετής το οποίο απουσιάζει από το έργο του Πορφυρογέννητου. Πληροφορίες γι' αυτή την τελετή αντλούμε από τον μετέπειτα αυτοκράτορα και ιστορικό Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό σύμφωνα με τον οποίο το μελλόνυμφο ζευγάρι έπρεπε να ανέβει σε μία εξέδρα και να παρουσιαστεί από τα γόνατα και πάνω στον λαό, μαζί με τους γονείς του αυτοκράτορα, εφόσον είχε.¹³ Οι μελλόνυμφοι περιβάλλονταν από μεταξωτά υφάσματα τα οποία μετά το τέλος της πρόκυψης τα έκοβαν σε τεμάχια και τα μοίραζαν ως ενθύμιο στον κόσμο. Στη συνέχεια ο Πατριάρχης τελούσε τον γάμο με όλη τη μεγαλοπρέπεια που άρμοζε στο αυτοκρατορικό ζεύγος.¹⁴ Μετά το τέλος του μυστηρίου οι νεόνυμφοι δέχονταν τις ευχές των παρευρισκομένων, ακολουθουθώντας πάντοτε το

---

¹⁰ «καὶ ἐξέρχεται ἡ βουλομένη στεφθῆναι...τῆς συνήθους πάσης τάξεως τελουμένης τοῦ στεψίμου ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ ἀυγουστῆως.», *αὐτόθι*, I, μ', σ. 202, στ. 6, 18 – 19 και σ. 205, στ. 5 – 6. C. DIEHL, *Kaiserinnen von Byzanz*, Steingrüben Verlag GmbH, (Stuttgart 1956), σ. 26. Για το *Αυγουσταίο* βλ. αναλυτικότερα C. MANGO, *The Brazen house : a study of the vestibule of the imperial palace of Constantinople*, Arkæologisk-Kunsthistoriske Meddelelser edgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Bind 4, Nr. 4, I kommission hos E. Munksgaard, (Kopenhagen 1959), σσ. 42 – 47.

¹¹ *De cerimoniis*, I, μ', σ. 203, στ. 1 – 7.

¹² DIEHL, *Kaiserinnen von Byzanz*, σ. 26.

¹³ Ο Ιωάννης Καντακουζηνός περιγράφει την πρόκυψη με αφορμή τον γάμο της κόρης του Θεοδώρας με τον σουλτάνο Ορχάν, βλ. *Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum*, vol. II, (ed.) L. SCHOPEN [CSHB], (Bonn 1830), III, §95, σσ. 587 – 588. Βλ. επίσης Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, δ' τόμος, (Εν Αθήναις 1951), σσ. 134 – 136. Περισσότερα για το γάμο αυτό βλ. D. NICOL, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 – 1460: A Genealogical and Prosopographical Study*, *Dumbarton Oaks Studies XI*, (Washington DC 1968), σσ. 134 – 135.

¹⁴ *De cerimoniis*, I, μ', σσ. 211 – 212. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της Μακεδονικής δυναστείας έχουμε περιπτώση αυτοκρατορικού γάμου με κωλύματα κανονικού δικαίου που τελέστηκαν από απλούς ιερωμένους και όχι από τον Πατριάρχη· είναι ο τέταρτος γάμος του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' με τη Ζωή Καρβονοψίνα το 906 και ο τρίτος γάμος της αυτοκράτειρας Ζωής με τον Κωνσταντίνο Θ', που θα δούμε στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας μας. Για τον τέταρτο γάμο του Λέοντα Στ' βλ. THEOPHANES CONTINUATUS, (ed.) I. BEKKER [CSHB 45], (Bonn 1838), VI, σ. 370, στ. 16 – 17, στο εξής *Οι Μετά Θεοφάνην*. Επίσης S. TOUGHER, *The Reign of Leo VI (886-912), Politics and People*, Brill, (Leiden-New York-Köln 1997), σ. 156.

αυτοκρατορικό πρωτόκολλο, και ύστερα μετέβαιναν μαζί με υψηλά ιστάμενους αξιωματούχους της αυλής στο νυφικό διαμέρισμα για να τοποθετήσουν στο κρεβάτι τα στέφανα του γάμου.¹⁵ Μετά από την ολοκλήρωση του γαμήλιου εθιμοτυπικού ακολουθούσε μεγάλο γλέντι στην αίθουσα των δεκαεννέα ακουββιτών.¹⁶

Κύριος ρόλος της αυγούστας ήταν η εύρυθμη λειτουργία του εθιμοτυπικού της βυζαντινής αυλής. Η παρουσία της στην αυτοκρατορική ζωή κατείχε σημαντική θέση. Η ίδια είχε και δικιά της αυλή, παράλληλη με εκείνη του συζύγου της αλλά ταυτόχρονα ξεχωριστή, η οποία περιελάμβανε τις συζύγους των αξιωματούχων της αυλής του αυτοκράτορα.¹⁷ Κατά τη διάρκεια της Μακεδονικής δυναστείας και συγκεκριμένα τον 10^ο αι., η αυτοκρατορική αυλή αριθμούσε περίπου 1.000 με 2.000 άτομα.¹⁸ Στις υποχρεώσεις της αυτοκράτειρας συγκαταλεγόταν και ο *γυναικωνίτης*, τα γυναικεία δηλαδή διαμερίσματα, με μεγάλο αριθμό προσωπικού και πεδίο δράσης των ευνούχων. Στα χέρια της επίσης κατείχε σημαντικό όγκο πλούτου τον οποίο διοχέτευε και εκτός του Παλατιού. Αγαθοεργίες όπως η ίδρυση εκκλησιών και μονών αλλά και δωρεές ήταν τα μέσα με τα οποία πρόσφερε βοήθεια και φροντίδα στον λαό της. Το παζλ της δημόσιας εμφάνισής της συμπλήρωνε η παρουσία της δίπλα στον αυτοκράτορα και σύζυγό της σε σημαντικές θρησκευτικές τελετές και λιτανείες, υποδοχές και ακροάσεις πρέσβων αλλά και σε δείπνα που διοργάνωνε ο αυτοκράτορας στην αυλή.¹⁹

Οι αυτοκράτειρες της Μακεδονικής δυναστείας δεν αρκέστηκαν μόνο σε αυτές τις αρμοδιότητες. Υπό συνθήκες με τις οποίες είτε βρέθηκαν αντιμέτωπες είτε οι ίδιες δημιούργησαν, ήρθαν ένα βήμα πιο κοντά στην εξουσία και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην αυτοκρατορική διαδοχή. Η βασική όμως διαφορά σε αυτές τις τέσσερις περιπτώσεις έγκειται στη δύναμη που τους παρείχε ο τρόπος ανάμειξής τους στην πολιτική ζωή του κράτους· αντιβασιλεία, μηχανορραφίες, δολοφονίες, πάθη και δυναστική διαδοχή ήταν τα μέσα με τα οποία αυτές

¹⁵ *De cerimoniis*, I, μᾶ', §Ε', σσ. 212 – 213.

¹⁶ *αυτόθι*, I, μᾶ', §ς', σσ. 213 – 214.

¹⁷ HILL, *Imperial Women*, σ. 102.

¹⁸ Ο Α. Kazhdan και ο Μ. McCormick υπολόγισαν τον αριθμό των ατόμων που απάρτιζαν την αυτοκρατορική αυλή εκείνη την περίοδο με βάση το *Κλητορολόγιο* του Φιλοθέου βλ. Α. KAZHDAN-Μ. MCCORMICK, "The Social World of the Byzantine Court" στο *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, (ed.) Η. MAGUIRE, Harvard University Press, (Washington D. C. 1997), σ. 176, υπ. 49. Βλ. επίσης, GARLAND, *Byzantine Empresses*, σ. 5.

¹⁹ GARLAND, *Byzantine Empresses*, σσ. 4 – 5.

οι γυναίκες, άμεσα ή και έμμεσα, βρέθηκαν να κινούν τα νήματα της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Ο τέταρτος γάμος του δεύτερου αυτοκράτορα της Μακεδονικής δυναστείας Λέοντα ΣΤ' με τη Ζωή Καρβονοψίνα στις αρχές του 10^{ου} αι. πυροδότησε αντιδράσεις. Η τετραγαμία του Λέοντα ξεπέρασε τα όρια του κανονικού και του κοσμικού δικαίου καθώς όπως ο τρίτος γάμος έτσι και ο τέταρτος απαγορεύονταν ρητά τόσο από την εκκλησιαστική νομοθεσία όσο και από την κοσμική.²⁰ Η Ζωή κατάφερε να εδραιώσει τη θέση της δίπλα στον Λέοντα γεννώντας το 905 τον πολυπόθητο αρσενικό διάδοχο, Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο.²¹ Για τον αυτοκράτορα η γέννηση αυτού του παιδιού σήμαινε τη συνέχεια της δυναστείας του και έκανε τα πάντα για τη νομιμοποίηση του γιου του. Το ζήτημα έλαβε σημαντικές πολιτικές προεκτάσεις με αποτέλεσμα να κλονιστούν οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας αλλά και οι σχέσεις με την παπική πλευρά, η οποία στήριξε τις αποφάσεις του Λέοντα.²² Ο Πατριάρχης Νικόλαος Α' Μυστικός αρνήθηκε κατηγορηματικά να συνενάισει στην επιθυμία του Λέοντα για τη σύναψη ενός τέταρτου γάμου φοβούμενος μεταξύ άλλων τα προβλήματα που θα δημιουργούσε στο εσωτερικό της Εκκλησίας μία τέτοια παραχώρηση. Ωστόσο συμφώνησε να βαπτίσει τον γιο του με την προϋπόθεση ο Λέων να απομακρύνει για πάντα τη Ζωή. Αρχικά ο αυτοκράτορας δέχτηκε την πρόταση του Νικόλαου για να ισχυροποιήσει τη θέση του γιου και διαδόχου του. Όμως τρεις μέρες μετά τη βάπτιση του Κωνσταντίνου αθέτησε την υπόσχεσή του και επανέφερε τη Ζωή στο Παλάτι.²³ Έπειτα από λίγους μήνες παρέκαμψε όλες τις αντιρρήσεις της

---

²⁰ Ο Μέγας Βασίλειος, στον Δ' Κανόνα χαρακτηρίζει τον τρίτο και κατ' επέκταση τον τέταρτο γάμο πολυγαμία, βλ. *Σύνταγμα, δ' τόμος*, σσ. 102 – 107. Αξιοσημείωτο είναι ωστόσο το γεγονός ότι ο Λέων στις *Νεαρές* που εξέδωσε ήταν αντίθετος ακόμη και στη σύναψη δεύτερου γάμου, βλ. P. NOAILLES-A. DAIN (εκδ.), *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Les Belles Lettres, (Paris 1944), Νεαρά 90, σσ. 296 – 299, στο εξής *Νεαρές Λέοντος ΣΤ'*.

²¹ Για την ακριβή χρονολόγηση της γέννησής του δίνονται διάφορες ημερομηνίες. Η πλειονότητα των ιστορικών βέβαια συμφωνεί με το έτος 905, *ODB*, v. 1, σ. 502.

²² Αναλυτικότερα για τις συνέπειες του τέταρτου γάμου του Λέοντα ΣΤ' στις σχέσεις κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας αλλά και για τη στήριξη του Πάπα Σέργιου Γ' προς τον αυτοκράτορα βλ. J. BOOJAMRA, "The Eastern Schism of 907 and the Affair of the Tetragamia", *JEH*, vol. XXV, no. 2, (April 1974), σσ. 113 – 133.

²³ *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, (eds.) R. J. H. JENKINS-L. G. WESTERINK [CFHB VI], Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University, (Washington D. C. 1973), Επιστολή 32, σ. 218, στ. 52 – 56.

Εκκλησίας και την παντρεύτηκε ανακηρύσσοντάς την *αυγούστα*.²⁴ Δύο χρόνια μετά έστεψε τον μόλις τριών ετών γιο του συναυτοκράτορα.²⁵

Λίγο πριν πεθάνει το 912 ο Λέων όρισε κηδεμόνα του ανήλικου Κωνσταντίνου τον αδερφό του Αλέξανδρο, ο οποίος παραγκώνισε τη Ζωή. Η βασιλεία του δε διήρκεσε πολύ καθώς τον Ιούνιο του 913 πέθανε αφήνοντας μία επταμελή επιτροπή αντιβασιλέων με επικεφαλής τον Πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό.²⁶ Η κατάσταση για τη Ζωή δυσκόλεψε ακόμη περισσότερο· στερώντας της πια κάθε αυτοκρατορικό δικαίωμα ο Νικόλαος διέταξε την κουρά της ως αδερφή Άννα και την απομάκρυνε από τον γιο της.²⁷ Την περίοδο εκείνη η αυτοκρατορία βρισκόταν σε συνεχείς διαπραγματεύσεις με τους Βούλγαρους, οι οποίοι απειλούσαν την ασφάλεια της βυζαντινής πρωτεύουσας. Η πολιτική που ακολούθησε ο Νικόλαος στις βουλγαρικές απαιτήσεις ξεπέρασε κάθε προηγούμενο καθώς «ἀντὶ στέμματος, ὡς φασί, τὸ ἑαυτοῦ ἐπιρριπτάριον τῇ αὐτοῦ ἐπέθετο κεφαλῇ»²⁸. Η πράξη αυτή ενόχλησε μία μεγάλη μερίδα υποστηρικτών της Μακεδονικής δυναστείας στο Παλάτι οι οποίοι επεδίωξαν κρυφά την επαναφορά της βασιλομήτορος Ζωής. Τα απανωτά λάθη του Νικόλαου αλλά και οι συνεχείς πιέσεις του μικρού Κωνσταντίνου για να βρεθεί ξανά δίπλα στη μητέρα του ήταν αυτά που έδωσαν τη δυνατότητα στη Ζωή να επιστρέψει στο Παλάτι τον Φεβρουάριο του 914, διεκδικώντας χρέη αντιβασιλέως δίπλα στον γιο της.²⁹

---

²⁴ *Leonis Grammatici Chronographia*, (ed.) I. BEKKER [CSHB 21], (Bonn 1842), σ. 279, στ. 6 – 12, στο *εξῆς Λέων Γραμματικός. Οι Μετά Θεοφάνην*, IV, σ. 370, στ. 11 – 20. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, (ed.) I. THURN [CFHB 5], (Berlin-New York 1973), σ. 185, στ. 21 – 23, στο *εξῆς Σκυλίτζης*.

²⁵ *Σκυλίτζης*, σ. 189, στ. 51 – 52. Επίσης P. GRIERSON - R. JENKINS, «The date of Constantine VII's Coronation», *Byz 32* (1962), σσ. 133 – 138.

²⁶ Για τη σύντομη βασιλεία του Αλέξανδρου βλ. TOUGHER, *The Reign of Leo VI (886-912), Politics and People*, σσ. 219 – 232.

²⁷ *Vita Euthymii Patriarchae CP*, (ed.) P. KARLIN-HAYTER, Editions de Byzantion no. 3, (Brussels 1970), σ. 131, στ. 133.

²⁸ *Οι Μετά Θεοφάνην*, VI, σ. 385, στ. 18 – 21. Βλ. επίσης, *Λέων Γραμματικός*, σ. 292, στ. 6 – 10. *Σκυλίτζης*, σ. 200, στ. 24 – 27. Για το γεγονός αυτό έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρίες είτε περί απλής ευλογίας του Συμεών είτε περί στέψης. Αναλυτικότερα για το ζήτημα βλ. Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*, ΚΒΕ, (Θεσσαλονίκη 1972), σσ. 61 – 116. Βλ. επίσης, Α. ΚΥΡΙΑΚΗΣ, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7^{ος} – 10^{ος} αι.)*, Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος, (Αθήνα 1993), σσ. 137 – 144.

²⁹ ST. RUNCIMAN, *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign*, Cambridge University Press, (London 1929), σσ. 47 – 51.

Αν και στιγματισμένη σε όλη της τη ζωή από το σκάνδαλο της τετραγαμίας, η αυτοκράτειρα Ζωή ανέλαβε την εξουσία με αποφασιστικότητα και ήταν αυτή που διαφύλαξε τη θέση του ανήλικου γιου της ως συνεχιστή της Μακεδονικής δυναστείας και διαδόχου του βυζαντινού θρόνου, για όσο τουλάχιστον μπόρεσε. Απομάκρυνε όσους συμμετείχαν στην αντιβασιλεία που είχε ορίσει ο Αλέξανδρος και ακύρωσε τις αποφάσεις του Νικόλαου υπέρ του Συμεών, οι οποίες υποδαύλιζαν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας.³⁰ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η Ζωή ανέπτυξε μία ιδιαίτερα πετυχημένη εξωτερική πολιτική κυρίως με τους ανατολικούς λαούς, η οποία αναγνωρίστηκε και από τη σύγχρονη έρευνα.³¹ Οι αλληπάλληλες όμως ήττες από τα βουλγαρικά στρατεύματα αλλά και οι εσωτερικές αναταραχές που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας της, της κόστισαν τον θρόνο. Το 919 η Ζωή έχασε την εξουσία από τον δρουγγάριο και μετέπειτα αυτοκράτορα Ρωμανό Λακαπηνό ο οποίος με προσεγμένες κινήσεις πήρε την εξουσία στα χέρια του.³² Τον Αύγουστο του 920 απομόνωσε τη Ζωή στο μοναστήρι της Αγίας Ευφημίας στο Πέτριο όπου και πέθανε.³³

Όπως προαναφέρθηκε, ο γυναικωνίτης κατείχε σημαντική θέση στα καθήκοντα της αυτοκράτειρας. Εκτός όμως από την εμφανή λειτουργία του, ο χώρος αυτός αποτελούσε μέρος των συνομοσιών της αυλής. Οι μηχανορραφίες σήμαιναν για τις αυτοκράτειρες ένα μέσο άμεσης ή και έμμεσης ανάμειξης στην αυτοκρατορική εξουσία. Μία τέτοια περίπτωση αποτέλεσε και η ταπεινής καταγωγής αλλά υπέρμετρης ομορφιάς Αναστασώ. Το 956 παντρεύτηκε τον γιο του

---

³⁰ Αυτόθι, σσ. 52 – 62

³¹ "...the diplomatic and military successes of the years 915-7 can thus be credited to the Augusta herself (Zoe)", H. GREGOIRE, "The Amorians and Macedonians 842-1025", στο *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, part I, (Cambridge 1966), σ. 136. Βλ. επίσης Κ. ΤΑΚΙΡΤΑΚΟΓΛΟΥ, *Η Αρμενία μεταξύ Βυζαντίου και Χαλιφάτου (885 – 929)*, Ηρόδοτος, (Αθήνα 2018), σσ. 276 – 300, 401 – 402, όπου ο ερευνητής τονίζει τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε η αυτοκράτειρα Ζωή στην αποκατάσταση των σχέσεων του βυζαντινού κράτους με την Ανατολή.

³² ΚΥΡΙΑΚΗΣ, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7^{ος} – 10^{ος} αι.)*, Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου, σσ. 144 – 149. Για το αξίωμα του δρουγγάριου βλ. *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of Kletrorlogion of Philotheos*, Oxford University Press, (London 1911), σσ. 60 – 62, στο εξής *The imperial administrative system*.

³³ Λέων Γραμματικός, σ. 303, στ. 18 – 20. *Οι Μετά Θεοφάνην*, VI, σ. 397, στ. 13 – 15. Σκυλίτζης, σ. 211, στ. 33 – 35. Για τη μονή της Αγίας Ευφημίας στο Πέτριο βλ. R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin: Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, 2nd éd., Institut Français d'études Byzantines, (Paris 1969), σσ. 127 – 129, στο εξής *Les Églises*.

αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄, Ρωμανό Β΄, άλλαξε το όνομά της σε Θεοφανώ και γέννησε τρία παιδιά, τον Βασίλειο, τον Κωνσταντίνο και την Άννα.³⁴

Ο Ρωμανός Β΄ ανέλαβε την εξουσία αμέσως μετά τον θάνατο του πατέρα του, τον Νοέμβριο του 959. Ο μεταγενέστερος Σκυλίτζης υποστηρίζει ότι η Θεοφανώ και ο Ρωμανός δηλητηρίασαν τον Κωνσταντίνο για να επισπεύσουν την άνοδο τους στο θρόνο, γεγονός που όπως τονίζει η L. Garland ενισχύει ακόμα περισσότερο την αρνητική στάση του ιστορικού απέναντί της.³⁵ Από τα γεγονότα ωστόσο φαίνεται ότι η Θεοφανώ άσκησε βαθιά επιρροή στον σύζυγό της και ανέλαβε τον απόλυτο έλεγχο της αυλής πείθοντάς τον να απομακρύνει από το Παλάτι τη μητέρα του Ελένη αλλά και τις αδελφές του.³⁶ Η βασιλεία του Ρωμανού όμως δεν κράτησε πολύ εξαιτίας του αιφνίδιου θανάτου του τον Μάρτιο του 963 με αποτέλεσμα η Θεοφανώ να αναλάβει την αντιβασιλεία λόγω της ανηλικότητας των εστεμμένων γιων της έχοντας τη βοήθεια του παρακοιμώμενου Ιωσήφ Βρίγγα. Η κατάσταση αυτή όμως άλλαξε μέσα σε διάστημα μόλις πέντε μηνών.³⁷ Τον Αύγουστο του ίδιου έτους ο στρατός ανακήρυξε αυτοκράτορα τον μάγιστρο και δομέστικο των σχολών στρατηγό Νικηφόρο Φωκά.³⁸

Ο Νικηφόρος συνδέθηκε με τη Μακεδονική δυναστεία μέσω του γάμου του με τη χήρα Θεοφανώ, αναλαμβάνοντας με όρκο την

---

³⁴ Οι *Μετά Θεοφάνην*, VI, σ. 458, στ. 8 – 16. Σκυλίτζης, σ. 240, στ. 83 – 86. Ο Ρωμανός Β΄ είχε ήδη στεφθεί βασιλεύς το 945 από τον πατέρα του, βλ. αναλυτικότερα Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκλογή, Αναγόρευσις και Στέψις του Βυζαντινού αυτοκράτορα*, Γραφείον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, (Αθήνα 1956), σ. 104, υπ. 2, στο εξής *Εκλογή*.

³⁵ Σκυλίτζης, σσ. 246, στ. 53 – 65. GARLAND, *Byzantine Empresses*, σ. 127. Πρβλ. R. JENKINS, *Byzantium. The imperial centuries (AD. 610 – 1071)*, University of Toronto Press, (Canada 1987, 1st ed. 1966), σ. 270. Βλ. επίσης, Ι. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ, *Νοσήματα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, (Κέρκυρα 1995), Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, σσ. 272 – 274, όπου με βάση τα στοιχεία των πηγών για τη νόσο του Κωνσταντίνου Ζ΄ αλλά και τα εγχειρίδια της σύγχρονης φαρμακολογίας καταρρίπτει τη θεωρία της δηλητηρίασης.

³⁶ DIEHL, *Kaiserinnen von Byzanz*, σ. 191.

³⁷ Ο Ρωμανός είχε στέψει τον Βασίλειο τον Απρίλιο του 960΄ έναν χρόνο μετά έστειψε και τον Κωνσταντίνο, βλ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκλογή*, σ. 104. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Η Αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2, (1970), σ. 62. Για τη δράση του Ιωσήφ Βρίγγα βλ. αναλυτικότερα Ε. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική πράξη. Ο ρόλος του παραδυναστεύοντος στη βυζαντινή διοίκηση (τέλη 8^{ου} – αρχές 11^{ου} αιώνων)*, Εκδόσεις Ηρόδοτος, (Αθήνα 2008), σσ. 227 – 239.

³⁸ *De Cerimoniis*, ζζ΄, σ. 434, στ. 4 – 13. Για τα αξιώματα του μάγιστρον και του δομέστικου των σχολών βλ. αναλυτικότερα J. BURY, *The imperial administrative system*, σσ. 29 – 33 και 49 – 57 αντίστοιχα.

προστασία των γιων της τους οποίους είχε ήδη στέψει ο Ρωμανός σε νηπιακή ηλικία.³⁹ Οι σχέσεις του αυτοκρατορικού ζεύγους περιγράφονται ποικιλοτρόπως από τα βυζαντινά κείμενα. Ο Λέων ο Διάκονος αναφέρει ότι ο Νικηφόρος πραγματοποιούσε όλες τις επιθυμίες της αυτοκράτειρας μιας και δεν μπορούσε να αντισταθεί στην απaráμιλλη ομορφιά της.⁴⁰ Από την άλλη τόσο ο Ψελλός όσο και ο Ζωναράς μας δίνουν μία ιδιόμορφη εικόνα του Νικηφόρου σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας απείχε σεξουαλικά καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ενώ ο γάμος του με τη Θεοφανώ δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Σε συνάρτηση με αυτό προστίθεται η άποψη του Σκυλίτζη που ήθελε την αυτοκράτειρα απόμακρη από τον κατά πολύ μεγαλύτερό της Νικηφόρο, ίσως και δικαιολογημένα αν ισχύει η προηγούμενη άποψη περί «ασκητικού βίου» του αυτοκράτορα.⁴¹ Η αποστροφή της Θεοφανούς για τον σύζυγό της ενισχύεται επίσης από ορισμένες πηγές οι οποίες επισημαίνουν ότι ο αυτοκράτορας επιθυμούσε να ευνουχίσει τους γιους της και να στέψει «βασιλέα» τον αδερφό του Λέοντα Φωκά.⁴² Από την άλλη η παρουσία του νεότερου και όμορφου ανιψιού του Νικηφόρου, στρατηγού Ιωάννη Τσιμισκή γοήτευσε τη Θεοφανώ η οποία κατέληξε όπως θα δούμε στην εσχάτη προδοσία. Ο γυναικωνίτης έγινε ο χώρος των κρυφών συναντήσεων των δύο εραστών και των βοηθών τους. Η Θεοφανώ οργάνωσε τόσο καλά τα μυστικά δωμάτια του γυναικωνίτη που όσο κι αν προσπάθησαν οι άνθρωποι του Νικηφόρου να ξεσκεπάσουν τη συνομωσία δεν τα κατάφεραν.⁴³

Το βράδυ της 10^{ης} Δεκεμβρίου του 969, μετά από μία παραπλάνηση της Θεοφανούς προς τον Νικηφόρο, ο Ιωάννης και οι βοηθοί του δολοφόνησαν τον αυτοκράτορα μέσα στο δωμάτιό του.⁴⁴ Όμως μετά τον

---

³⁹ «...μή ποτε περιόντων τῶν νεογνῶν παιδῶν καὶ βασιλέων ἀπαίσιόν τι κατὰ τοῦ σφῶν κράτους βουλευσασθαι.», *Leonis Diaconi Caloënsis historiae, libri decem*, (ed.) K. HASE [CSHB], (Bonn 1828), II, σ. 34, στ. 16 – 18, στο εξής *Λέων Διάκονος*. Για το γάμο του Νικηφόρου και της Θεοφανούς βλ. Σκυλίτζης, σσ. 260 – 261, στ. 73 – 9.

⁴⁰ «ὡς το εἰκός καταγοητέυσασα», *Λέων Διάκονος*, V, σ. 85, στ. 1.

⁴¹ *Michaelis Pselli Historia Syntomos*, (ed.) V. J. ARTES [CFHB 30], (Berlin 1990), σ. 100, στ. 28 – 29. *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum, tomus III, libri XIII – XVIII*, (ed.) T. BÜTTNER-WOBST [CSHB], (Bonn 1898), XVI, §28, σ. 516, στ. 1 – 5, στο εξής *Ζωναράς*. Σκυλίτζης, σ. 279, στ. 87 – 89.

⁴² *Michaelis Pselli Historia Syntomos*, σ. 100, στ. 31 – 36. *Ζωναράς*, XVI, σ. 516, στ. 5 – 9.

⁴³ *Λέων Διάκονος*, V, σσ. 85 – 86, στ. 23 – 11. *Ζωναράς*, XVI, §28, σ. 519, στ. 4 – 10. Βλ. επίσης, J. HERRIN, *Unrivaled Influence. Women and Empire in Byzantium*, Princeton University Press, (Princeton and Oxford 2013), σ. 225.

⁴⁴ *Λέων Διάκονος*, V, σσ. 87 – 92, στ. 1 – 6, όπου δίνεται λεπτομερέστατα η δολοφονία του Νικηφόρου. Σκυλίτζης, σσ. 279 – 280, στ. 95 – 26. *Ζωναράς*, XVI, §28, σσ. 517 – 519, στ. 3 – 10. Ο Αρμένιος ιστορικός Ματθαίος της Έδεσσας και ο Μιχαήλ Σύριος αναφέρουν πως ο

φόνο η συνένοχος και ερωμένη του Ιωάννη δεν είχε πια θέση στα σχέδια του. Ο Πατριάρχης Πολύευκτος απαίτησε από τον Ιωάννη να εξορίσει τη Θεοφανώ και να τιμωρήσει τους δολοφόνους του Νικηφόρου· μόνο έτσι θα τον έστεφε αυτοκράτορα. Έτσι λοιπόν η Θεοφανώ έγινε ο αποδιοπομπαίος τράγος. Επανήλθε στο Παλάτι μετά τον θάνατο του Ιωάννη τον Ιανουάριο του 976 και με την άνοδο στον θρόνο των γιων της Βασιλείου Β΄ και Κωνσταντίνου Η΄.⁴⁵ Τη διακυβέρνηση του κράτους ανέλαβε ουσιαστικά ο Βασίλειος, κυβέρνησε όμως εξ ολοκλήρου μόνος του από το 985 όταν απομάκρυνε από το πλευρό του τον παρακοιμώμενο Βασίλειο Λεκαπηνό ο οποίος μέχρι τότε διοικούσε το κράτος λόγω της απειρίας και του νεαρού της ηλικίας του αυτοκράτορα.⁴⁶

Μέχρι το α΄ μισό του 11^{ου} αι. η αυτοκρατορία ήκμασε σε μεγάλο βαθμό σε όλα τα επίπεδα. Ο Βασίλειος δημιούργησε ένα ισχυρό πρότυπο αυτοκράτορα που δεν έμεινε κλεισμένος στο Παλάτι αλλά πέρασε σχεδόν όλη του τη ζωή στις πολυάριθμες εκστρατείες του εναντίον των εχθρών του κράτους. Επέκτεινε τα σύνορα της αυτοκρατορίας τόσο προς τη Δύση όσο και προς την Ανατολή απαλάσσοντας την από σοβαρούς εξωτερικούς κινδύνους όπως οι Βούλγαροι και οι Άραβες. Υιοθέτησε μία οικονομική πολιτική που ελάφρυνε τους αγροτικούς πληθυσμούς οι οποίοι ταλαιπωρούνταν χρόνια από τους μεγαλογαιοκτήμονες, αποδυνάμωσε την ισχύ της βυζαντινής αριστοκρατίας και παρέδωσε μία αυτοκρατορία με γεμάτα ταμεία.⁴⁷ Ήταν αυτός που δημιούργησε ξανά μία βυζαντινή κοσμοκρατορία η οποία «εκτεινόταν από τις οροσειρές της Αρμενίας ως την Αδριατική και από τον Ευφράτη ως το Δούναβη».⁴⁸

Ιωάννης έσφαξε το Νικηφόρο μ' ένα σπαθί που του έδωσε η Θεοφανώ με τα ίδια της τα χέρια. Βλ. *Armenia and the Crusades 10th to 12th centuries. The Chronicle of Matthew of Edessa*, (ed. and tr.) A. E. DOSTOURIAN, University Press of America, (Lanham·New York·London 1993), I, §8, σσ. 21 – 22, στο εξής *Ματθαίος Εδέσσης. Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d' Antioche*, tome III, (ed. and tr.) J. B. CHABOT, Culture et Civilisation, (Bruxelles 1963, 1st ed. 1905), XIII, §IV, σσ. 128 – 129.

⁴⁵ Σκυλίτζης, σ. 314, στ. 57 – 59. *Ζωναράς*, XVII, §4, σ. 539, στ. 9 – 11.

⁴⁶ Ο Βασίλειος Λεκαπηνός ήταν νόθος γιος του Ρωμανού Α΄. Η παρουσία του δίπλα σε αυτοκράτορες μετρούσε σχεδόν σαράντα χρόνια, από τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Ζ΄. Αναλυτικότερα για την προσωπικότητα και τη δράση του βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική πράξη. Ο ρόλος του παραδυναστεύοντος στη βυζαντινή διοίκηση (τέλη 8^{ου} – αρχές 11^{ου} αιώνα)*, σσ. 240 – 252.

⁴⁷ Περισσότερα για τη βασιλεία του Βασιλείου Β΄, τις στρατιωτικές του επιτυχίες και την οικονομική του πολιτική βλ. C. HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire (976 – 1025)*, Oxford University Press, (New York 2005), σσ. 448 – 543.

⁴⁸ G. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, β΄ τόμος, Εκδόσεις Πατάκη, (Αθήνα 2014), σ. 197.

Στις 15 Δεκεμβρίου του 1025 κι ενώ ετοιμάζε μία ακόμη εκστρατεία ο Βασίλειος αρρώστησε. Λίγο πριν πεθάνει παρέδωσε τον θρόνο στον μοναδικό διάδοχό του, τον εβδομηντάχρονο αδερφό του Κωνσταντίνο.⁴⁹ Κατ' επέκταση νόμιμες διάδοχοι ήταν οι ανιψιές του μιας και δεν υπήρχε αρσενικός απόγονος αλλά ούτε και κάποιος άλλος αρσενικός διάδοχος. Ο Βασίλειος δεν απέκτησε ποτέ οικογένεια, πιθανότατα από επιλογή, καθώς έζησε με τρόπο λιτό και πειθαρχημένο όπως άρμοζε σε έναν στρατιώτη, έχοντας αποκηρύξει την πλούσια και γεμάτη ανέσεις ζωή ενός αυτοκράτορα.⁵⁰ Οι δύο ανιψιές του πορφυρογέννητες πριγκίπισσες Ζωή και Θεοδώρα έμελλε να γίνουν οι τελευταίες γυναίκες που κυβέρνησαν αυτοδύναμα το βυζαντινό κράτος. Με τον θάνατο του Βασίλειου Β' το 1025 τερματίστηκε αυτό που ο G. Schlumberger ονόμασε στις αρχές του 20^{ου} αι. «βυζαντινή εποποιία»⁵¹. Ήταν η αρχή του τέλους της Μακεδονικής δυναστείας.

---

⁴⁹ «...τόν ἑαυτοῦ ἀδελφόν, ὃν καὶ διάδοχον κατέλιπε τῆς ἀρχῆς...», Σκυλίτζης, σ. 869, στ. 17 – 18.

⁵⁰ Ο Μιχαήλ Ψελλός στη *Χρονογραφία* αναφέρεται στην επιλογή του τρόπου ζωής αλλά και τον ιδιόμορφο χαρακτήρα του Βασίλειου Β', βλ. *Michaelis Pselli Chronographia*, (ed.) D. R. REINSCH, Band 1, Einleitung und Text, Walter De Gruyter GmbH, (Berlin/Boston 2014), I, σσ. 13 – 14, §22. σ. 20, §32, στ. 3 – 7, στο εξής Ψελλός, *Χρονογραφία*. Όσον αφορά την αγαμία του έχει εκφρασθεί η άποψη ότι οφείλεται σε όρκο του Βασίλειου προς τον Θεό, βλ. αναλυτικότερα Β. CROSTINI, "The emperor Basil II's Cultural Life", *Byz* 66, (1966), σσ. 76 – 80.

⁵¹ G. SCHLUMBERGER, *Η βυζαντινή εποποιία κατά τα τέλη της Ι' εκατονταετηρίδος*, μτφρ. Ι. ΛΑΜΠΡΙΑΔΗΣ, τόμοι Α' – Γ' Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, (Αθήνα 1906).

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Από τη βασιλεία του Κωνσταντίνου Η΄ στον πρώτο γάμο της Ζωής. Ο Ρωμανός Γ΄ Αργυρός και ο νεαρός εραστής.

Η κληρονομιά που άφησε ο Βασίλειος Β΄ χρειαζόταν έναν αυτοκράτορα με σθένος, αποφασιστικότητα και φυσικά προσήλωση στα ζητήματα του ισχυρού βυζαντινού κράτους. Ο Κωνσταντίνος Η΄ δεν ήταν τέτοιος χαρακτήρας όμως ήταν ο μοναδικός διάδοχος και η πίστη στη δυναστική νομιμότητα κατείχε, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, σημαντική θέση στη βυζαντινή ιδεολογία του 11^{ου} αι. Όσο ο Βασίλειος εξασφάλιζε στην αυτοκρατορία ένα καλύτερο μέλλον, ο Κωνσταντίνος επιδιδόταν σε έναν έκλιτο βίο αδιαφορώντας για τις κρατικές υποθέσεις. Το ίδιο συνέχισε να κάνει και μετά τον θάνατο του αδερφού του μόλις ανέλαβε τα αυτοκρατορικά καθήκοντα: ιπποδρομίες, κυνήγι, τυχερά παιχνίδια και φυσικά κατασπατάληση των δημοσίων χρημάτων. Άνθρωπος ευέξαπτος και σκληρός αλλά ταυτόχρονα φιλήδονος, χωρίς καμία αίσθηση των ευθυνών του, απολάμβανε μόνο τη θέση του στον αυτοκρατορικό θρόνο παραδίδοντας την εξουσία στα χέρια τρίτων.⁵²

Ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε σε νεαρή ηλικία την Ελένη του Αλυπίου, γόνο επιφανούς κωνσταντινουπολίτικης αριστοκρατικής οικογένειας, με την οποία απέκτησε τρεις κόρες, την Ευδοκία, τη Ζωή και τη Θεοδώρα. Η μεγαλύτερη κόρη τους Ευδοκία διέφερε από τις αδερφές της τόσο ως προς τον χαρακτήρα όσο και ως προς την εμφάνιση καθώς όταν ήταν μικρή είχε προσβληθεί από κάποιο λοιμώδες νόσημα το οποίο της προκάλεσε σημάδια στο πρόσωπο. Απαρνήθηκε την κοσμική ζωή και επέλεξε να ακολουθήσει το μοναχικό σχήμα.⁵³ Από την άλλη η Ζωή ξεχώριζε ιδιαίτερα για την ομορφιά της και τους βασιλικούς της τρόπους

⁵² Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, §6 - §9, σσ. 27 - 29, στ. 1 - 14.

⁵³ *Αυτόθι*, II, §5, σ. 26, στ. 3 - 4. «...θελήματι τῷ θεῷ καθιέρωτο». Ζωναράς, XVII, §10, σ. 570, στ. 18 - 19.

ενώ η Θεοδώρα για την ευφράδεια του λόγου της.⁵⁴ Οι τρεις περιγίπισσες έχαιραν ιδιαίτερης αγάπης από τον θείο τους Βασίλειο ο οποίος φρόντισε για τη μόρφωση τους αλλά όπως τονίζει ο Μιχαήλ Ψελλός «οὐδὲν δέ τι γενναιότερον περὶ τούτων ἐφρόντισεν».⁵⁵ Κι αυτό ακριβώς το ζήτημα έχει απασχολήσει αρκετά τους μελετητές. Γιατί ένας τόσο ικανός αυτοκράτορας αμέλησε τη μελλοντική αποκατάσταση των διαδόχων του; Επέλεξε να το αμελήσει ή μήπως συνέβη λόγω αστάθμητων παραγόντων της ζωής;

Σε αυτά τα ερωτήματα έρχεται να προστεθεί ως απάντηση η άρνηση του Βασίλειου για τη σύναψη επιγαμίας ανάμεσα στον αυτοκράτορα της Γερμανίας Όθωνα Γ', γιο του Όθωνα Β' και της βυζαντινής περιγίπισσας Θεοφανούς, με μία από τις κόρες του Κωνσταντίνου Η'. Η απεσταλμένη πρεσβεία με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο της Πλακεντίας Ιωάννη Φιλάγαθο διαπραγματεύτηκε με τη βυζαντινή πλευρά από τα μέσα του 995 και για αρκετό χρονικό διάστημα, χωρίς τελικά κανένα αποτέλεσμα.⁵⁶ Ο Βασίλειος δεν συναίνεσε σε αυτό τον γάμο. Ο G. Wolf τοποθετήθηκε με πολιτικά κριτήρια τόσο ως προς την αιτιολόγηση της αρνητικής στάσης του βυζαντινού αυτοκράτορα αλλά και ως προς την ταυτότητα της βυζαντινής περιγίπισσας που ζητήθηκε για νύφη καθώς καμία πηγή δεν μας δίνει το όνομά της.⁵⁷ Ο Όθων Γ' επιθυμούσε μία *Renovatio Imperii Romanorum*, την παλινόρθωση δηλαδή της ρωμαϊκής χριστιανικής αυτοκρατορίας του 4^{ου} αι. υπό την εξουσία ενός χριστιανού αυτοκράτορα με έδρα όμως τη Ρώμη. Για την ολοκλήρωση του μεγαλεπήβολου σχεδίου του ο Όθων θέλησε να συνδεθεί με τη βυζαντινή αυτοκρατορία μέσω ενός γάμου. Αν λάβουμε υπόψιν μας ότι την ίδια τακτική είχαν ακολουθήσει ο παππούς του, Όθων Α' αλλά και ο πατέρας

---

⁵⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, §5, σ. 26, στ. 4 – 9. Επίσης *αυτόθι*, VI, §4 – §6, σσ. 108 – 110, στ. 1 – 16, όπου ο Ψελλός περιγράφει με λεπτομέρειες τόσο την εξωτερική εμφάνιση όσο και τους χαρακτήρες της Ζωής και της Θεοδώρας.

⁵⁵ *Αυτόθι*, II, §4, σ. 26, στ. 7 – 11.

⁵⁶ T. LOUNGHS, *Les ambassades byzantines en occident: depuis la fondation des états barbares jusqu' aux Croisades (407-1096)*, χ. έ., (Athènes 1980), σσ. 221 – 222. Για τον Ιωάννη Φιλάγαθο βλ. αναλυτικότερα Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ιωάννης Φιλάγαθος. Η σταδιοδρομία ενός Έλληνα κληρικού στη Δύση», *Σύμμεικτα* 18, (1995), σσ. 205 – 255.

⁵⁷ Αναφορά στην ταυτότητα της περιγίπισσας γίνεται μόνο με τη φράση «*Greci imperatoris filia*», βλ. όπως παρατίθεται, Α. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος} – 12^{ος} αιώνας)*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σ. 181. Το μόνο σίγουρο είναι ότι δεν υποψήφια νύφη δεν ήταν η Ευδοκία, λόγω του εγκλεισμού της σε μοναστήρι, βλ. G. WOLF, “Zoe oder Theodora-Die Braut Kaiser Ottos III.? (1001/1002)” στο *Kaiserin Theophanu. Prinzessin aus der Fremde-Des Westreichs Grosse Kaiserin*, (ed.) G. WOLF, Beohlau, (Köln 1991), σσ. 220 – 222, στο εξής “Zoe oder Theodora”.

του Όθων Β' ο οποίος συνδέθηκε με τη βυζαντινή αυτοκρατορία μέσω του γάμου με τη Θεοφανώ Σκλήραινα, τότε ο Βασίλειος γνώριζε πολύ καλά τα σχέδια του νεαρού Όθωνα.⁵⁸

Λίγα χρόνια μετά η πρόταση επαναλήφθηκε και η τελική απόφαση διέφερε. Η βυζαντινή πλευρά συνέναισε στον γάμο μίας βυζαντινής πριγκίπισσας με τον Όθωνα Γ', το όνομα της οποίας και σε αυτή τη χρονική περίοδο παραμένει άγνωστο. Το καλοκαίρι του 1001 ο Όθων έστειλε ξανά απεσταλμένους με επικεφαλής αυτή τη φορά τον αρχιεπίσκοπο των Μεδιολάνων Αρνούλφο. Η πρεσβεία που έφτασε στην Κωνσταντινούπολη έφερε μαζί της πολλά και πλουσιοπάροχα δώρα για τη μελλοντική πριγκίπισσα ενώ ο Αρνούλφος εντυπωσίασε τον Βασίλειο με την επιβλητική του παρουσία και εμφάνιση, ανάλογη με εκείνη του δικού του αυτοκράτορα.⁵⁹ Σίγουρα η πρεσβεία αυτή προσέδωσε στις διαπραγματεύσεις ακόμη περισσότερο κύρος όμως οι πολιτικές εξελίξεις ήταν πιο απαιτητικές. Ο Βασίλειος την ίδια περίοδο είχε να αντιμετωπίσει και να ανακόψει την επεκτατική πορεία των Βουλγάρων στον βορρά και των Σελτζούκων Τούρκων στα ανατολικά. Με αυτά τα δεδομένα λοιπόν η πρόταση γάμου εκείνη τη χρονική στιγμή ήταν η κατάλληλη ευκαιρία για τον βυζαντινό αυτοκράτορα να εξασφαλίσει ειρηνικές σχέσεις με τη Δύση και να επικεντρωθεί στους επικίνδυνους εχθρούς της αυτοκρατορίας. Κι αυτό γιατί οι πολιτικές επιγαμίες, ένα από τα σημαντικότερα μέσα της βυζαντινής διπλωματίας, συνοδεύονταν από συμμαχίες μεταξύ των δύο πλευρών και πόσο μάλλον μία επιγαμία με το «αδερφό» κράτος των Φράγκων.⁶⁰

Τρεις μήνες μετά τις διαπραγματεύσεις ο Αρνούλφος μαζί με τη μέλλουσα βυζαντινή νύφη ξεκίνησε το ταξίδι της επιστροφής με προορισμό το Μπάρι. Μαζί όμως με την άφιξη τους στα τέλη Ιανουαρίου του 1002 έφτασε και η είδηση του ξαφνικού θανάτου του Όθωνα Γ' σε ηλικία μόλις είκοσι δύο ετών. Η πριγκίπισσα επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη ενώ όπως επισημαίνουν οι δυτικοί συγγραφείς ο

---

⁵⁸ Β. ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΣ, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, α' τόμος*, Ιστορικές Εκδόσεις Στεφ. Βασιλόπουλος, (Αθήνα 1987), σσ. 218 – 219, 221. Βλ. επίσης ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος} – 12^{ος} αιώνες)*, σ. 181.

⁵⁹ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος} – 12^{ος} αιώνες)*, σ. 182.

⁶⁰ R. MACRIDES, "Dynastic marriages and political kinship" στο *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, (ed.) J. SHEPARD-S. FRANKLIN, Variorum, (1992), σσ. 263 – 280.

αποχωρισμός της από την οθωνική πρεσβεία ήταν βαρύς και γεμάτος θρήνους.⁶¹ Ποια ήταν όμως τελικά αυτή η περιγκιπίσσα;

Σε συνέχεια της αναφοράς μας στα όσα υποστήριξε ο G. Wolf σχετικά με την ταυτότητα της νύφης, ο Γερμανός μελετητής συγκλίνει στην άποψη ότι ως νύφη επιλέχθηκε η Θεοδώρα, λόγω της σειράς της στη διαδοχή του βυζαντινού θρόνου.⁶² Τα δεδομένα άλλωστε ήταν γνωστά: ο Βασίλειος Β΄ ήταν άκληρος και ο Κωνσταντίνος Η΄ δεν είχε αρσενικό απόγονο. Ένας γάμος λοιπόν με τη Θεοδώρα δε θα έδινε μελλοντικά τη δυνατότητα για μία πιθανή απόπειρα ανάληψης του βυζαντινού θρόνου από τον Όθωνα Γ΄ καθώς τα πρωτεία κατείχε η Ζωή λόγω ηλικίας. Έτσι αιτιολογείται και το γεγονός ότι δεν ενέκρινε την πρώτη πρόταση γάμου μιας και η Θεοδώρα το 996 ήταν περίπου έξι ετών και δεν πληρούσε το ηλικιακό όριο για τη σύναψη γάμου.⁶³ Υπάρχει βέβαια και μία μερίδα μελετητών οι οποίοι υποστηρίζουν ότι αυτή που επιλέχθηκε ως νύφη ήταν η Ζωή με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον K. Todt ο οποίος επισημαίνει ότι τα συμπεράσματα του G. Wolf είναι στηριγμένα σε λανθασμένες ημερομηνίες.⁶⁴ Το ερώτημα λοιπόν για την αποκατάσταση των διαδόχων του Βασιλείου Β΄ από τον ίδιο παραμένει αναπάντητο όμως τα όσα προαναφέραμε μας δίνουν τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε τη στάση του.

Ο Κωνσταντίνος Η΄ προβληματίστηκε για τη διαδοχή του στον θρόνο όταν είδε το τέλος της άσπυτης ζωής του να πλησιάζει.⁶⁵ Τις τελευταίες του μέρες αποφάσισε να διαλέξει έναν διάδοχο παντρεύοντας τον με μία από τις δύο κόρες του.⁶⁶ Η σκέψη του ήταν ανάμεσα στον Κωνσταντίνο Δαλασσηνό και τον Ρωμανό Αργυρό, δύο εκ διαμέτρου

---

⁶¹ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος} – 12^{ος} αιώνας)*, σ. 183 και υπ. 345.

⁶² WOLF, "Zoe oder Theodora", σσ. 221 – 222. Την ίδια άποψη ασπάζεται και η ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος} – 12^{ος} αιώνας)*, σ. 183.

⁶³ WOLF, "Zoe oder Theodora", σ. 221.

⁶⁴ K. TODT, "Die Frau als selbstherrscher: Kaiserin Theodora, die letzte Angehörige der makedonischen Dynastie", *JÖB* 50 (2000), σσ. 140 – 141, στο εξής "Kaiserin Theodora". L. GARLAND, "The eye of beholder: Byzantine imperial women and their public image from Zoe Porphyrogenita to Euphrosyne Kamaterissa Doukaina (1028 – 1203)", *Byz* 64 (1994), σ. 32, στο εξής "The eye of beholder". HERRIN, *Unrivalled Influence. Women and Empire in Byzantium*, σ. 311. D. NICOL, *Byzantium and Venice: A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press, (Cambridge 1988), σ. 44.

⁶⁵ Ο Κωνσταντίνος Η΄ υπέφερε από βαριά αρθρίτιδα εξαιτίας της οποίας δυσκολευόταν πολύ να περπατήσει, βλ. αναλυτικότερα ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ, *Νοσήματα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, σσ. 308 – 314.

⁶⁶ Η πρώτη κόρη του Ευδοκία είχε καρεί μοναχή, βλ. στην παρούσα εργασία σ. 18, υπ. 53.

αντίθετες προσωπικότητες.⁶⁷ Ο Κωνσταντίνος Δαλασσηνός ήταν γόνος των Δαλασσηνών, μίας από τις σημαντικότερες οικογένειες της βυζαντινής στρατιωτικής αριστοκρατίας. Κατείχε το υψηλόβαθμο αξίωμα του πατρικίου και το 1024 ο Βασίλειος Β΄ τον διόρισε κατεπάνω της Αντιόχειας.⁶⁸ Αντίθετα, ο συνυποψήφιος του Ρωμανός Αργυρός ανήκε στη φημισμένη αριστοκρατία των βυζαντινών αξιωματούχων, την οικογένεια των Αργυρών. Ήταν ο έπαρχος της Πόλεως, ένα από τα σημαντικότερα και ανώτερα αξιώματα της βυζαντινής διοίκησης.⁶⁹

Οι σύγχρονοι μελετητές βρήκαν στην απόφαση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Η΄ πολιτικά κριτήρια, στα οποία αντικατοπτρίζεται η κοινωνικοπολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη τον 11^ο αι. Οι δύο υποψήφιοι διάδοχοι αντιπροσώπευαν τις δύο μερίδες της βυζαντινής αριστοκρατίας, την αριστοκρατία των αξιωματούχων της πόλης και εκείνη των στρατιωτικών της βυζαντινής επαρχίας. Τα παιχνίδια επιβολής της βυζαντινής αριστοκρατίας των μεγαλογαιοκτημόνων εις βάρος της κρατικής εξουσίας αλλά και των αδύναμων κοινωνικά τάξεων, κυρίως από τις αρχές του 10^{ου} αι., ανάγκασαν αρκετές κυβερνήσεις να λάβουν αυστηρά μέτρα για να τους αποδυναμώσουν.⁷⁰ Την πολιτική αυτή ακολούθησε και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Η΄, υιοθετώντας ακόμα πιο σκληρές κατευθύνσεις από τους προκατόχους του. Γι' αυτό και υποστηρίζεται ότι η επιλογή του Ρωμανού ήταν μία κίνηση στήριξης από τη μεριά της αυτοκρατορικής

---

⁶⁷ Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, §10, σσ. 29 – 30, στ. 12 – 20. Σκυλίτζης, σ. 373 - 374, στ. 18 – 26. Ζωναράς, σ. 52, στ. 8 – 13. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ψελλός δεν αναφέρει καθόλου το όνομα του Κωνσταντίνου Δαλασσηνού.

⁶⁸ Αναλυτικότερα για τους Δαλασσηνούς βλ. J. CHEYNET-J. VANNIER, *Etudes Prosopographiques*, Publications de la Sorbonne, (Paris 1986), σσ. 75 – 115. Για τον Κωνσταντινίνο βλ. *αυτόθι*, σσ. 80 – 82.

⁶⁹ Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος χαρακτήριζε το ανώτατο αυτό αξίωμα «πατέρα πόλεως» ενώ ο Μιχαήλ Ψελλός «βασίλειος δε αυτη αρχήν' ει μη οσον απόρφυρος», αντίστοιχα *De cerimoniis*, I, §νβ', σ. 264, στ. 12 και Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, §10, σ. 29, στ. 2 – 3. Για την οικογένεια των Αργυρών βλ. αναλυτικότερα τη μελέτη J. VANNIER, *Familles Byzantines Les Argyroi: IX – XIIIe siecles*, [Byzantina vol. 1], Publications de la Sorbonne, (Paris 1975), στο εξής *Les Argyroi*. Συγκεκριμένα για τον Ρωμανό βλ. *αυτόθι*, σσ. 36 – 39. Για το αξίωμα του επάρχου της Πόλεως βλ. J. BURY, *The imperial administrative system*, σσ. 69 – 70.

⁷⁰ Τον 10^ο αι. ο Ρωμανός Α΄ Λεκαπηνός υιοθέτησε για πρώτη φορά αντιαριστοκρατική πολιτική εναντίον της «μεγάλης ιδιοκτησίας», βλ. αναλυτικότερα RUNCIMAN, *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign*, σσ. 224 – 228.

εξουσίας στην αριστοκρατία των πολιτικών αξιωματούχων της Κωνσταντινούπολης.⁷¹

Στη σύναψη του γάμου της Ζωής με τον Ρωμανό υπήρχε ένα σημαντικότατο πρόβλημα. Ο Ρωμανός ήταν ήδη παντρεμένος. Για τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο όμως και τους συμβούλους του δε φάνηκε να είναι ένα αξεπέραστο εμπόδιο. Η προσπάθεια της κυβέρνησης να απαλλάξει τον Ρωμανό από τον γάμο του παρουσιάζεται από τις πηγές με διαφοροποιήσεις. Ο Ψελλός αναφέρει ότι η σύζυγος του Ρωμανού Ελένη παραπλανήθηκε από τον αυτοκράτορα ο οποίος προσποιούμενος ότι ήταν βαριά οργισμένος με τον Ρωμανό έστειλε άνδρες να τον τιμωρήσουν και να μεταφέρουν τη γυναίκα του σ' ένα μοναστήρι. Ο Ρωμανός μετέβη στο Παλάτι ενώ η Ελένη αποσύρθηκε σε μοναστήρι, μη γνωρίζοντας την πραγματικότητα.⁷² Από την άλλη, ο Σκυλίτζης τονίζει ότι η Ελένη γνώριζε τον πραγματικό λόγο για τον οποίο της επέβαλαν την κουρά. Κάποιος ονόματι Συμέων, στενός φίλος του Ρωμανού μεσολάβησε στον Κωνσταντίνο Η' για να τον επιλέξει ως διάδοχο. Ο αυτοκράτορας με τη σειρά του διέταξε τον Ρωμανό να παρουσιαστεί στο Παλάτι όπου και τον έφερε προ τετελεσμένου· ή θα χώριζε για να παντρευτεί τη Ζωή ή θα τυφλωνόταν. Όταν η σύζυγος του έμαθε την κατάσταση δέχτηκε «έκουσίως» να καρεί μοναχή τόσο για να σώσει τον σύζυγό της που αγαπούσε πολύ όσο και για το μέλλον της αυτοκρατορίας.⁷³

Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου γνώριζε πολύ καλά με ποιον τρόπο θα μπορούσε να λυθεί ένας γάμος γι' αυτό και προχώρησε στις ανάλογες κινήσεις. Η επιλογή της Ελένης να ακολουθήσει το μοναχικό βίο ισοδυναμούσε με συναινετικό διαζύγιο, καθώς η εθελούσια κουρά ενός εκ των δύο νυμφευθέντων ή και των δύο προβλεπόταν από το

---

⁷¹ Β. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, «Ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνών» στο *Η Αυτοκρατορία σε κρίση* (;). *Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025 – 1081)*, (επιμ.) Β. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2003), σσ. 107 – 111.

⁷² «τὴν δὲ γυναῖκα... σκῆπτεται μὲν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ὀργὴν βαρυτάτην καὶ ἀπαραίτητον, καὶ πέμπει τοὺς ἐκείνον μὲν δεινῶς τιμωρῆσοντας, ἐκείνην δὲ τῆς κοσμικῆς ζωῆς ἀποσπᾶσοντας· ἢ δὲ οὐκ εἰδύια τὸ ἀπόρρητον τοῦ βουλευμάτος...» Ψελλός, *Χρονογραφία*, II, §10, σσ. 29 – 30, στ. 12 – 18. Την ίδια άποψη παραθέτει και ο Ζωναράς, XVII, §11, σ. 573, στ. 1 – 9.

⁷³ «...ἢ διαζυγῆναι τῆς νομίμου γυναικὸς τῆ βασιλέως τε θυγατρὶ συναφθῆναι καὶ βασιλέα ἀναγορευθῆναι, ἢ πηρωθῆναι τοὺς ὀφθαλμοὺς...ἢ σύνοικος δείσασα περὶ τᾶνδρὸς, μὴ τι καὶ πάθη φλαῦρον τὴν κοσμικὴν ἔκουσίως ἀπέθετο τρίχα», Σκυλίτζης, σ. 374, στ. 26 – 32. Επίσης GEORGIUS CEDRENIUS, *Historiarum Compendium, tomus alter*, (ed.) I. BEKKER [CSHB], (Bonn 1839), σ. 485, στ. 3 – 9, στο εξής *Κεδρηνός*. Βλ. επίσης, Α. ΛΑΙΟΥ, *Mariage, Amour et parenté à Byzance aux XIe – XIIIe siècles*, Travaux et mémoires, Monographies 7, Paris 1992, σσ. 120 – 121, στο εξής *Mariage*.

κοσμικό δίκαιο ως λόγος διαζυγίου. Το 541 ο Ιουστινιανός απαγόρευσε με τη Νεαρά αρ. 117 το συναινετικό διαζύγιο, θέτοντας ωστόσο ως μοναδική εξαίρεση «σωφροσύνης ἐπιθυμία τοῦτο ποιήσουσιν», δηλαδή την επιθυμία να ασπαστεί είτε ο άνδρας είτε η γυναίκα τον μοναχισμό.⁷⁴ Την ίδια νομοθετική γραμμή ακολούθησαν και οι Μακεδόνες αυτοκράτορες σχετικά με το ζήτημα αυτό.⁷⁵ Εκτός από τον Σκυλίτζη αλλά και τον Άραβα ιστορικό των αρχών του 11^{ου} αι. Yahya ibn Sa'id al-Antaki⁷⁶, κανείς άλλος δεν επεσήμανε την εθελούσια απόφαση της Ελένης να καρεί μοναχή, γεγονός που εγείρει ερωτήματα νομοθετικής φύσεως.⁷⁷ Αν η Ελένη πείστηκε γι' αυτή της την απόφαση, αυτομάτως δεν ίσχυε ένα διαζύγιο κοινή συναινέσει και ο Ρωμανός, με βάση το πολιτειακό δίκαιο, δε μπορούσε να ξαναπαντρευτεί.⁷⁸

Ωστόσο ο πρώτος γάμος του Ρωμανού και το διαζύγιό του δεν ήταν τα μοναδικά νομικά κωλύματα στη σύναψη ενός νέου γάμου με μία από τις πορφυρογέννητες πριγκίπισσες, με τον σύγχρονο της περιόδου Ψελλό να σιωπά. Ο Yahya και ο Σκυλίτζης αναφέρουν πως ανάμεσα στις κόρες του αυτοκράτορα και τον Ρωμανό υπήρχε συγγένεια.⁷⁹ Ο Άραβας ιστορικός ωστόσο δεν κάνει μία απλή αναφορά στη συγγενική σχέση των μελλόνυμφων αλλά εμβαθύνει περισσότερο, υποστηρίζοντας στο έργο του ότι ο Ρωμανός και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ήταν συγγενείς εκ

---

⁷⁴ CIC Nov, Νεαρά CXVII, §X, σ. 560. στ. 25 – 26. Για το συναινετικό διαζύγιο λόγω εγκλεισμού σε μοναστήρι βλ. αναλυτικότερα, Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Το συναινετικό διαζύγιο στο Βυζάντιο», *Βυζαντιακά* 3, (1983), σ. 11.

⁷⁵ ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Το συναινετικό διαζύγιο στο Βυζάντιο», σσ. 16 – 17.

⁷⁶ *PmbZ*, nr. 28459.

⁷⁷ *Tārīkh al-Antākī, al-ma'rūf bi-ṣilat tārīkh Ūtīkhā*, (ed.) 'UMAR TADMURI, Jarrūs Bris, (Lubnān 1990), σ. 408, στο εξής *Yahya al-Antaki*. Για την πρόσφατη έκδοση του κειμένου με ιταλική μετάφραση βλ. *Cronache dell'Egitto fatimide e dell'impero bizantino*, trans. B. PIRONE, Jaca Book, (Rome 1998).

⁷⁸ *Βασιλικά*, 28. 7. 4. Βλ. επίσης, J. ZHISMAN, *Το Δίκαιον του γάμου της Ανατολικής και Ορθόδοξου Εκκλησίας*, μτφρ. και επιμ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, β' τόμος, (Αθήνα 1913), §149.4, σ. 241, στο εξής *Δίκαιον Γάμου*. Αυτόθι §239, V.1, σ. 826. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικότερα και τη δευτερεύουσα βιβλιογραφία, Ι. ΚΑΛΑΒΡΕΖΟΥ, «Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia» στο *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries*, (eds.) A. LAIOU-D. SIMON, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, (Washington D.C. 1994), σ. 245, στο εξής “Irregular Marriages”. Βλ. επίσης Α. ΛΑΙΟΥ, «Imperial Marriages and Their Critics in the Eleventh Century: The Case of Skylitzes», *DOP* 46, (1992), σ. 168, στο εξής “Imperial Marriages”.

⁷⁹ *Yahya al-Antaki*, σ. 406. «Λόγου δὲ περι τῆς συγγενείας κινηθέντος...», *Σκυλίτζης*, σ. 374, στ. 38.

πλαγίου εβδόμου βαθμού, δηλαδή δεύτερα ξαδέρφια.⁸⁰ Από την άλλη υπάρχει και μία μερίδα ερευνητών που ασπάζονται την άποψη ότι η συγγένεια που ένωνε τον Ρωμανό με τις βυζαντινές πριγκίπισσες ήταν ογδόου βαθμού.⁸¹ Η συγγενική σχέση που υπήρχε ανάμεσα στην οικογένεια του Ρωμανού και την αυτοκρατορική οικογένεια, σύμφωνα πάντοτε με τις προαναφερθείσες πηγές, αποτέλεσε και έναν από τους λόγους για τους οποίους η Θεοδώρα απέρριψε τον γάμο με τον Ρωμανό καθώς τονίζεται πως εκείνη ήταν η αρχική επιλογή.⁸² Σε αντίθεση με την αδερφή της, η Ζωή δεν φάνηκε να έχει ενδοιασμούς για τα νομικά ζητήματα που είχαν προκύψει σχετικά με εκείνον.⁸³

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μέχρι αυτή τη χρονική περίοδο δεν έχουμε θεσμοθετημένες νομικές διατάξεις κοσμικού ή κανονικού δικαίου που να ορίζουν κώλυμα σύναψης γάμου εξαιτίας συγγένειας εβδόμου ή ογδόου βαθμού. Ωστόσο τον Νοέμβριο του 1028 ο φιλικά προσκείμενος προς τη Μακεδονική δυναστεία Πατριάρχης Αλέξιος Στουδίτης (1025 – 1043)⁸⁴ διευθέτησε το ζήτημα με συνοδική πράξη.⁸⁵ Όπως χαρακτηριστικά επεσήμανε ο νομικός Κ. Πιτσάκης η απόφαση αυτή σε συνδυασμό με την αναφορά των βυζαντινών πηγών «*λυσάντων τὸ ἀμφίβολον*», καθώς και με τη μελέτη προγενέστερων της εποχής νομικών κειμένων σχετικά με τον βαθμό συγγένειας και το «*κεκωλυμένο*» ή

---

⁸⁰ Ο Yahya al-Antaki υποστηρίζει ότι ο Ρωμανός Αργυρός ήταν δισέγγonos του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, βλ. αναλυτικότερα *Yahya al-Antaki*, σσ. 406 – 407. Την άποψη του Yahya αποδέχονται και οι πιο σύγχρονες μελέτες βλ. Κ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Το κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας εβδόμου βαθμού εξ αίματος στο βυζαντινό δίκαιο*, Νομικές Εκδόσεις Αντ. Σακκουλα, (Αθήνα-Κομοτηνή 1985), 149 – 150. ΛΑΙΟΥ, «*Imperial Marriages*», σ. 169, υπ. 24. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ *Mariage*, σσ. 25, 30.

⁸¹ G. SCHLUMBERGER, *Η βυζαντινή εποποιία κατά τα τέλη της Ι΄ εκατονταετηρίδος*, σ. 83 και υπ. 1. VANNIER, *Les Argyroï*, σ. 37. L. GARLAND, «*How different, How very different from the Home Life of Our Own Dear Queen: Sexual Morality at the Late Byzantine Court with especial reference to the 11th and 12th centuries*», *BS/EB* 1-2, (1995-1996), σ. 23, υπ. 73, στο εξής «*Sexual Morality*».

⁸² Ο δεύτερος λόγος ήταν το γεγονός ότι η πρώτη σύζυγος του Ρωμανού ήταν ακόμη εν ζωή, βλ. Σκυλίτζης, σ.374, στ. 35 – 36. Ζωναράς, XVII, §10, σ. 573, στ. 7 – 11.

⁸³ «*η Ζωή... το περί της συνοικίας λόγον προσενεχθέντα ασπασίως εδέξατο.*», Σκυλίτζης, σ. 374, στ. 37 – 38.

⁸⁴ *PmbZ*, nr. 20247.

⁸⁵ V. GRUMEL, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, Le Patriarcat Byzantin, Série 1*, (Chalcedoine 1936), fasc. II, n. 836. Βλ. επίσης ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Το κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας εβδόμου βαθμού εξ αίματος στο βυζαντινό δίκαιο*, σ. 150.

«ακάλυτο» του γάμου, τουλάχιστον μέχρι το 1028, περιορίζει τις οποιεσδήποτε ενστάσεις.⁸⁶

Λίγες μόλις μέρες μετά την πατριαρχική πράξη του 1028 η Ζωή Πορφυρογέννητη παντρεύτηκε τον Ρωμανό Αργυρό ο οποίος με τη σειρά του πήρε τη θέση του στο πάνθεο των βυζαντινών αυτοκρατόρων ως Ρωμανός Γ' (εικόνα 1). Η στιγμή που ο νέος αυτοκράτορας θα αναλάμβανε εξ ολοκλήρου την εξουσία δεν άργησε καθόλου· τρεις μέρες μετά τον γάμο του αυτοκρατορικού ζεύγους ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Η' πέθανε.⁸⁷ Η κυβέρνηση της Μακεδονικής δυναστείας παρέκαμψε κάθε νομικής φύσεως εμπόδιο που είχε προκύψει χωρίς κανένα δισταγμό, για να εξασφαλίσει μία ομαλή διαδοχή της αυτοκρατορικής εξουσίας, εν τέλει μέσω της Ζωής η οποία αποτελούσε τη σύνδεση του Ρωμανού με τον αυτοκρατορικό θρόνο.⁸⁸

Με το ζήτημα της διαδοχής ήρθε αντιμέτωπος και ο Ρωμανός. Οι προφητείες που ήθελαν τους διαδόχους του να κυβερνούν τη βυζαντινή αυτοκρατορία για πολλά χρόνια έκαναν τον αυτοκράτορα πειστικό για την απόκτηση ενός διαδόχου.⁸⁹ Πώς θα μπορούσε όμως να συμβεί κάτι τέτοιο ενώ η αυτοκράτειρα ήταν σχεδόν πενήντα ετών; Η ηλικία της καθιστούσε φύσει αδύνατη μία εγκυμοσύνη. Ο Ρωμανός αρνήθηκε την πραγματικότητα κι ακολούθησε ιατρικές θεραπευτικές μεθόδους οι οποίες περιλάμβαναν εντριβές με ειδικές κρέμες, μία διαδικασία που επέβαλε και στη Ζωή. Η αυτοκράτειρα όμως δεν αρκέστηκε μόνο σ' αυτά. Ο Ψελλός επισημαίνει με επικριτικό ύφος ότι η Ζωή μύηθηκε σε μυστικιστικές τελετές φορώντας και κουβαλώντας συνεχώς πάνω της κάποιου είδους φυλαχτά και αλυσίδες.⁹⁰

---

⁸⁶ «τῆς ἐκκλησίας σὺν τῷ πατριάρχῃ λυσάντων τὸ ἀμφίβολον», Σκυλίτζης, σ. 374, στ. 38 – 39. Κεδρηνός, σ. 485, στ. 16 – 17. Βλ. επίσης ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Το κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας εβδόμου βαθμού ἐξ αἵματος στο βυζαντινὸ δίκαιο*, σ. 151.

⁸⁷ Η σύγχρονη έρευνα τοποθετεί την τέλεση του αυτοκρατορικού γάμου καθώς και το θάνατο του Κωνσταντίνου Η' στα μέσα Νοεμβρίου του 1028 με τις απόψεις τους να δίστανται για την ακριβή ημερομηνία. Ωστόσο η πλειονότητα των πηγών συμφωνεί ότι ο Κωνσταντίνος πέθανε τρεις μέρες μετά το γάμο βλ. Σκυλίτζης, σ. 374, στ. 40 – 41. Κεδρηνός, σ. 485, στ. 18 – 20. Ζωναράς, XVII, §11, σ. 573, στ. 11 – 14.

⁸⁸ GARLAND, *Byzantine Emprsses*, σ. 157. HILL, *Imperial Women*, σ. 42.

⁸⁹ «...τοῖς περὶ τοῦτο πειθόμενος μάντεσι· καὶ γένος καταλείψειν εἰς πολλὰς ἀρκέσον διαδοχάς», Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, § 5, σ. 33, στ. 3 – 4.

⁹⁰ «ἢ δ' ἔτι καὶ πλέον ἐποίει τελουμένη τὰ πλείω, καὶ ψηφίδας τινὰς προσαρμοζομένη τῷ σώματι· προσαρτῶσα τὲ ἑαυτὴν προσαρτήμασι καὶ ἄμμασι περιδέουσα...», *Αυτόθι*, III, §5, σ. 33, στ. 13 – 15.

Τίποτα από αυτά φυσικά δεν έδωσε στον Ρωμανό τον πολυπόθητο διάδοχο κι αυτός ήταν ο λόγος που οι προσωπικές σχέσεις του αυτοκρατορικού ζεύγους διακόπηκαν εντελώς. Το μίσος και η αποστροφή του Ρωμανού προς το πρόσωπο της Ζωής ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο όταν εκείνος για να την «τιμωρήσει», της απαγόρευσε την ελεύθερη πρόσβαση στα ταμεία του κράτους περιορίζοντάς την σ' ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό που ο ίδιος είχε ορίσει. Σε αυτή τη στάση του αυτοκράτορα σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η αδερφή του Πουλχερία η οποία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αδερφού της κατείχε ενεργό ρόλο στην αυτοκρατορική αυλή.⁹¹

Η Ζωή ένιωθε περιφρονημένη ως γυναίκα αλλά και ως αυτοκράτειρα. Η διπλή ζωή του Ρωμανού ο οποίος διατηρούσε εξωσυζυγική σχέση με κάποια παλλακίδα αλλά και η επιβολή του στα οικονομικά, που ήταν και η αχίλλειος πτέρνα της, την είχαν εξοργίσει.⁹² Αντίθετα ο Σκυλίτζης αποσιωπά τα γεγονότα αυτά, πιθανότατα σε μία προσπάθειά του να εξυψώσει την εικόνα του αυτοκράτορα, μία γενικότερη στάση του ιστορικού σε ο,τι αφορά τον Ρωμανό.⁹³

Ο Ρωμανός απογοητευμένος από την εξέλιξη του γάμου του με τη Ζωή στράφηκε στα οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά ζητήματα της αυτοκρατορίας.⁹⁴ Στην Κωνσταντινούπολη η Ζωή παρέμενε στο Παλάτι μαζί με την αδερφή της Θεοδώρα η οποία έχαιρε σεβασμού από όλους, αν και δεν ήταν αυτοκράτειρα όπως η Ζωή. Ήταν μία πριγκίπισσα της Μακεδονικής δυναστείας και αδερφή της αυτοκράτειρας και ο Ρωμανός με τη σειρά του της είχε παραχωρήσει διάφορους τίτλους. Στα μάτια όμως της αυτοκράτειρας η αδερφή της φαινόταν ένας δυνατός αντίπαλος.⁹⁵ Άσσοι στο μανίκι στάθηκαν για τη Ζωή τα σκάνδαλα συνωμοσίας εναντίον του συζύγου της, ήδη από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του,

⁹¹ *Αυτόθι*, III, §6, σσ. 33 – 34, στ. 7 – 16.

⁹² *Αυτόθι*, III, §17, σ. 42, στ. 7 – 10. HILL, *Imperial Women*, σ. 44.

⁹³ E. STRUNGELL, "The Representation of Augustae in John Skylitzes' *Synopsis Historiarum*", στο *Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott*, (eds.) J. BURKLE-U. BETKA-P. BUCKLEY, K. HAY-R. SCOTT-A. STEPHENSON, [Series Byzantina Australiensia 16], Brill, (Leiden/Boston 2006), σ. 131. Σ. ΚΙΑΠΠΙΔΟΥ, *Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη και οι πηγές της (811 – 1057): συμβολή στη βυζαντινή ιστοριογραφία κατά τον ΙΑ' αιώνα*, Εκδόσεις Κανάκη, (Αθήνα 2010), σ. 407, στο εξής *Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη*.

⁹⁴ Αναλυτικότερα βλ. OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, β' τόμος, σσ. 208 – 209.

⁹⁵ «ἐπεὶ δὲ οὐκ αὐτάρκες ἢ συγγένεια· οὐδὲ τὸ ἐκ τῶν αὐτῶν προελθεῖν ὠδίνων, εἰς βασκανίας ἀποτροπὴν, βασκαίνει καὶ τῆς ἐλάττονος τιμῆς τῇ Θεοδώρα ἢ βασιλεύουσα» *Ψελλός, Χρονογραφία*, V, §34, σ. 98, στ. 3 – 11. GARLAND, *Byzantine Empresses*, σ. 161.

καθώς οι φήμες ήθελαν τη Θεοδώρα να κατέχει εξέχοντα ρόλο σ' αυτά. Το 1031 λοιπόν η Θεοδώρα κατηγορήθηκε ότι συμμετείχε σε δύο συνωμοσίες κατά του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ' με πρωτεργάτες στην πρώτη τον μάγιστρο Προυσιανό και τη μητέρα του ζωστή πατρικία Μαρία και στη δεύτερη τον Κωνσταντίνο Διογένη, ανιψιό του Ρωμανού και δούκα της Θεσσαλονίκης.⁹⁶ Οι προσπάθειες ανατροπής του Ρωμανού απέτυχαν με αποτέλεσμα οι συνωμότες να λάβουν τις αντίστοιχες ποινές. Ο Προυσιανός αρχικά φυλακίστηκε και έπειτα τυφλώθηκε, ποινή σύνηθης για τους στασιαστές, η μητέρα του απομακρύνθηκε στη μονή του Βουκελλαρίου, η Θεοδώρα κλείστηκε με αυτοκρατορική εντολή στη μονή στο Πέτριο (εικόνα 2) ενώ ο Κωνσταντίνος Διογένης φυλακίστηκε σε πύργο στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα εκάρη μοναχός στη μονή Στουδίου.⁹⁷

Αν και περιορισμένοι από την κοσμική ζωή ο Κωνσταντίνος και η Θεοδώρα πιθανότατα προσπάθησαν για μία ακόμη φορά το 1031 να συνωμοτήσουν κατά του αυτοκράτορα χωρίς και πάλι κανένα αποτέλεσμα. Λόγω της απουσίας του Ρωμανού σε στρατιωτική επιχείρηση στη Μικρά Ασία, η Ζωή ανέλαβε δράση και έδειξε τη δύναμή της. Διέταξε την κουρά της αδερφής της για να αποφευχθεί οποιαδήποτε άλλη προσπάθεια στασιασμού ενάντια στην κρατική εξουσία.⁹⁸ Η Θεοδώρα δεν προέβαλε καμία αντίσταση και δέχτηκε την κουρά της ως μοναχή.⁹⁹ Η εξιστόρηση των γεγονότων αυτών, τόσο από τον Ψελλό όσο και από τον Σκυλίτζη, παρουσιάζει ουσιαστικά την πρώτη πολιτική δράση της Ζωής ως αυτοκράτειρας. Και οι δυο τους προβάλλουν το σκληρό πρόσωπό της: ο

---

⁹⁶ Σκυλίτζης, §3, σ. 376, στ. 82 – 90. Κεδρηνός, σ. 487, στ. 11 – 21. Ζωναράς, XVII, σ. 574, στ. 13 – 17. Ο Ψελλός από την άλλη κάνει μία απλή αναφορά σε φήμες που είχαν κυκλοφορήσει χωρίς να μας δίνει ιδιαίτερες λεπτομέρειες, βλ. Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §34, σ. 98, στ. 11 – 13. Για τα αξιώματα του μαγίστρου και της ζωστής πατρικίας βλ. J. BURY, *The imperial administrative system*, σσ. 29 – 33 και σ. 33, αντίστοιχα. Για το αξίωμα του δούκα βλ. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe s.*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, (Paris 1972), σ. 344.

⁹⁷ Σκυλίτζης, σ. 377, στ. 3 – 4. *Αυτόθι*, σ. 384, στ. 10 – 15. Κεδρηνός, σ. 497, στ. 5 – 9. Ζωναράς, XVII, §11, σ. 574 – 575, στ. 17 – 2. Βλ. επίσης, Κ. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ, *Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους Μέσους Βυζαντινούς Χρόνους, Μακεδονική Δυναστεία (867 – 1056)*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκουλά, (Αθήνα 1981), σ. 106. Για την ποινή της τυφλώσεως στο βυζαντινό δίκαιο βλ. αναλυτικότερα Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ, *Η ποινή της τυφλώσεως παρά τοις Βυζαντινοίς*, χ. έ., (Αθήνα 1949), σσ. 16 – 41. Για τη μονή στο Πέτριο βλ. παρούσα εργασία υπ. 33. Για τη μονή Στουδίου βλ. R. JANIN, *Les Églises*, σσ. 430 – 440.

⁹⁸ Σκυλίτζης, σ. 385, στ. 34 – 37. Κεδρηνός, σ. 498, στ. 6 – 9. Ζωναράς, XVII, §12, σ. 579, στ. 8 – 14. Επίσης βλ. ΤΟΔΤ, “Kaiserin Theodora”, σσ. 143 – 145.

⁹⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §35, σ. 98, στ. 1 – 2.

Ψελλός για να εκθιάσει τη Θεοδώρα ενώ ο Σκυλίτζης για να εξιψώσει την εικόνα του αυτοκράτορα Ρωμανού.¹⁰⁰

Η αυτοκράτειρα Ζωή ήταν πια μόνη στην εξουσία της αυτοκρατορικής αυλής, με διάθεση να ζήσει όσα δεν έζησε μιας και όλα τα χρόνια της νεότητάς της τα πέρασε περιορισμένη στον γυναικωνίτη ακολουθώντας το αυτοκρατορικό εθιμοτυπικό της καθημερινότητας μίας βυζαντινής πριγκίπισσας.¹⁰¹ Η ρήξη των σχέσεων με τον σύζυγό της σε προσωπικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο έδρασε καταλυτικά για να ξεχωρίσει η Ζωή σε μία αυτοκρατορική ακρόαση τον νεαρό Μιχαήλ, αδερφό του ευνούχου της αυτοκρατορικής αυλής Ιωάννη Ορφανοτρόφου¹⁰². Από εκείνη τη στιγμή η αυτοκράτειρα κυριεύτηκε από έντονο έρωτικό πάθος για τον όμορφο Μιχαήλ και έκανε τα πάντα για τον φέρει κοντά της.¹⁰³ Η προσπάθειά της να προσεγγίσει τον Μιχαήλ περιγράφεται γλαφυρότατα από τον Ψελλό,¹⁰⁴ με τον I. Polemis να χαρακτηρίζει τις σκηνές αυτές, δικαιολογημένα θα έλεγε κανείς, ως τις εντυπωσιακότερες της *Χρονογραφίας*¹⁰⁵. Ο Μιχαήλ αρχικά στάθηκε διστακτικός και φοβισμένος στο επίμονο ερωτικό κάλεσμα της Ζωής όμως ο αδερφός του Ιωάννης τον έπεισε να ενδώσει στις ερωτικές επιθυμίες της. Έτσι λοιπόν, η πενήντάχρονη Ζωή και ο νεαρός Μιχαήλ σύναψαν κρυφό δεσμό μέσα στο Παλάτι.¹⁰⁶ Ο μάρτυρας των γεγονότων Ψελλός σχολιάζει τον έρωτα της αυτοκράτειρας ως «λαμπράς αφορμάς» και προοικονομεί τα

---

¹⁰⁰ Βλ. υπ. 93.

¹⁰¹ HILL, *Imperial Women*, σ. 43.

¹⁰² Η παρουσία του Ιωάννη ως ενούχου στην αυτοκρατορική αυλή της Μακεδονικής δυναστείας είχε ξεκινήσει ήδη από την βασιλεία του Βασιλείου Β' και συνεχίστηκε με τον Κωνσταντίνο Η'. Επί Ρωμανού Γ' απέκτησε το αξίωμα του *ορφανοτρόφου*, εξ ου και το προσωνύμιο με το οποίο έμεινε γνωστός στην ιστορία του βυζαντινού κράτους. αναλυτικότερα βλ. R. JANIN, "Un ministre byzantine. Jean l'Orphanotrophe (XIe siècle)", *EO* 30, (1931), σσ. 431 – 443. Για το αξίωμα του *ορφανοτρόφου* βλ. ενδεικτικά R. GUILLAND, "L' orphanotrophe", *REB* 23, (1965), σσ. 205 – 221.

¹⁰³ «...πρὸς τοῦτον ἢ βασιλῆς ἔρωτα δαιμονιώδη σχοῦσα καὶ μανικὸν», Σκυλίτζης, σ. 390, στ. 81 – 82.

¹⁰⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, §18 - §20, σσ. 43 – 45, στ. 1 – 16.

¹⁰⁵ I. POLEMIS, "Michael Psellos the Novelist: Some Notes on the Story of the Empress Zoe" στο *Myriobiblos. Essays on Byzantine Literature and Culture*, (eds.) T. ANTONOPOULOU-S. KOTZABASSI-M. LOUKAKI, Walter De Gruyter Inc., (Boston/Berlin/Munich 2015), σ. 285, στο εξής "Michael Psellos the Novelist".

¹⁰⁶ «...τὰ μὲν πρῶτα, οὐ πάνν τεθαρρημένως· μετὰ δὲ ταῦτα, ἀναιδέστερόν τε προσιῶν· καὶ τὰ τῶν ἐρώωντων διαπραττόμενος. περιχυθεὶς γὰρ ἄφνω ἐφίλησε· καὶ δέρης ἤψατο καὶ χειρὸς, ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ πρὸς τὴν τέχνην παιδοἰτριβοῦμενος.», Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, §19, σ. 44, στ. 14 – 17.

όσα ακολούθησαν.¹⁰⁷ Πράγματι τόσο για τον Μιχαήλ όσο και για τον Ιωάννη Ορφανοτρόφο ο δεσμός αυτός ήταν η κατάλληλη ευκαιρία και των δυο για να προσεγγίσουν την αυτοκρατορική εξουσία, κάτι που έγινε πραγματικότητα λίγο καιρό μετά.

Σύντομα όλοι στο Παλάτι, και όχι μόνο, γνώριζαν για τον ερωτικό δεσμό της αυτοκράτειρας με τον νεαρό. Άλλωστε κι εκείνη δεν προσπάθησε ιδιαιτέρως να το κρατήσει μυστικό· παραδόθηκε πλήρως στο πάθος της για τον Μιχαήλ και εκείνος με τη σειρά του το εκμεταλλεύτηκε καθώς γνώριζε πως μόνο εκείνη μπορούσε να τον κάνει αυτοκράτορα.¹⁰⁸ Η ερωτευμένη Ζωή είχε τυφλωθεί τόσο πολύ από τον έρωτά της που πολλές φορές, εντελώς απροκάλυπτα, έβαζε τον Μιχαήλ να κάθεται στον αυτοκρατορικό θρόνο «*ὡς νῦν τὲ ὄντος καὶ ἐσομένου καθαρῶς αὐτοκράτορος*».¹⁰⁹ Ο μόνος που δεν γνώριζε την ερωτική τους σχέση ήταν και ο άμεσα ενδιαφερόμενος αυτοκράτορας Ρωμανός. Την κατάσταση πληροφορήθηκε από την αδερφή του Πουλχερία η οποία φανερά ενοχλημένη ξεκίνησε πόλεμο ενάντια στο παράνομο ζευγάρι. Ο Ρωμανός ωστόσο αρκέστηκε στο να καλέσει τον Μιχαήλ σε απολογία κι εκείνος ορκίστηκε ότι δεν διατηρούσε δεσμό με την αυτοκράτειρα.¹¹⁰

Ο «ψυχογράφος» Ψελλός τονίζει πως ο Ρωμανός προσπαθούσε να πείσει τον εαυτό του ότι όλα αυτά ήταν απλές συκοφαντίες. Χαρακτηριστικό είναι το καυστικό του σχόλιο ότι ο αυτοκράτορας γνώριζε τι πραγματικά συνέβαινε και μάλιστα ανεχόταν τη σχέση των δύο εραστών θέλοντας να αποφύγει τις πολλαπλές εξωσυζυγικές σχέσεις της Ζωής, για τις οποίες υπάρχουν σαφέστατοι υπαινιγμοί στα βυζαντινά κείμενα.¹¹¹ Οι αναφορές αυτές για τον τρόπο που είχε επιλέξει να ζει η

---

¹⁰⁷ «...καὶ ἐπειδὴ λαμπρὰς ἐδίδου τῷ ἔρωμένῳ τὰς τοῦ ἔρωτος ἀφορμὰς», *αὐτόθι*, III, §19, σ. 44, στ. 12 – 13. POLEMIS, «Michael Psellos the Novelist», σσ. 287 – 288. Για τη θέση του Ψελλού στην αυτοκρατορική αυλή την περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Δ' βλ. J. LJUBARSKIJ, *Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού*, Εκδόσεις Κανάκη, (Αθήνα 2004, 1^η εκδ. Μόσχα, 1978), σσ. 44 – 45.

¹⁰⁸ *Αυτόθι*, III, §19, σ. 44, στ. 18 – 22. *Σκυλίτζης*, σ. 390, στ. 81 – 83. *Ζωναράς*, XVII, §13, σ. 583, στ. 2-6. Επίσης βλ. *Michaelis Glycae Annales*, ed. I. BEKKER [CSHB], (Bonn 1836), σ. 585, στ. 2 – 4, στο εξής Γλυκάς. HILL, *Imperial Women*, σ. 44.

¹⁰⁹ *Ψελλός*, *Χρονογραφία*, III, §20, σ. 45, στ. 15 – 16.

¹¹⁰ *Αυτόθι*, III, §21, σσ. 45 – 46, στ. 12 – 22. *Ζωναράς*, XVII, §13, σ. 583, στ. 10 – 17.

¹¹¹ *Ψελλός*, *Χρονογραφία*, III, §23, σ. 47, στ. 1 – 15. Ο Ψελλός στο έκτο βιβλίο της *Χρονογραφίας* επανέρχεται στις φήμες για δύο ακόμη ερωτικούς δεσμούς της Ζωής κατά τη διάρκεια του γάμου της με τον Ρωμανό, έναν με τον Κωνσταντίνο Αρτοκλινή και έναν τον Κωνσταντίνο Μονομάχο βλ. *αυτόθι*, VI, §13, σ. 112, στ. 1 – 11 και §16, σ. 114, στ. 1 – 13, αντίστοιχα. Την ίδια άποψη ενστερνίζεται και ο *Ζωναράς* βλ. *Ζωναράς*, XVII, §13, σ. 584, στ. 6 – 10. με

Ζωή ως γυναίκα, ανεξάρτητα από την αυτοκρατορική της ιδιότητα, έδωσαν την ευκαιρία στους σύγχρονους μελετητές να σκιαγραφήσουν το πορτραίτο μίας γυναίκας με αίσθημα ελευθερίας και επιλογής στον έρωτα σε μία κοινωνία που το γυναικείο φύλο ήταν συνώνυμο της συναισθηματικής αδυναμίας.¹¹²

Η εξωσυζυγική σχέση μίας γυναίκας αποτελούσε ποινικό αδίκημα σύμφωνα με το βυζαντινό πολιτειακό δίκαιο και βαρύτερο αμάρτημα σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας.¹¹³ Ως πράξη *μοιχείας* οριζόταν η σχέση μίας έγγαμης γυναίκας με άγαμο ή έγγαμο άντρα.¹¹⁴ Το έγκλημα της μοιχείας και οι ποινές του τονίστηκαν ιδιαίτερα στην ιουστιανιάνεια νομοθεσία κάτι που ακολούθησαν και οι νομοθεσίες των Ισαύρων αυτοκρατορών αλλά και των Μακεδόνων, παρουσιάζοντας ωστόσο διαφορές όσον αφορά την αυστηρότητα των ποινών.¹¹⁵ Τα νομοθετικά έργα της Μακεδονικής δυναστείας όριζαν τόσο για τη μοιχαλίδα όσο και για τον μοιχό την αποκοπή της μύτης, το μαστίγωμα και το κούρεμα.¹¹⁶ Εντούτοις η νομοθεσία δεν εφαρμόστηκε στην περίπτωση της Ζωής με τον Μιχαήλ αν και είχε διαπραχθεί το έγκλημα της μοιχείας. Ποιος θα μπορούσε άλλωστε να κατηγορήσει την αυτοκράτειρα για κάτι τέτοιο;

---

¹¹² L. GARLAND, «Conformity and Licence at the Byzantine Court in the Eleventh and Twelfth Centuries: The Case of Imperial Women», *ByzF* 21, (1995), σσ. 111 – 112, στο εξής «Conformity and Licence». ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Sexual Morality» σσ. 22, 29. Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*, Μονογραφίες 6, ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2005), σ. 92.

¹¹³ Κανών Δ' Γρηγορίου του Νύσσης, *Σύνταγμα*, δ' τόμος, σσ. 308 – 314.

¹¹⁴ Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Έρωτας και Νόμος στο Βυζάντιο» στο *Έγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο*, επιμ. Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, (Αθήνα 2001), σ. 177. Για τον ορισμό της μοιχείας βλ. αναλυτικότερα ΖHISMAN, *Δίκαιον Γάμου*, β' τόμος, σσ. 409 – 417.

¹¹⁵ Αναλυτικότερα βλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Έρωτας και Νόμος στο Βυζάντιο», σσ. 173 – 198.

¹¹⁶ *JGR*, vol. 2, *Νομοθεσία Ισαύρων και Μακεδόνων, Πρόχειρος Νόμος* 39.45. *Αυτόθι*, *Επαναγωγή* 40.51. *Βασιλικά* 60.37. *Νεαρές Λέοντος ΣΤ'*, *Νεαρά* 32, σσ. 127 – 129. Βλ. επίσης, ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Έρωτας και Νόμος στο Βυζάντιο», σ. 178 – 179.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο θάνατος του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ', ο γάμος των δύο εραστών και ο ρόλος του Ιωάννη Ορφανοτρόφου. Η αυτοκρατορία στα χέρια ενός ευνούχου.

Ενώ η σχέση της αυτοκράτειρας Ζωής με τον Μιχαήλ συνεχιζόταν χωρίς ενδιασμούς, ο Ρωμανός νόσησε από μία σπάνια ασθένεια η οποία τον είχε καταβάλει τόσο σωματικά όσο και ψυχολογικά: τα μαλλιά του είχαν αραιώσει, είχε έντονη ανορεξία, αϋπνίες, δυσκολευόταν να αναπνεύσει, η όψη του θύμιζε έναν νεκρό ενώ είχε μετατραπεί σ' έναν δυσπρόσητο άνθρωπο. Παρόλα αυτά συμμετείχε στις αυτοκρατορικές τελετές και ασκούσε κανονικά τα καθήκοντά του.¹¹⁷ Έτσι λοιπόν αργά το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης του 1034 ο αυτοκράτορας αποφάσισε να ετοιμαστεί, όπως άρμοζε, για τον επικείμενο εορτασμό της Αναστάσεως του Κυρίου. Ενώ βρισκόταν στο λουτρό κάποιοι αποπειράθηκαν να τον πνίξουν χωρίς όμως να του επιφέρουν τον ολοκληρωτικό θάνατο (εικόνα 3). Ο Ρωμανός μαζεύοντας όσες δυνάμεις του είχαν απομείνει ζήτησε βοήθεια και μεταφέρθηκε από κάποιον υπηρέτη στο δωμάτιό του ενώ η Ζωή έτρεξε για να επιβεβαιώσει την επιθανάτια κατάσταση του συζύγου της. Λίγη ώρα μετά ο Ρωμανός εξέπνευσε αφού πρώτα έβγαλε από το στόμα του μαύρο υγρό.¹¹⁸

Αν και τα *Βραχεία Χρονικά* επισημαίνουν ότι ο αυτοκράτορας Ρωμανός Γ' πέθανε από πνιγμό¹¹⁹, οι ιστορικοί κάνουν λόγο για δηλητηρίαση του Ρωμανού αφήνοντας έμμεσους ή και άμεσους υπαινιγμούς ότι η αυτοκράτειρα Ζωή ήταν ο ηθικός αυτουργός. Ο Σκυλίτζης υποστηρίζει ανοιχτά ότι η Ζωή δηλητηρίαζε χρόνια τον Ρωμανό με αποτέλεσμα τον αργό και επώδυνο θάνατό του για να ανεβάσει στον αυτοκρατορικό θρόνο τον εραστή της Μιχαήλ, τονίζοντας ιδιαίτερα την ενεργό δράση του Ιωάννη Ορφανοτρόφου στο σχέδιο αυτό.

¹¹⁷ Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, §24 - §25, σσ. 47 - 48, στ. 1 - 10. Ζωναράς, XVII, §13, σ. 584, στ. 11 - 14. Αναλυτικότερα για την ασθένεια βλ. Ι. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ, «Το θανατηφόρο νόσημα του Ρωμανού Γ' Αργυρού (1028 - 1034). Νεώτερες Ιατρικές απόψεις», *Βυζαντινά Μελέται* 5, (1993), σσ. 132 - 159.

¹¹⁸ Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, §26, σσ. 49 - 48, στ. 7 - 37. Σκυλίτζης, σ. 390, στ. 92 - 94. Κεδρηνός, σ. 505, στ. 10 - 14. Ζωναράς, XVII, §13, σ. 585, στ. 6 - 7.

¹¹⁹ «έκοιμήθη δὲ ὁ αὐτὸς Ρωμανὸς μηνὶ ἀπριλλίῳ ἰά, ἰνδικτιῶνος β', ἔτους, ς φμβ', πνιγείσ ἐν τῷ λουτρῷ», *Chronica Byzantina Breviora. Die Byzantinischen Kleinchroniken*, I, (ed.) P. SCHREINER [CFHB 12/1], (Wien 1975), Chronik 16, §10, σ. 165, στο εξής *Βραχεία Χρονικά*.

Κατηγορεί επίσης ανοιχτά και τον Μιχαήλ αναφέροντας πως οι άνδρες που προσπάθησαν να πνίξουν τον Ρωμανό ήταν δικοί του άνθρωποι.¹²⁰

Ο Ψελλός με τη σειρά του θίγει τη χρόνια δηλητηρίαση του Ρωμανού από τη Ζωή και τον συνεργό της Μιχαήλ ως κάτι αποδεκτό απ' όλους, παρ' όλ' αυτά κρατάει μία εμφανώς ουδέτερη στάση χωρίς να επιροίπτει ανοιχτά κατηγορίες στο παράνομο ζευγάρι.¹²¹ Ο βυζαντινός ιστορικός ενισχύει τους ισχυρισμούς του περί χρόνιας δηλητηρίασης με την ιατροδικαστικού τύπου περιγραφή του πτώματος του αυτοκράτορα στην αρχή του τέταρτου βιβλίου της *Χρονογραφίας*. Ο δεκαεξάχρονος τότε Ψελλός παρευρέθηκε στην αυτοκρατορική κηδεία και μετέφερε με κάθε λεπτομέρεια την όψη του νεκρού τονίζοντας ότι το σώμα του και κυρίως το πρόσωπό του ήταν τόσο πρησμένο και αλλοιωμένο που μόνο από τα βασιλικά διαδήματα καταλάβαινε κανείς ότι πρόκειται για τον αυτοκράτορα. Υποστηρίζει στη συνέχεια ότι το χρώμα του πτώματος δεν θύμιζε έναν συνηθισμένο νεκρό αλλά πιο συγκεκριμένα κάποιον που δηλητηριάστηκε και έχασε κάθε ίχνος αίματος από το σώμα του ενώ τα μαλλιά και τα γένια του είχαν πέσει.¹²²

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η μνεία του Ψελλού για τον «έλλέβορο», το βότανο που ουσιαστικά λειτούργησε ως το τελειωτικό χτύπημα στην

---

¹²⁰ Σκυλίτζης, σσ. 389 – 390, στ. 67 – 95. Πιστά τον ακολουθεί ο Κεδρηνός βλ. *Κεδρηνός*, σ. 504 – 505, στ. 7 – 8. Επίσης βλ. *Γλυκάς*, σ. 584 – 585, στ. 10 – 6. Πρβλ. *Ματθαίος Εδέσσης*, §61, σ. 55, όπου ο Αρμένιος ιστορικός επισημαίνει τον θάνατο του Ρωμανού μόνο εξαιτίας δηλητηρίασης από τη Ζωή.

¹²¹ «εἰ μὲν οὖν ἐδεδράκεισάν τι περὶ αὐτὸν τῶν ἀτοπωτάτων, αὐτὴ τε ἡ ἐρωτικὴ συζυγία· καὶ οἱ τοῦ πράγματος κοινωνοὶ, ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν εἴποιμι... τοῖς δὲ ἄλλοις, κοινὸν τοῦτο τέθειται ὁμολόγημα, ὡς τὸν ἄνδρα πρότερον φαρμάκοις καταγοητεύσαντες...», *Ψελλός*, *Χρονογραφία*, III, §26, σ. 49, στ. 1 – 5. Στις αρχές του 20^{ου} αἰ. ο Ε. Jeanselme υποστήριξε ότι ο Ρωμανός Γ' δηλητηριάζοταν για χρόνια με αρσενικό βλ. αναλυτικότερα Ε. JEANSELME, "La maladie et la mort de Romain III Argyre, empereur de Byzance", *Bulletin de la Société française d'histoire de la médecine* 17 (1923), σσ. 309-319. Βλ. ακόμη την πιο πρόσφατη άποψη, S. EFHYMIANES, "Michael Psellos and the Death of Romanos III (Chronographia III 26): A Failed Bath of Regeneration and a Non-Ascent from Hades" στο *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur Byzantinischen Geschichte und Kultur*, (eds.) L. HOFFMANN-A. MONCHIZABEN, Harrassowitz Verlag, (Wiebaden 2005), σσ. 255 – 265.

¹²² καὶ εἶδον κἀγὼ τὴν ἐξόδιον ταύτην πομπὴν τοῦ βασιλέως... οὐπω ἀκριβῶς ἐγνώκειν, οὔτε ἀπὸ τοῦ χρώματος· οὔτε ἀπὸ τοῦ σχήματος, εἰ μὴ ὅσον ἐκ τῶν παρασήμων συνεβαλλόμεν, ὡς ὁ τεθνηκὼς ἐστὶ βασιλεύς. διέφθαρτο μὲν γὰρ αὐτῶ τὸ πρόσωπον... ἄλλ' ὡς ἐξωδηκός· καὶ τὸ χρώμα πάντῃ ἠλλοίωτο... ἐῶκει τοῖς ἐκ φαρμακοποσίας ἀνοιδήσασιν καὶ ὠχριακόσιν, ὥστε μὴδὲ δοκεῖν αἵματος αὐτοῖς ὑπεῖναι γένεσιν. τῶν δὲ τριχῶν, αἷ τε τῆς κεφαλῆς· *Ψελλός*, *Χρονογραφία*, IV, §4, σ. 53, στ. 1 – 10.

ήδη βεβαρημένη κατάσταση της υγείας του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ'.¹²³ Στο διάσημο έργο φαρμακολογίας *Περί ύλης ιατρικής* (λατ. *De materia medica*) του γιατρού Διοσκουρίδη του Πεδάνιου¹²⁴ (1^{ος} αι. μ.Χ.) περιγράφεται με ιδιαίτερες λεπτομέρειες η εξωτερική εικόνα του ελλέβορου και των τοξικών του ουσιών. (εικόνες 4, 5) Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη ο ελλέβορος είναι ένα βότανο με αντιεμετικές, εμετικές, αναλγητικές, καθαρτικές και απορριπτικές ιδιότητες ανάλογα φυσικά με τον τρόπο που θα επεξεργαστεί ενώ η ρίζα του, αν χορηγηθεί σε τοξική δόση, μπορεί να επιφέρει έναν επώδυνο θάνατο.¹²⁵ Τα συμπτώματα των τελευταίων στιγμών του αυτοκράτορα Ρωμανού συμπίπτουν με τις παρενέργειες που μπορεί να προκαλέσει η μεγάλη δόση ελλέβορου στον ανθρώπινο οργανισμό: επιταχύνει τον ρυθμό της αναπνοής, παραλύει το νευρικό σύστημα και προκαλεί έντονο εμετό.¹²⁶

Τα όσα μόλις αναφέραμε ίσως φαίνονται ασύνδετα με τη δράση της αυτοκράτειρας Ζωής. Κι όμως τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που έχουμε για την ενασχόλησή της με αρώματα και θυμιαμάτα μπορούν να μας δώσουν ορισμένες απαντήσεις στο εξής ερώτημα: δηλητηρίαζε ή όχι η Ζωή τον Ρωμανό; Για μία ακόμη φορά οι μαρτυρίες του Ψελλού θα σταθούν για εμάς η κατευθυντήρια γραμμή. Στο έκτο βιβλίο της *Χρονογραφίας* η εξιστόρηση των γεγονότων διακόπτεται και παρεμβάλλονται ορισμένα κεφάλαια στα οποία αναλύονται η προσωπικότητα και οι ασχολίες της βυζαντινής αυτοκράτειρας που κάθε άλλο παρά αυτοκρατορικές ήταν.¹²⁷ Η Ζωή είχε

---

¹²³ «ὡς τὸν ἄνδρα πρότερον φαρμάκοις καταγοητεύσαντες, μετὰ ταῦτα καὶ ἐλλέβορον ἐκεράσαντο. καὶ οὐ περι τούτου νῦν διαμφισβητοῦμαι», Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, §26, σ. 49, στ. 4 – 6.

¹²⁴ Περισσότερα για τον Διοσκουρίδη τον Πεδάνιο βλ. *ODB*, vol. 1, σ. 632.

¹²⁵ Ο Διοσκουρίδης δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις δραστικές του ουσίες, οι οποίες είναι ιδιαίτερα επικίνδυνες, βλ. *Pedanii Dioscuridis Anazarbei, De materia medica, libri quinque*, vol. II quo continentur libri III et IV, (ed.) M. WELLMANN, Weidmann, (Hildesheim 2004, 4th ed., 1st ed. 1906), IV, §148, σσ. 290 – 292 και §162, σσ. 306 – 309. Για τον ελλέβορο στη σύγχρονη φαρμακολογία με βάση τα όσα υποστηρίζει ο Διοσκουρίδης βλ. βλ. J. RIDDLE, *Dioscurides on Pharmacy and Medicine*, University of Texas Press, (Austin, Texas 1985), σσ. 111 – 115.

¹²⁶ «ὁ δὲ βαρὺ τι στενάξας· καὶ βύθιον, τῆδε κάκειϊσε περιεβλέπετο, φωνῆσαι μὲν, ἢ μὴ δυνάμενος... πυκνότερον αὖθις ἐπήσθμαιεν... εἶτα δὴ ἀθρόον ἀναρραγὲν, ὑπεκχεῖται διὰ τοῦ στόματος, μελάντερόν τι τὴν χροάν καὶ πεπηγός. ἐφ' ᾧ δὴ δις καὶ τρις ἀσθμήνας, τὴν ζῶην ἀπολείπει.», Ψελλός, *Χρονογραφία*, III, §26, σ. 50, στ. 32 – 37. Βλ. επίσης ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ, «Το θανατηφόρο νόσημα του Ρωμανού Γ' Αργυρού (1028 – 1034). Νεώτερες Ιατρικές απόψεις», σσ. 141 – 142. Για την τοξικότητα του βοτάνου βλ. ενδεικτικά Γ. ΦΩΚΑΣ, *Ειδική φαρμακογνωσία*, χ.έ., (Θεσσαλονίκη 1979), σσ. 724 – 729.

¹²⁷ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §64 – 67, σσ. 132 – 134, στ. 1 – 9.

αποκηρύξει όπως φαίνεται τις κλασικές γυναικείες ασχολίες και είχε επικεντρωθεί στη δημιουργία αρωμάτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι είχε μετατρέψει τα ιδιωτικά της διαμερίσματα μέσα στο Παλάτι σε αρωματοποιία ενώ ξόδευε υπέρογκα ποσά για τον απαραίτητο εξοπλισμό και φυσικά για την αγορά πρώτων υλών.¹²⁸ Εφόσον η αυτοκράτειρα Ζωή συμμετείχε ενεργά στην παραγωγική διαδικασία των αρωμάτων και όπως σχολιάζει ο Ψελλός η ίδια επέλεγε με ιδιαίτερο ζήλο τις πρώτες ύλες τους, δηλαδή τα βότανα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι είχε γνώσεις για τις ιδιότητές τους καθώς και την επεξεργασία τους.

Από την άλλη, η χρόνια δηλητηρίαση του Ρωμανού που επέφερε σταδιακά και επώδυνα αποτελέσματα στον οργανισμό του καθώς και η άμεση δράση των τοξικών ουσιών του ελλέβορου αποδεικνύουν ότι όποιος τον δηλητηρίασε γνώριζε πολύ καλά αυτές τις φυσικές ουσίες αλλά και τον τρόπο χορήγησής τους. Δε χρειαζόταν κάποιος να είχε ιατρικές γνώσεις για να τα χρησιμοποιήσει και μόνο η παρουσία του βασικότερου εγχειριδίου φαρμακολογίας και βοτανολογίας της εποχής στην Κωνσταντινούπολη, του *Περί ύλης ιατρικής*, μπορούσε να προσφέρει σε κάποιον αυτές τις γνώσεις.¹²⁹ Αν και δεν μπορούμε φυσικά να γνωρίζουμε τι πραγματικά συνέβη, ωστόσο οι δραστηριότητες της αυτοκράτειρας Ζωής ενισχύουν ακόμα περισσότερο τις κατηγορίες των ιστορικών για τη συμμετοχή της στη δηλητηρίαση του συζύγου της.

Μόλις ο αυτοκράτορας Ρωμανός Γ' άφησε την τελευταία του πνοή η Ζωή δεν έχασε καθόλου χρόνο και έκανε την επιθυμία της πραγματικότητα. Πριν καν κηδέψει τον σύζυγό της παντρεύτηκε τον εραστή της Μιχαήλ και τον αναγόρευσε αυτοκράτορα στο πλευρό της. Οι σύμβουλοί της αντέδρασαν έντονα προτρέποντάς την να μη λάβει

---

¹²⁸ *Αυτόθι*, VI, §64, σσ. 132 – 133, στ. 5 – 17.

¹²⁹ Τον 11^ο αι. το χειρόγραφο του *Περί ύλης Ιατρικής* βρισκόταν τον 11^ο αι. στη βιβλιοθήκη της μονής Προδρόμου-Πέτρας στην Κωνσταντινούπολη. Το συγκεκριμένο χειρόγραφο (*Codex Vindobonensis mediceus gr. 1*) χρονολογείται το 512 και σήμερα βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Βιέννης, γι' αυτό και είναι γνωστό ως «Διοσκουρίδης της Βιέννης», βλ. αναλυτικότερα Ε. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ, «Η βιβλιοθήκη της μονής Προδρόμου-Πέτρας στην Κωνσταντινούπολη, *Ελληνικά* 21 (1968), σ. 7. Επίσης βλ. *Der Wiener Dioskurides. Codex medicus Graecus 1 der Osterreichischen Nationalbibliothek*, kommentar von O. Mazal, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, (Graz 1998-1999), σσ. 3 – 33. Αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο εγχειρίδιο φαρμακολογίας ήταν διάσημο και πέρα από τα σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Γνώρισε ιδιαίτερη απήχηση στον ισλαμικό κόσμο καθώς μεταφράστηκε αρκετές φορές με σκοπό τη χρήση του από τους Άραβες γιατρούς, βλ. αναλυτικότερα Μ. SADEK, *The Arabic Materia Medica of Dioscorides*, Les Éditions du Sphinx, (Canada 1983), σσ. 7 – 13.

βιαστικές αποφάσεις και να επιλέξει κάποιον που θα της συμπεριφερόταν ως αυτοκράτειρα και όχι απλά ως σύζυγο.¹³⁰ Μάταια όμως ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος πίεσε την αυτοκράτειρα να προχωρήσει γρήγορα στη στέψη του Μιχαήλ φοβούμενος οποιαδήποτε αρνητική εξέλιξη, ακόμη και τον θάνατό τους.¹³¹

Η κατάσταση βέβαια δεν ήταν τόσο απλή καθώς τα εμπόδια που προέκυπταν και πάλι ήταν σημαντικά. Πέρα από τις φήμες που οργίαζαν για την πιθανή δολοφονία του Ρωμανού από την αυτοκράτειρα Ζωή και τους συνεργούς της, ο παράνομος δεσμός της με τον Μιχαήλ και ο διακαής πόθος της να τον παντρευτεί πριν καν κηδέψει τον σύζυγό της ενέπιπταν στις νομικές ρυθμίσεις περί γαμικού κωλύματος λόγω μοιχείας αλλά και λόγω χηρείας. Όπως αναφέραμε και στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου, το παράνομο ζεύγος είχε διαπράξει μοιχεία. Πέρα από τις ποινές που επέβαλε το πολιτειακό δίκαιο, η Εκκλησία απαγόρευε τη σύναψη νέου γάμου, εφόσον φυσικά η πράξη είχε αποδειχθεί και εκδικασθεί.¹³² Όσον αφορά το ζήτημα της χηρείας και της σύναψης νέου γάμου τον 11^ο αι., οι νομικές διατάξεις όριζαν ρητά ότι μία χήρα υποχρεούταν να πενθήσει τον σύζυγό της τουλάχιστον για έναν χρόνο και έπειτα είχε το δικαίωμα να ξαναπαντρευτεί.¹³³ Ωστόσο τα Βασιλικά περιείχαν ρύθμιση σύμφωνα με την οποία μόνο ο αυτοκράτορας μπορούσε να επιτρέψει σε μία χήρα να παντρευτεί εν μέσω του πένθιμου έτους με την Α. Λαίου να επισημαίνει πως για να μην αναφέρονται οι ιστορικοί στο ζήτημα αυτό συμπερένεται ότι γνώριζαν πολύ καλά τη νομοθεσία και πως η Ζωή είχε το ελεύθερο ως αυτοκράτειρα να λάβει την απόφαση να παντρευτεί τον Μιχαήλ.¹³⁴

---

¹³⁰ «...οὐχ ὡς συμβίῳ ἀλλ' ὡς δεσπότιδι ταύτη προσενεχθήσεσθαι.», Ψελλος, Χρονογραφία, IV, §1, σ. 51, στ. 13 – 14.

¹³¹ *Αυτόθι*, IV, §1, σ. 51, στ. 4 – 14, §2, σ. 51, στ. 1 – 10. Ζωναράς, XVII, §14, σ. 585, στ. 16 – 18.

¹³² Βλ. στην παρούσα εργασία σσ. 30 – 31. Βασιλικά, 60.42.13. Επίσης βλ. ZHISMAN, *Δίκαιον Γάμου*, β' τόμος, §178, σσ. 426 – 428. *Αυτόθι*, §180, σ. 442, ως προς το άκυρον του γάμου από τη μεριά της Εκκλησίας.

¹³³ «Αἰ τῶν πενθουμένων καὶ αἰ τῶν μὴ πενθουμένων ἀνδρῶν γαμεταὶ κωλύονται ἐν τῷ πενθίμῳ καιρῷ γαμεῖσθαι.», Βασιλικά, 28.5.12. ZHISMAN, *Δίκαιον Γάμου*, β' τόμος, §214, σσ. 653 – 656.

¹³⁴ «Κατὰ κέλευσιν βασιλέως δύναται ἡ γυνὴ ἐν τῷ πενθίμῳ χρόνῳ γαμεῖν. ἡ πενθοῦσα καλῶς μνηστεύεται.», Βασιλικά, 21.2.10. Βλ. επίσης, ΛΑΙΟΥ, “Imperial Marriages”, σ. 170. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, “Law, Justice and the Byzantine Historians: Ninth to Twelfth Centuries” στο *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries*, σ. 173, όπου τονίζει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ιστορικών του 11^{ου} και 12^{ου} αι. για τη νομοθεσία.

Όλοι γνώριζαν τι πραγματικά συνέβαινε όμως κανείς δεν τόλμησε να κατηγορήσει την αυτοκράτειρα ούτε για τη δολοφονία του συζύγου της και αυτοκράτορα Ρωμανού, ούτε για την εξωσυζυγική της σχέση, ούτε καν για το γεγονός ότι επέλεξε να παντρευτεί άμεσα τον νέο της σύζυγο ανήμερα της Μεγάλης Πέμπτης, ημέρας πένθους για όλο τον χριστιανισμό. Το δίκαιο της Ορθόδοξου Εκκλησίας απαγορεύει ρητά μέχρι και σήμερα την τέλεση γαμήλιου μυστηρίου εν μέσω της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Σε περίπτωση που συνέβαινε κάτι τέτοιο την «αμαρτία» έφερε ο ιερωμένος που τέλεσε το μυστήριο.¹³⁵ Για τη Ζωή όμως τίποτα δε φάνηκε αδύνατο.

Όσον αφορά τις τελετές στέψης και στεφανώματος αλλά και τον ρόλο του Πατριάρχη οι πηγές παρουσιάζουν ορισμένες ασάφειες. Ούτε οι σύγχρονοι αλλά ούτε και οι μεταγενέστεροι ιστορικοί αναφέρονται στην εκκλησιαστική στέψη του νέου αυτοκράτορα κάτι που είχε αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία ήδη από τις αρχές του 10^{ου} αι. και προσέδιδε στον αυτοκράτορα τον θείο χαρακτήρα της εξουσίας του που τον μετέτρεπε σ' έναν ελέω Θεού αυτοκράτορα.¹³⁶ Ο Ψελλός παραλείπει τον αυτοκρατορικό γάμο και αναφέρεται μόνο στο γεγονός ότι η Ζωή κάλεσε τον Μιχαήλ αμέσως κοντά της, του φόρεσε όλα τα αυτοκρατορικά διαδήματα και τον τοποθέτησε δίπλα της στον αυτοκρατορικό θρόνο.¹³⁷ Αντίθετα ο Σκυλίτζης παρουσιάζει τον γάμο με περισσότερες λεπτομέρειες τονίζοντας το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Ο ιστορικός υιοθετεί ένα έντονα επικριτικό ύφος απέναντι στη Ζωή και τον Μιχαήλ τους οποίους κατηγορεί ανοιχτά και πάλι για τη δολοφονία του Ρωμανού και δεν διστάζει να αποκαλέσει την αυτοκράτειρα «μοιχαλίδα»¹³⁸. Επίσης μας πληροφορεί για τον ρόλο που διαδραμάτισε στα γεγονότα ο Πατριάρχης Αλέξιος ο οποίος όταν έφτασε στο Παλάτι με φαινομενική πρόσκληση του

---

¹³⁵ «Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ γάμους ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν.», Κανών NB' της εν Λαοδικεία Συνόδου, *Σύνταγμα*, γ' τόμος, σ. 219. Επίσης, ΖHISMAN, *Δίκαιον γάμου*, β' τόμος, σσ. 660 – 665.

¹³⁶ M. ANASTOS, "The Coronation of Emperor Michael IV in 1034 by Empress Zoe and its Significance" στο *Aspects of the Mind of Byzantium. Political Theory, Theology and Ecclesiastical Relations with the See of Rome*, (eds.) SP. VRYONIS-N. GOODHUE, Ashgare/Variorum, (Aldershot/Burlington USA/Singapore/Sydney 2001), σ. 28. Για το στέψιμο και τη στέψη του αυτοκρατορικού ζεύγους βλ. στην παρούσα εργασία σσ. 7 – 8. Για την στέψη του αυτοκράτορα από τον Πατριάρχη βλ. *De cerimoniis*, I, 38, σσ. 191 – 196.

¹³⁷ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §2, σ. 52, στ. 10 – 12. Σκυλίτζης, σ. 391, στ. 4 – 5. Ζωναράς, XVII, §14, σ. 586, στ. 1 – 6.

¹³⁸ «αὐται δ' ἂν ἦσαν ἀνύσιμοι, εἰ τὴν τε βασιλεία ἀπέρριψε, δι' ἣν τὰ τοιαῦτα κακὰ, καὶ τὴν μοιχαλίδα ἀπόσατο...», Σκυλίτζης, σ. 397, στ. 68 – 69.

αυτοκράτορα Ρωμανού ενημερώθηκε για τον θάνατό του και την επιθυμία της αυτοκράτειρας για τη σύναψη νέου γάμου. Αν και αρχικά ο Αλέξιος δίστασε να τελέσει τον γάμο του μελλοντικού αυτοκρατορικού ζεύγους, οι αντιρρήσεις του κάμφθηκαν αμέσως μπροστά σ' ένα μεγάλο χρηματικό ποσό που του πρόσφερε η αυτοκράτειρα Ζωή και ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος. Ο Πατριάρχης άφου έλαβε εκατό λίτρες χρυσού, μισές για τον ίδιο και μισές για τον κλήρο, προχώρησε στον γάμο της Ζωής με τον Μιχαήλ (εικόνα 6).¹³⁹

Οι σύγχρονοι μελετητές προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τις πηγές ως προς το ζήτημα της στέψης του Μιχαήλ. Η Α. Χριστοφιλοπούλου θεωρεί τυχαία την απουσία της εκκλησιαστικής στέψης και υποστηρίζει ότι ο Ψελλός αιτιολογεί την αναγόρευση του Μιχαήλ με την τοποθέτηση των αυτοκρατορικών διαδημάτων από την αυτοκράτειρα.¹⁴⁰ Αντίθετος στην άποψη τάσσεται ο Μ. Anastos την οποία και χαρακτηρίζει αρκετά επισφαλής ενώ γενικότερα αποδίδει την απουσία της στέψης από τον Πατριάρχη ως μία συνειδητή εκδήλωση της δύναμης της Ζωής γεγονός που αποδεικνύει ότι γνώριζε πολύ καλά την αυτοκρατορική της ιδιότητα και πως αρκούσε η ίδια για να μεταβιβαστεί η εξουσία.¹⁴¹ Αν λάβουμε υπόψιν όμως τον ανθρώπινο παράγοντα ίσως η Ζωή να προέβη τόσο άμεσα σ' αυτή την κίνηση παραδομένη απλά και μόνο στα δυνατά ερωτικά αισθήματά της για τον Μιχαήλ θέλοντας με αυτό τον τρόπο να τον ευχαριστήσει.¹⁴²

Η είδηση του θανάτου του Ρωμανού Γ', της στέψης του Μιχαήλ αλλά και του γάμου του αυτοκρατορικού ζεύγους διαδόθηκαν σε ολόκληρη την πόλη με τον λαό της Κωνσταντινούπολης να επευφημεί τον νέο της αυτοκράτορα είτε από κολακία είτε από χαρά μιας και ο Ρωμανός Γ' δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, πιθανότατα λόγω της δυσβάσταχτης οικονομικής πολιτικής που είχε υιοθετήσει υπέρ των «δυνατών».¹⁴³

¹³⁹ *Αυτόθι*, σσ. 390 – 391, στ. 95 – 7.

¹⁴⁰ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκλογή*, σ. 112.

¹⁴¹ ANASTOS, “The Coronation of Emperor Michael IV in 1034 by Empress Zoe and its Significance”, σ. 29.

¹⁴² Σκυλίτζης, σ. 390, στ. 84 – 86. Πρβλ. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, «Ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνών», σσ. 114 – 115.

¹⁴³ «καὶ πᾶσα ἡ Πόλις παραλαβεῖν τοῦ συνθήματος τὴν εὐφημίαν ἐβούλετο, τοῦτο μὲν, καὶ ψευδομένων τῶν πλειόνων τὴν εὐθυμίαν καὶ κολακευόντων τὸν βασιλεύσαντα· τοῦτο δὲ καὶ ὡσπέρ τι ἄχθος ἀποθεμένων τὸν τελευτήσαντα· » Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §2, σ. 52, στ. 17 – 20. Ζωναράς, XVII, §14, σ. 586, στ. 9 – 11. É. LIMOUSIN, “Zoé: derrière l’image et les mariages. Une politique?” στο *Imperatrices, princesses, aristocrats et saintes souveraines*, (eds.) E. MALAMUT-A. NICOLAÏDES, Presses Universitaires de Provence, (2014), σ. 77, στο εξής “ Zoé:

Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Έπαρχος της Πόλεως και η Σύκλητος κλήθηκαν στο Παλάτι το πρωί της επόμενης μέρας για να προσκυνήσουν τον Μιχαήλ Δ' όταν όλα όσα αφορούσαν τη στέψη και την αναγόρευση του νέου αυτοκράτορα είχαν ολοκληρωθεί. Όλοι τους δήλωσαν πίστη και προσκύνησαν τον Μιχαήλ χωρίς την παραμικρή αντίδραση στην απόφαση της αυτοκράτειρας Ζωής.¹⁴⁴ Ύστερα απ' όλα αυτά και ανήμερα της Μεγάλης Παρασκευής αποφάσισαν να κηδέψουν τον νεκρό Ρωμανό τον οποίο ενταφίασαν στη Μονή της Περιβλέπτου.¹⁴⁵

Ο νέος έγγαμος βίος της αυτοκράτειρας Ζωής ξεκίνησε με τις καλύτερες προϋποθέσεις έχοντας δίπλα της τον σύζυγο που η ίδια είχε επιλέξει με τον Σκυλίτζη να σχολιάζει πως «ή Ζωή...ώήθη μὲν ἀντὶ ἀνδρὸς καὶ βασιλέως δοῦλον καὶ διάκονον ἔξειν».¹⁴⁶ Ο Ζωναράς υποστήριξε το ίδιο με την πεποίθηση όμως ότι η επιλογή της Ζωής φανέρωνε την επιθυμία της να ασκήσει πια την εξουσία.¹⁴⁷ Ο Μιχαήλ συμπεριφερόταν με αγάπη στη Ζωή ενώ διοργάνωνε για χάρη της γιορτές. Όμως η κατάσταση αυτή δεν κράτησε για πολύ. Μόλις η Ζωή ξεκίνησε να ασχολείται με τις κρατικές υποθέσεις επαναφέροντας μάλιστα δίπλα της στενούς συνεργάτες του πατέρα της, ο αυτοκράτορας έγινε καχύποπτος απέναντί της. Οι προσωπικές τους σχέσεις διακόπηκαν και της περιόρισε άμεσα κάθε μορφή ελευθερίας' την απομόνωσε στα διαμερίσματα της ενώ κανένας δεν μπορούσε να την δει χωρίς τον απαιτούμενο έλεγχο από την φρουρά που ο ίδιος είχε ορίσει.¹⁴⁸ Για τον Σκυλίτζη η πραγματική αιτία της απομάκρυνσης της Ζωής ήταν ο Ορφανοτρόφος ο οποίος προσπαθώντας να πάρει την εξουσία στα χέρια του επέβαλε δική του φρουρά στην περιορισμένη στον γυναικωνίτη αυτοκράτειρα καθώς φαίνεται πως

Une politique?». Αξίζει να σημειωθεί πως ο Σκυλίτζης αναφέρει ότι ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος ήταν εκείνος που διέταξε να διαδοθούν τα νέα στον λαό της Κωνσταντινούπολης βλ. Σκυλίτζης, σ. 392, στ. 25 – 29.

¹⁴⁴ Σκυλίτζης, σ. 392 – 393, στ. 28 – 31. Ζωναράς, XVII, §14, σ. 586, στ. 3 – 5.

¹⁴⁵ Σκυλίτζης, σ. 392, στ. 10 – 12. Κεδρηγός, σσ. 505 – 506, στ. 24 – 2. Για τη μονή της Περιβλέπτου την οποία είχε ιδρύσει ο ίδιος ο Ρωμανός βλ. αναλυτικότερα, JANIN, *Les Églises*, σσ. 218 – 222.

¹⁴⁶ Σκυλίτζης, σ. 392, στ. 13 – 14. Κεδρηγός, σ. 506, στ. 3 – 4. Γλυκάς, σσ. 585 – 586, στ. 21 – 1.

¹⁴⁷ «ή μὲν οὖν βασιλὶς ᾤετο βουλευσασθαι ἄριστα καὶ ἑαυτῇ τὴν πᾶσαν ἐξουσίαν περιποιήσασθαι καὶ τὸν Μιχαήλ ὑπηρέτην ἔξειν», Ζωναράς, XVII, §14, σ. 586, στ. 12 – 13.

¹⁴⁸ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §16, σ. 58, στ. 4 – 10. Πρβλ. LIMOUSIN, “Zoé: Une politique?”, σ. 77.

ανησυχούσε μήπως τόσο ο ίδιος όσο και ο αδερφός του είχαν παρόμοιο τέλος με εκείνο του Ρωμανού.¹⁴⁹

Στην αρνητική στάση του Μιχαήλ απέναντι στη Ζωή ο Ψελλός προσθέτει και την κατάσταση της υγείας του. Ο νεαρός αυτοκράτορας έπασχε από επιληψία γεγονός που είχε επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την ψυχολογία του.¹⁵⁰ Οι επιληπτικές κρίσεις του ήταν συχνές κάτι που του δημιουργούσε αισθήματα ντροπής κι έτσι απέφευγε να έρθει σε οποιαδήποτε επαφή με την αυτοκρατορία.¹⁵¹ Στα αίτια ωστόσο της απομάκρυνσης του αυτοκράτορα από τη Ζωή προστίθενται και οι ενοχές που ένιωθε για τον τρόπο με τον οποίο απέκτησε την εξουσία καθώς μας διασώζεται ότι ο Μιχαήλ εξομολογήθηκε σε κάποιους πατέρες τη συμμετοχή του στη δολοφονία του προκατόχου του Ρωμανού Γ' για να μπορέσει ύστερα ο ίδιος να ανέλθει στον θρόνο. Εκείνοι με τη σειρά τους τον προέτρεψαν να απέχει από τις σωματικές απολαύσεις ακόμη και «τῆς ἐννόμου μίξεως».¹⁵² Σε μία προσπάθεια εξιλέωσης προς τον Θεό ο Μιχαήλ ξόδεψε υπέρογκα ποσά σε αγαθοεργίες ενώ η Ζωή έμενε κλεισμένη στον γυναικωνίτη.¹⁵³

Η ψυχογραφική οξύτητα του Ψελλού μας προσφέρει τον εσωτερικό κόσμο της αυτοκρατορίας η οποία παραμελήθηκε για μία ακόμη φορά

---

¹⁴⁹ «ὁ γὰρ τοῦ βασιλέως ἀδερφὸς Ἰωάννης... ἅμα τε ἐπέμβη τῶν βασιλείων, καὶ δεδιὼς περὶ τὰδερφοῦ (ἑώρα γὰρ ὡς εἰς παράδειγμα τὸν Ρωμανόν)... μὴ τι καὶ πάθη δεινόν, τοὺς μὲν ἐννοῦχους τῆς βασιλίδος καταβιβάζει τοῦ παλατίου καὶ τὰς πιστικωτάτας τῶν θεραπαινίδων αὐτῇ ἀποσκευάζεται, γυναῖκας δὲ τὸ κατὰ γένος αὐτῶ προσηκόντων φρουροὺς ἐφίστησι τῇ βασιλίδι καὶ φύλακας», Σκυλίτζης, σ. 392, στ. 17 – 23. Κεδρηνός, σ. 506, στ. 7 – 16, ο οποίος για μία ακόμη φορά ακολουθεί τον Σκυλίτζη πιστά. Ο Ζωναράς συμφωνεί με τον Σκυλίτζη τονίζοντας επιπλέον την μεγάλη επιρροή του Ιωάννη στον αυτοκράτορα και αδερφό του Μιχαήλ, βλ. Ζωναράς, XVII, §14, σ. 587, στ. 2 – 12. Επίσης Γλυκάς, σ. 586, στ. 2 – 6.

¹⁵⁰ Η επιληψία είναι μία νευρολογική πάθηση η οποία προκαλεί στον πάσχοντα έντονες κρίσεις τόσο σωματικά όσο και ψυχικά, βλ. ενδεικτικά W. Pryse-Phillips, *Epilepsy*, John Wright and Sons Ltd., (Bristol 1969). Σε καμία βυζαντινή πηγή δεν αναφέρεται ο όρος επιληψία. Αντίθετα οι περισσότεροι ιστορικοί έχουν χαρακτηρίσει τη νόσο αυτή ως «μανικὸν... νόσημα» ή «δαιμόνιον μῆνιμα» βλ. Σκυλίτζης, σ. 393, στ. 54 – 57 και Ζωναράς, XVII, §14, σ. 587, 14 – 15, αντίστοιχα.

¹⁵¹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §17, σ. 59, στ. 6 – 11. *Αυτόθι*, IV, §18, σσ. 59 – 60, στ. 1 – 18. Και οι υπόλοιπες βυζαντινές πηγές αναφέρονται εκτενώς στα επιληπτικά επεισόδια του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ', βλ. αναλυτικότερα J. LASCARATOS-P. ZIS, "The Epilepsy of Emperor Michael IV, Paphlagon (1034 – 1041 A.D.): Accounts of Byzantine Historians and Physicians", *Epilepsia* 41, No. 7, (2000), σσ. 913 – 917.

¹⁵² Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §17, σ. 59, στ. 11 – 20. Βλ. επίσης, Ζωναράς, XVII, §16, σσ. 596 – 597, στ. 16 – 2.

¹⁵³ Σκυλίτζης, σσ. 397 – 398, στ. 64 – 74. Κεδρηνός, σ. 513, στ. 3 – 14. Γλυκάς, σ. 587 – 588, στ. 7 – 17.

τόσο από την εξουσία όσο και από την προσωπική της ευτυχία. Ο βυζαντινός ιστορικός αναφέρει πως η Ζωή υπάκουσε στις διαταγές του αυτοκράτορα Μιχαήλ και δέχτηκε την απομόνωσή της χωρίς καμία αντίδραση.¹⁵⁴ Ταυτόχρονα όμως χαρακτηρίζει την αυτοκράτειρα ως *λέαιναν* η οποία είχε αφήσει κατά μέρος την αγριότητά της περιμένοντας ίσως την κατάλληλη στιγμή για να «επιτεθεί».¹⁵⁵ Οι χαρακτηρισμοί του για τη στάση που κράτησε η Ζωή σχετικά με τον εγκλεισμό της έκαναν τους ερευνητές να αναρωτηθούν: τί πραγματικά σκεφτόταν η αυτοκράτειρα; Για ποιο λόγο δεν προέβλεπε καμία αντίσταση;

Για την B. Hill είναι δύσκολο να κατανοήσει πως μία τόσο δυναμική προσωπικότητα όπως η Ζωή μετατράπηκε ξαφνικά σε μία γυναίκα που απλά δέχθηκε τις επιθυμίες του συζύγου της, για τον οποίο μάλιστα ρίσκαρε τα πάντα προσφέροντας του τον θρόνο μίας αυτοκρατορίας. Η ίδια χαρακτηρίζει την παθητική στάση της αυτοκράτειρας ως μία μεθοδευμένη στρατηγική κίνηση στα πλαίσια ενός «παιχνιδιού επιβίωσης» απέναντι στα σχέδια των εχθρών της και κυρίως του ευνούχου Ιωάννη.¹⁵⁶ Αντίθετα ο A. Καρπόζηλος θεωρεί τη Ζωή «θύμα των περιστάσεων»¹⁵⁷ ενώ η C. Connor εστιάζει στον συναισθηματικό της κόσμο υποστηρίζοντας ότι η απάθειά της σε όλα αυτά οφείλεται πιθανότατα στην ψυχολογία της καθώς για μία ακόμη φορά παραμελήθηκε τόσο από την εξουσία όσο και από την προσωπική της ευτυχία.¹⁵⁸

Η σωματική και ψυχολογική κατάσταση του Μιχαήλ τον απομάκρυνε εν τέλει και από τα αυτοκρατορικά του καθήκοντα. Έτσι ο αδερφός του Ιωάννης Ορφανοτρόφος άρπαξε την ευκαιρία και ανέλαβε άτυπα την εξουσία. Ο ευνούχος Ιωάννης σκιαγραφείται από τις βυζαντινές πηγές ως μία οξυδερκής προσωπικότητα, δραστήριος και με ιδιαίτερη πειθώ ενώ η δίψα για εξουσία του είχε γεννήσει την επιθυμία να

---

¹⁵⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §16, σ. 58, στ. 10 – 15.

¹⁵⁵ «ἀλλ' ἔδεδοίκεσαν αὐτὴν σφόδρα, ὡσπέρ τινα λέαιναν, ἐν καιρῷ μεθεικυῖαν τὸ βλοσυρὸν· καὶ παντὶ μὲν ἔρκει· παντὶ δὲ τείχει κατησφαλίζοντο.», *αὐτόθι*, IV, §17, σ. 59, στ. 1 – 3.

¹⁵⁶ “Like the most able orators, Zoe adjusted herself to each condition and enemy so that they were disarmed. This talent was a vital survival technique which puts a different face on Zoe’s so-called submission... It is difficult to believe that the woman who certainly played an active part in bringing Michael to the throne did nothing to better her own position.”, HILL, *Imperial Women*, σ. 47.

¹⁵⁷ A. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι 11^{ος} – 12^{ος} αι, γ' τόμος*, Εκδόσεις Κανάκη, (Αθήνα 2009), σ. 117.

¹⁵⁸ C. CONNOR, *Women of Byzantium*, Yale University Press, (New Haven & London 2004), σ. 220.

γίνει ακόμα και Πατριάρχης.¹⁵⁹ Αν και δεν κατάφερε ποτέ να φτάσει στο ανώτατο εκκλησιαστικό αξίωμα εντούτοις ισχυροποίησε ακόμα περισσότερο την παραμονή του στην αυτοκρατορική αυλή ανεβάζοντας σε καίριες διοικητικές θέσεις τους πιο στενούς συγγενείς του.¹⁶⁰ Η τύχη του ίδιου και της οικογένειάς του παρέμενε το κύριο μέλημά του και ο μεγαλύτερός του φόβος γι' αυτό άλλωστε όπως προαναφέραμε θέλησε ν' απομονώσει τη Ζωή. Οι φόβοι του μάλιστα επιβεβαιώθηκαν όταν σύμφωνα με τον Σκυλίτζη η Ζωή προσπάθησε να τον δηλητηριάσει μέσω των στενών συνεργατών της. Ο ευνούχος Σγουρίτζης ζήτησε τη βοήθεια ενός γιατρού τον οποίο μάλιστα δωροδόκησε για να αποσπάσει τόσο τη συνεργασία του όσο και τη σιωπή του. Τα σχέδια όμως του ευνούχου της αυτοκράτειρας ναυάγησαν όταν ένας υπηρέτης του γιατρού αποκάλυψε στον Ιωάννη την κατάσταση. Ύστερα από αυτά τα μέτρα ασφαλείας της Ζωής στον γυναικωνίτη έγιναν ακόμα πιο αυστηρά.¹⁶¹

Μόλις ο Ιωάννης κατάλαβε ότι η ζωή του αδερφού του και αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ' έπνεε τα λοίσθια, αποφάσισε να δράσει άμεσα φέρνοντας στο προσκήνιο τον ανιψιό τους Μιχαήλ, γιο της αδερφής τους Μαρίας. Το αυτοκρατορικό ζεύγος δεν είχε απογόνους επομένως όταν ο Μιχαήλ θα πέθαινε η εξουσία θα επέστρεφε στην νόμιμη διάδοχο και το τέλος του Ορφανοτρόφου θα ήταν προδιαγεγραμμένο. Αρχικά, ο Ιωάννης προσπάθησε με το ιδιαίτερο ταλέντο του να πείσει τον αυτοκράτορα Μιχαήλ πως υπήρχε σοβαρός κίνδυνος και πως ήταν η κατάλληλη στιγμή να μεριμνήσουν για το μέλλον της οικογένειάς τους και τη διαφύλαξη της αυτοκρατορικής εξουσίας. Ο αυτοκράτορας πείσθηκε κι έτσι ο Ιωάννης

---

¹⁵⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §12, σ. 56, στ. 22 – 25. *Αυτόθι*, IV, §13, στ. 1 – 6. Ζωναράς, XVII, §14, σ. 587, στ. 6 – 13. *Αυτόθι*, XVII, §15, σ. 594, στ. 7 – 9. Ο Ιωάννης δε θα μπορούσε ποτέ ν' ανέλθει στην αυτοκρατορική εξουσία καθώς όντας ευνούχος δε πληρούσε το κριτήριο της φυσικής σωματικής αρτιμέλειας, ένα από τα βασικότερα κριτήρια για έναν αυτοκράτορα, βλ. K. RINGROSE, *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*, The University of Chicago Press, (Chicago and London 2003), σσ. 61 – 62.

¹⁶⁰ Αναλυτικότερα βλ. *αυτόθι*, σσ. 191 – 193.

¹⁶¹ Σκυλίτζης, σ. 403, στ. 12 – 21, όπου αναφέρεται και η τύχη των συνεργατών της αυτοκράτειρας μετά την αποκάλυψη του σχεδίου. Πρβλ. Ζωναράς, XVII, §15, σ. 595, στ. 7 – 12, ο οποίος αποδίδει το σχέδιο εξ ολοκλήρου στη Ζωή και δεν αναφέρει κανέναν από τους στενούς συνεργάτες της. Αξίζει εδώ να αναφερθεί το σχόλιο της L. Garland σχετικά με την αποτυχείσασα δηλητηρίαση του Ορφανοτρόφου, η οποία υποστηρίζει ότι αν και ο Σκυλίτζης αρέσκει να κάνει αναφορές σε δηλητηριάσεις και μάλιστα από γυναίκες εντούτοις θεωρεί πολύ πιθανό να συνέβη κάτι τέτοιο από πλευράς της Ζωής αν λάβουμε υπόψιν μας την μεταχείρισή της από τον Ορφανοτρόφο, βλ. GARLAND, *Byzantine Empresses*, σ. 140.

ξεδίπλωσε το σχέδιο του· του πρότεινε να προωθήσει τον ανιψιό τους Μιχαήλ μέσω υιοθεσίας από την αυτοκράτειρα Ζωή τονίζοντας στον αδερφό του, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Ψελλός «ὅτι κατὰ κληῖρον ἢ βασιλεία τῇ βασιλίδι προσῆκται».¹⁶² Ο Ορφανοτρόφος αναγνώριζε τον ενεργό ρόλο της Ζωής ως διαδόχου της Μακεδονικής δυναστείας καθώς εκείνη αποτελούσε το μοναδικό μέσο της οικογένειάς του προς την εξουσία. Η αυτοκράτειρα δέχτηκε την πρότασή τους και το 1040, σε μία μεγαλοπρεπή τελετή στον ναό της Παναγίας των Βλαχερνών, η Ζωή διακύρηξε δημόσια την υιοθεσία του Μιχαήλ και ο αυτοκράτορας τον ανέδειξε στο αξίωμα του *καίσαρα*.¹⁶³ Για τον Ιωάννη τα πράγματα είχαν πάρει τον δρόμο τους όμως η μοίρα του επεφύλασε άλλα.

Από την άλλη η κατάσταση της υγείας του αυτοκράτορα Μιχαήλ επιδεινώθηκε σε μεγάλο βαθμό με το πέρασμα του χρόνου. Ο ίδιος διαισθάνθηκε το τέλος και αποζητώντας τη συγχώρεση, αφιέρωσε στον Θεό τις τελευταίες του στιγμές. Προέβη σε σημαντικές φιλανθρωπικές δωρεές και εν τέλει αποσύρθηκε στο μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων, απαρνήθηκε τα αυτοκρατορικά ενδύματα και εκάρη μοναχός.¹⁶⁴ Όταν η Ζωή έμαθε για τον σύζυγό της μετέβη αμέσως στο μοναστήρι, πεζή, χωρίς να ακολουθήσει το πρωτόκολλο και ξεχνώντας όσα της είχε κάνει, κάτι που δεν πέρασε απαρατήρητο από τους μελετητές.¹⁶⁵ Η L. Garland, υποστήριξε ότι η Ζωή με την κίνησή της αυτή ουσιαστικά απαξίωσε την ιδιότητά της ως αυτοκράτειρα, αν λάβουμε φυσικά υπόψιν τη στάση του Μιχαήλ απέναντί της όλα αυτά τα χρόνια. Εντούτοις αναγνωρίζει ότι η Ζωή δεν φοβήθηκε να παρακάμψει οποιοδήποτε εθιμοτυπικό, κάτι που αποδεικνύει την ασφαλή παρουσία της γυναίκας στον δημόσιο βυζαντινό βίο, ανεξαρτήτως της κοινωνικής της θέσης.¹⁶⁶ Για τον E. Limousin η

---

¹⁶² Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §20 – 22, σ. 61 – 63, στ. 1 – 19. *Ζωναράς*, XVII, §16, σ. 597, στ. 6 – 14. Για τον ναό των Αγίων Αναργύρων που ο ίδιος ο Μιχαήλ είχε ανοικοδομήσει βλ. αναλυτικότερα JANIN, *Les eglises*, σ. 286 – 289.

¹⁶³ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §22 - §23, σσ. 62 – 63, στ. 1 – 12. Σκυλίτζης, σ. 397, στ. 62 – 64, όπου γίνεται μία απλή και μόνο αναφορά στην ανάδειξη του Μιχαήλ σε *καίσαρα*. Για το αξίωμα του *καίσαρα* βλ. BURY, *The imperial administrative system*, σ. 36. Για την υιοθεσία στο Βυζάντιο βλ. αναλυτικότερα R. MACRIDES, “Kinship by arrangement: the case of adoption”, *DOP* 44 (1990), σσ. 109 -118.

¹⁶⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §36, σ. 69, στ. 1 – 20. *Αυτόθι*, IV, §52, σ. 78, στ. 1 – 19. . *Ζωναράς*, XVII, §17, σ. 603 – 604, στ. 17 – 8.

¹⁶⁵ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §53, σσ. 78 – 79, στ. 6 – 8. *Ζωναράς*, XVII, §17, σ. 604, στ. 8 – 10.

¹⁶⁶ L. GARLAND, “The Life and Ideology of Byzantine Women: a further note on conventions of behaviour and social reality as reflected in eleventh and twelfth century historical sources”, *Byz* 58, vol. 2, (1988), σ. 372, στο εξής “The Life and Ideology”. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, “Street Life in

πανικόβλητη κίνηση της Ζωής απορρέει από τα έντονα αισθήματά της για τον Μιχαήλ.¹⁶⁷

Όσο κι αν η Ζωή ζητούσε απεγνωσμένα να δει τον σύζυγό της εκείνος αρνιόταν κατηγορηματικά είτε για να μην τον αντικρύσει για τελευταία φορά σε άθλια κατάσταση είτε γιατί ακόμα ήταν κυριευμένος από τύψεις για ό,τι είχε συμβεί με τον Ρωμανό.¹⁶⁸ Στις 10 Δεκεμβρίου του 1041, την ίδια ημέρα που εκάρη μοναχός, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγώνας άφησε την τελευταία του πνοή στη μονή των Αγίων Αναργύρων όπου και ενταφιάστηκε με μία διόλου αυτοκρατορική τελετή, έπειτα από επτά χρόνια στον βυζαντινό θρόνο.

Constantinople: Women and the Carnavalesque” στο *Byzantine Women: Varieties of Experience 800 – 1200*, (ed.) L. GARLAND, Publications of the Centre for Hellenic Studies, King's College London, Book 8, Ashgate, (Aldershot 2006), σ. 167, στο εξής “Street Life in Constantinople”.

¹⁶⁷ E. LIMOUSIN, “Les émotions de l’ empereur byzantin” στο *Politiques des émotions au Moyen Age*, (eds.) B. DAMIEN-N. PIROSKA, Del Galluzo, (Florence 2010), σ. 33.

¹⁶⁸ Ψελλός, *Χρονογραφία*, IV, §53, σ. 79, στ. 8 – 11. *Ζωναράς*, XVII, §17, σ. 604, στ. 10 – 14.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«*Ανασκαφείη τὰ ὀστᾶ τοῦ καλαφάτου*». ¹⁶⁹ Η άνοδος του υιοθετημένου γιου και η λαϊκή εξέγερση του 1042.

Με τον θάνατο του Μιχαήλ Δ΄ ο θρόνος επέστρεψε στα χέρια της νόμιμης διαδόχου του με τον Σκυλίτζη ν΄ αναγνωρίζει τον δυναστικό ρόλο της Ζωής και να επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι η αυτοκράτειρα «*νεανικώτερον ἤπτετο τῶν πραγμάτων*». ¹⁷⁰ Όμως η χαρά και το ενδιαφέρον της για την εξουσία δυστυχώς δεν κράτησε πολύ. Όπως ήταν αναμενόμενο ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος άδραξε και πάλι την ευκαιρία και σε συνεργασία με τον ανιψιό του καίσαρα Μιχαήλ έβαλαν μπροστά ένα νέο σχέδιο το οποίο ο Ψελλός παρομοιάζει με την πολιορκία μίας πόλης. ¹⁷¹ Θεϊός και ανιψιός έπεισαν την αυτοκράτειρα με κάθε είδους κολακίες και φιλοφρονήσεις να αναγορεύσει αυτοκράτορα τον υιοθετημένο της γιο ενώ ορκίστηκαν πάνω σε ιερά λείψανα ότι αυτός θα κατείχε μόνο τον τίτλο και όλη η εξουσία της αυτοκρατορίας θα έμενε σ΄ εκείνη. ¹⁷² Ο Ιωάννης είχε εφιστήσει την προσοχή στον ανιψιό του πως έπρεπε να στηρίξουν την εξουσία που επιθυμούσαν πάνω στη δύναμη της αυτοκράτειρας. Η αυτοκράτειρα πείσθηκε και σαν ένα κάστρο μετά από μία επιτυχημένη πολιορκία έπεσε. ¹⁷³ Αντίθετα από την αδυναμία της Ζωής που προβάλλει ο Ψελλός ¹⁷⁴, ο Σκυλίτζης παρουσιάζει μία διαφορετική της πλευρά και υποστηρίζει ότι η αυτοκράτειρα έκανε συνειδητή επιλογή έχοντας πλήρη αίσθηση της πραγματικότητας και αναγνωρίζοντας πως δεν μπορούσε να ασκήσει μόνη της την εξουσία,

¹⁶⁹ Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 28 – 29.

¹⁷⁰ *Αυτόθι*, σ. 416, στ. 58 – 60. Βλ. επίσης ΚΙΑΠΠΙΔΟΥ, *Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη*, σ. 425.

¹⁷¹ «*καὶ αὐτίκα κοινῇ συμπαραταξάμενοι, ταῖς μηχαναῖς τῶν ἐνθυμημάτων τὴν εὐάλωτον ἐκείνης πολιορκούσι ψυχὴν*», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §4, σ. 81, στ. 1 – 2.

¹⁷² *Αυτόθι*, V, §4, σ. 81, στ. 8 – 10.

¹⁷³ *Αυτόθι*, V, §3, σ. 81, στ. 9 – 12 και §4, σ. 81, στ. 4 – 10.

¹⁷⁴ *Αυτόθι*, V, §4, σ. 81, στ. 10 – 14. Βλ. επίσης B. Hill, “Imperial Women and the Ideology of Womanhood in the eleventh and twelfth centuries” στο *Women, men and eunuchs. Gender in Byzantium*, (ed.) L. JAMES, Routledge, (London & New York 2009), σ. 80, στο εξής “Ideology of Womanhood”.

δέχτηκε την πρόταση.¹⁷⁵ Στις 13 Δεκεμβρίου του 1041, μόλις τρεις μέρες μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Δ΄ η Ζωή έστεψε τον υιοθετημένο της γιο Μιχαήλ «*βασιλέα Ρωμαίων*».¹⁷⁶ (εικόνα 7). Λέγεται μάλιστα πως από την αρχή υπήρχαν άσχημοι οιωνοί για τον νέο αυτοκράτορα καθώς τη στιγμή που τοποθετήθηκε το διάδημα στο κεφάλι του εκείνος λυποθύμησε.¹⁷⁷

Ο Ψελλός, με τον οποίο συμφωνεί και ο Ζωναράς, αναφέρει πως η αναγόρευση του Μιχαήλ από καίσαρα σε αυτοκράτορα είχε δρομολογηθεί πριν τον θάνατο του Μιχαήλ Δ΄. Υποστηρίζουν ότι ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος άδραξε την ευκαιρία της «φυγής» του άρρωστου αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ΄ στο μοναστήρι και με ένα ψεύτικο βασιλικό διάταγμα εισήγαγε τον ανιψιό τους στα βασιλικά ανάκτορα.¹⁷⁸ Τίποτα δεν φαντάζει απίθανο για τον Ορφανοτρόφο ο οποίος επέλεγε πάντοτε πολύ προσεκτικά τις κινήσεις του.

Οι πρώτες μέρες της βασιλείας του νέου αυτοκράτορα Μιχαήλ Ε΄ χαρακτηρίζονταν από αφοσίωση τόσο στην αυτοκράτειρα και θετή του μητέρα όσο και στον θείο του. Η κατάσταση όμως άλλαξε άρδην. Πρώτος στόχος του Μιχαήλ ήταν φυσικά η Ζωή, η άμεσα συνδεδεμένη με τον αυτοκρατορικό θρόνο, η οποία βρέθηκε ξανά στον γυναικωνίτη υπό επιτήρηση παραγκωνισμένη από την άσκηση της εξουσίας αλλά και από το θησαυροφυλάκιο. Μάλιστα τόσο ήταν το μίσος του για εκείνη που με κάθε ευκαιρία την εξευτέλιζε.¹⁷⁹ Ο D. Krallis σημειώνει ότι ο Μιχαήλ Ε΄ την

---

¹⁷⁵ «ἀλλ' ἀποβλέψασα πρὸς τὸν ὄγκον τῆς βασιλείας καὶ διαγνοῦσα, ὡς οὐκ ἂν ποτε καθ' ἑαυτὴν αὐτὴ δυνηθεῖ ὀρθῶς τὰ κοινὰ διεξάγειν...δέον εἶναι κρίνασα προχεῖσασθαι βασιλέα τὸν δυνάμενον ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς συμβαινούσαις τῶν περιστάσεων. ὄρκοις πρότερον φρικωδεστάτοις κατασφαλίσασα, ὡς κυρίαν αὐτὴν ἔξει διὰ βίου καὶ δέσποιναν καὶ μητέρα, πράττουσαν, ἄττα δὴ καὶ κελεύει ποιῆ », Σκυλίτζης, σ. 416, στ. 61 – 73. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Κεδρηγός, σ. 534, στ. 9 – 21.

¹⁷⁶ Σκυλίτζης, σ. 416, στ. 67 – 71. Πρβλ. Βραχέα Χρονικά, Chronik 15, §10, σ. 159, όπου αναφέρεται ότι η στέψη έλαβε χώρα μόλις μία μερὰ μετά τον θάνατο του Μιχαήλ Δ΄, στις 11 Δεκεμβρίου του 1041.

¹⁷⁷ Σκυλίτζης, σ. 417, στ. 79 – 83.

¹⁷⁸ Ψελλός, Χρονογραφία, V, §1, σ. 82, στ. 1 – 8. Ζωναράς, XVII, §18, σσ. 605 – 606, στ. 11 – 5. Βλ. επίσης B. FLUSIN-C. CHEYNET, *Jean Skylitzès. Empereurs de Constantinople, Réalités byzantines* 8, (Paris 2003), σ. 345, υπ. 4, οι οποίοι υποστηρίζουν την γρήγορη στέψη του Μιχαήλ, μία μέρα μετά τον θάνατο του θείου του, αιτιολογώντας τη θέση τους από τα όσα αναφέρουν ο Ψελλός και ο Ζωναράς.

¹⁷⁹ Ψελλός, Χρονογραφία, V, §17, σ. 89, στ. 1 – 14. Αξίζει να σημειωθεί εδώ η άποψη της L. Garland η οποία χαρακτηρίζει ακραία κίνηση την απομόνωση της Ζωής στον γυναικωνίτη τόσο από τους συζύγους της όσο και από τον Μιχαήλ Ε΄ ιδιαίτερα λόγω της ιδιότητας της Ζωής ως αυτοκράτειρας, αναλυτικότερα βλ. GARLAND, “The Life and Ideology”, σσ. 379 – 380.

απομάκρυνε για να αποβάλλει από την εικόνα του τον νομιμοποιητικό ρόλο της Ζωής και να αποκτήσει έτσι τη στήριξη του λαού.¹⁸⁰

Επόμενος στόχος του αυτοκράτορα ήταν η απομάκρυνση των συγγενικών του προσώπων οι οποίοι, όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, κατείχαν ανώτατες διοικητικές θέσεις.¹⁸¹ Πρώτος στη λίστα ήταν ο άνθρωπος που τον οδήγησε στην αυτοκρατορική εξουσία, ο θεός του Ιωάννης Ορφανοτρόφος. Ο Μιχαήλ Ε΄ ήρθε σε συνεννόηση με τον θείο του και αδερφό του Ορφανοτρόφου, τον νοβελλίσιμο Κωνσταντίνο¹⁸². Οι δυο τους έτρεφαν βαθύ μίσος για τον Ιωάννη και δεν άντεχαν την ανάμειξή του στα ζητήματα της αυτοκρατορίας. Αν και ο Ιωάννης είχε καταλάβει πως η σχέση του με τον ανιψιό του Μιχαήλ είχε πάρει διαφορετική τροπή από αυτή που περίμενε, δεν μπόρεσε να κάνει κάτι. Έτσι λοιπόν ο αυτοκράτορας διέταξε να εξορισθεί ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος, δίνοντας ένα τέλος στην άτυπη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας από τον ευνούχο.¹⁸³ Σε αυτό το σημείο αξίζει να δοθεί η διαφορετική εκδοχή του Σκυλίτζη για την εξέλιξη των γεγονότων ο οποίος είναι ο μοναδικός που υποστηρίζει ότι η εξορία του Ιωάννη αλλά και των αδερφών του, Κωνσταντίνου και Γεωργίου, ήταν επιλογή της αυτοκράτειρας Ζωής πριν ο Μιχαήλ Ε΄ ανέλθει στον αυτοκρατορικό θρόνο, σε μία προσπάθεια απαλλαγής από την εποπτεία του Ορφανοτρόφου.¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ D. KRALLIS, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, Medieval and Renaissance Texts and Studies, vol. 22, V. Syros, (Arizona 2012), σ. 108.

¹⁸¹ Βλ. στην παρούσα εργασία σ. 42 και υπ. 160.

¹⁸² Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ε΄ ήταν αυτός που ανέδειξε τον θείο του Κωνσταντίνο στο αξίωμα του νοβελλίσιμου, λίγες μέρες αφού ανέλαβε την εξουσία, βλ. Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §8, σ. 83, στ. 11 – 13. Για το αξίωμα του νοβελλίσιμου βλ. αναλυτικότερα BURY, *The imperial administrative system*, σσ. 35 – 36.

¹⁸³ Αναλυτικά για τα γεγονότα της διαμάχης μεταξύ του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ε΄ και του Ιωάννη Ορφανοτρόφου βλ. Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §8 - §14, σσ. 83 – 88. Ο Ζωναράς τονίζει, όπως και ο Ψελλός, τον ενεργό ρόλο του Κωνσταντίνου στην αρνητική στάση του Μιχαήλ προς τον Ιωάννη, βλ. Ζωναράς, XVII, §19, σ. 609, στ. 6 – 7.

¹⁸⁴ Σύμφωνα με τον Σκυλίτζη, ο Ιωάννης εξορίστηκε στη μονή Μονοβατών, ο Κωνσταντίνος, «δομέστικον των σχολών», απομακρύνθηκε στα κτήματά του στο Οψίκιο ενώ ο Γεώργιος στα κτήματά του στην Παφλαγονία, βλ. Σκυλίτζης, σ. 416 – 417, στ. 74 – 79. Βλ. επίσης Κεδρηνός, σ. 535, στ. 1 – 6, όπου έχουμε πιστή εικόνα του κειμένου του Σκυλίτζη. Πρβλ. A. VRATIMOS, “Michael V Kalaphates – Romanos IV Diogenes: Textual Parallels in the *Chronographia* of Michael Psellos”, *ZRVI* 48 (2011), σ. 54, όπου τονίζεται ότι η εκδοχή του Σκυλίτζη εγείρει σημαντικές απορίες σχετικά με τη θέση της αυτοκράτειρας στην παρούσα φάση. Για τη μονή των Μονοβατών δεν έχουμε πληροφορίες, εκτός από το ότι βρισκόταν στα ανατολικά σύνορα του κράτους, βλ. FLUSIN-CHEYNET, *Jean Skylitzès*.

Όπως κι αν εξελίχθηκαν τα γεγονότα η κατάληξη ήταν και η επιθυμητή· ο Μιχαήλ είχε αρχίσει να κερδίζει έδαφος στην άσκηση της αυτοκρατορικής εξουσίας αλλά και στην απήχηση που λάμβανε από τον κόσμο της αγοράς, δηλαδή τις μεσαίες κοινωνικές τάξεις της Κωνσταντινούπολης.¹⁸⁵ Είναι αξιοπρόσεκτες οι εκδηλώσεις τιμής που απέδωσε ο κόσμος της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια της Κυριακής του Πάσχα του 1042 και της επόμενης Κυριακής του Θωμά, με βασικούς διοργανωτές τους υπεύθυνους της αγοράς. Οι δρόμοι στρώνονταν με πολυτελή υφάσματα για να μην πατήσει ο αυτοκράτορας στο χωμάτινο έδαφος, τα σπίτια στολίζονταν, οι επευφημίες του λαού αντηχούσαν σε ολόκληρη την πόλη¹⁸⁶, με τον Τ. Λουγγή να χαρακτηρίζει τις εκδηλώσεις αυτές ως απόδειξη της «νομιμοφροσύνης» τους προς τον αυτοκράτορα.¹⁸⁷

Όμως ούτε η θερμή αποδοχή του λαού, ούτε ο περιορισμός της Ζωής στον γυναικωνίτη και η εξορία του Ιωάννη ήταν αρκετά για τον Μιχαήλ. Τέσσερις μήνες μετά την άνοδό του στον θρόνο ο αυτοκράτορας προέβη στο τελειωτικό χτύπημα του σχεδίου του, αφού πρώτα συμβουλευτήκε τους στενούς συνεργάτες του ακόμη και τους αστρολόγους που είχε κοντά του.¹⁸⁸ Αν και ορισμένοι προσπάθησαν να τον αποτρέψουν, εκείνος αποφασισμένος κατηγόρησε την αυτοκράτειρα ότι προσπάθησε να τον δηλητηριάσει. Αυτό αποτέλεσε και την αφορμή της καταδίκης της Ζωής σε εξορία.¹⁸⁹ Αντίθετα για μία ακόμη φορά, ο Σκυλίτζης παρουσιάζει ως ηθικούς αυτουργούς της εξορίας της Ζωής τους θείους του αυτοκράτορα, Ιωάννη και Κωνσταντίνο, οι οποίοι τον έπεισαν για την κρισιμότητα της κατάστασης με τον τελευταίο να προειδοποιεί τον ανιψιό του πως αν δεν δρούσε άμεσα θα είχε την ίδια κατάληξη με τον

Empereurs de Constantinople, σ. 345, υπ. 5. Για το αξίωμα του δομέστικου των σχολών βλ. BURY, *The imperial administrative system*, σσ. 49 – 57.

¹⁸⁵ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §15, σ. 88, στ. 6 – 9.

¹⁸⁶ *Αυτόθι*, V, §16, σ. 88, στ. 1 – 6. Βλ. επίσης *Ατταλειάτης*, σ. 10, στ. 1 – 21, ο οποίος αναφέρεται αναλυτικά στις εκδηλώσεις αυτές.

¹⁸⁷ Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ, «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ ἀποβασιλέως κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Καλαφάτου, τοῦ γεγονότος καίσαρος, καὶ τῶν κατ' αὐτὴν συμβάντων», *Βυζαντικά* 18 (1998), σ. 84, στο εξής «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως».

¹⁸⁸ «οἱ δ' ἐποπτεύσαντες· καὶ πᾶσαν πρὸς τὸν καιρὸν ἢ κρίσιν ἀκριβωσάμενοι, ὡς ἑώρακεσαν ἅπαντα αἵματος πλήρη καὶ κατηφείας...», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, σ. 90, στ. 4 – 5.

¹⁸⁹ «...ὡς φαρμακίδα τὴν βασιλίδα καταδικάζει», *αυτόθι*, §21, σ. 90, στ. 3 – 4. «λογοποιεῖ τοίνυν ὁ δυσγενέστατος παῖς κατὰ τῆς εὐγενεστάτης μητρὸς καὶ συμπλάττει κατ' αὐτῆς αἰτιάματα φαρμακὸν τε καλεῖ καὶ ἐπιβουλεύειν αὐτοῦ τῇ ζωῇ τῆς ἀθώου κατηγορεῖ», *Ζωναράς*, XVII, §19, σ. 609, στ. 7 – 10.

Ρωμανό Γ'.¹⁹⁰ Δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά που ο Σκυλίτζης διέπεται αρνητικά προς το πρόσωπο του Ορφανοτρόφου αλλά και της οικογένειάς του.¹⁹¹

Πριν αποφασιστεί η εξορία της αυτοκράτειρας ο Μιχαήλ Ε' προσπάθησε να απαλλαγεί και από τον Πατριάρχη Αλέξιο Στουδίτη, πιστό ακόλουθο της Μακεδονικής δυναστείας από τη μέρα που ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' τον υπέδειξε για τον πατριαρχικό θρόνο.¹⁹² Η εντολή του Μιχαήλ ήταν να μεταβεί ο Αλέξιος στη μονή «ἐν τῷ Στενῶ» και να τον περιμένει εκεί. Ο Πατριάρχης όμως, καχύποπτος για την απόφαση του αυτοκράτορα αρνήθηκε και παρέμεινε στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, κάτι που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αποδείχθηκε σωτήριο για την έκβαση των γεγονότων.¹⁹³ Από την άλλη, ο Άραβας ιστορικός Ibn al-Athīr υποστηρίζει ότι ο Μιχαήλ αρχικά παραπλάνησε τον Αλέξιο με την πρόφαση να γευματίσουν σε κάποιο μοναστήρι έξω από την Κωνσταντινούπολη έχοντας ως απώτερο σκοπό την δολοφονία του Πατριάρχη. Ο Αλέξιος δέχτηκε όμως όταν έφτασε εκεί βρέθηκε περικυκλωμένος από μισθοφορικά στρατεύματα που είχαν σταλεί με διαταγή του Μιχαήλ. Η δωροδοκία του Αλέξιου στους Ρώσους και Βούλγαρους μισθοφόρους στρατιώτες υπερίσχυσε της διαταγής του αυτοκράτορα κι εκείνοι τον άφησαν ελεύθερο.¹⁹⁴

Το βράδυ της Κυριακής του Θωμά, στις 18 Απριλίου του 1042 η πορφυρογέννητη αυτοκράτειρα Ζωή επιβιβάστηκε σε μία βάρκα με προορισμό τον τόπο εξορίας της, την νήσο Πρίγκηπο.¹⁹⁵ Ο Ψελλός

---

¹⁹⁰ «γράμμασι γὰρ τοῦ ὀρφανοτρόφου καὶ συμβουλίαις τοῦ δομestίκου διεφθαρείς...μὴ πιστεύειν τῇ δεσποίνῃ, ἀλλ' φυλάττεσθαι ταύτην...», Σκυλίτζης, σ. 417, στ. 88 – 95. Πρβλ. Ζωναράς, XVII, §19, σ. 609, στ. 6 – 7, όπου ο ιστορικός αποδίδει το σχέδιο εξορίας της Ζωῆς μόνο στον *δομestικό των σχολῶν* Κωνσταντίνο.

¹⁹¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σκυλίτζης στο έργο του κρατά μία αρνητική στάση ως προς την οικογένεια των Παφλαγόνων, βλ. ΚΙΑΠΙΔΟΥ, *Η Σύνοψη Ιστοριῶν του Ιωάννη*, σσ. 418 – 420.

¹⁹² Σκυλίτζης, σ. 368 – 369, στ. 10 – 12. Επίσης βλ. ΛΟΥΤΓΗΣ, «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως», σ. 79.

¹⁹³ Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 12 – 15. Για τη μονή «ἐν τῷ Στενῶ», όπως μας πληροφορεί ο Α. Καρπόζηλος, «υπονοείται κάποια μονή εις το Στενὸν του Βοσπόρου», βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοὶ Ιστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι 11ος – 12ος αι., γ' τόμος*, σ. 305.

¹⁹⁴ Ibn al-Athīr, *Al-Kāmil fī al-Ta'rikh*, vol. 8, (eds.) ABDULLAH AL-QADI & MUHAMMAD AL-DAQQAQ, (Βηρυτός 2006), σ. 251, στο εξῆς *Ibn al-Athīr*.

¹⁹⁵ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §21, σ. 91, στ. 8 – 11. Σκυλίτζης, σσ. 417 – 418, στ. 10 – 17. Κεδρηνός, σ. 536, στ. 13 – 20. Ζωναράς, XVII, §19, σ. 609, στ. 10 – 14. *Ατταλειάτης*, σ. 10, στ. 24 – 27. *Cecaumeni Strategicon et Incerti Scriptoris De Officiis Regiis Libellus*, (eds.) B. WASSILIEWSKY-V. JERNSTEDT, Adolf M. Hakkert, Publisher, (Amsterdam 1965), §16, σ. 99, στ.

αποδεικνύεται για μία ακόμη φορά δεξιοτέχνης στον τρόπο που εξιστορεί τα γεγονότα δίνοντας στον αναγνώστη τα λόγια της αυτοκράτειρας Ζωής την ώρα που μετέβαινε από το Παλάτι στην Πρίγκηπο. Η εγκιβωτισμένη αφήγηση που παρεμβάλλεται σε αυτό το σημείο της *Χρονογραφίας*, παρουσιάζει έναν μονόλογο της αυτοκράτειρας η οποία σαν άλλη ηρωίδα αρχαίας τραγωδίας θρηνεί για την τύχη της και φέρνει στη μνήμη της τους προγόνους της. Με δάκρυα στα μάτια η Ζωή θυμάται τον θείο της αυτοκράτορα Βασίλειο Β', την αγάπη που έτρεφε για εκείνη, τα όμορφα λόγια που της έλεγε και θρηνώντας βαθιά τον παρακαλά να την προστατέψει.¹⁹⁶ Το σημείο όμως που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής, είναι αυτό όπου η Ζωή μέσα στη θλίψη της αναφέρει πως δεν στάθηκε αντάξια των προσδοκιών του θείου της, καθώς εκείνος την είχε επιλέξει για διάδοχό του και σε αυτή «τοῦ τε ἡμετέρου γένους ζώπυρον καί... τὰς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεις ἐκέκτησο».¹⁹⁷ Στη Ζωή λοιπόν ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' είχε εναποθέσει τις ελπίδες του για το μέλλον της δυναστείας τους και της αυτοκρατορίας.

Ο μονόλογος αυτός πιθανότατα να μην ειπώθηκε ποτέ αλλά να πρόκειται για ένα «ρητορικό τέχνασμα» με το οποίο αναδεικνύεται η ικανότητα του Ψελλού να παρουσιάζει τα γεγονότα με τέτοιο τρόπο ώστε να προβάλλει όσα αυτός επιθυμεί.¹⁹⁸ Στην προκειμένη περίπτωση ο Ψελλός άγεται θετικά προς την πορφυρογέννητη αυτοκράτειρα τονίζοντας τον ρόλο της νόμιμης διαδόχου του βυζαντινού θρόνου ως

---

17 – 21, στο εξής *Κεκαυμένος*. Και οι μεταγενέστεροι ιστορικοί αναφέρονται στην αποπομπή της Ζωής στην Πρίγκηπο βλ. ενδεικτικά *Γλυκάς*, σ. 590, στ. 15 – 20. Πρβλ. *Constantini Manassis Breviarium Chronicum Metricum*, (ed.) I. BEKKER, [CSHB], (Bonn 1737), σ. 262, στ. 6179 – 6180, στο εξής *Μανασσής και Ανωνύμου [=Σκουταριώτης], Σύνοψις Χρονική*, (εκδ.) Κ. ΣΑΘΑΣ, [Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, ζ' τόμος'], (Βενετία, Παρίσι 1894), σ. 161, στ. 23 – 25, στο εξής *Σκουταριώτης*, οι οποίοι σημειώνουν ότι και η Θεοδώρα εξορίστηκε μαζί με τη Ζωή, ενώ γνωρίζουμε πως η Θεοδώρα ήταν ήδη έγκλειστη στη μονή Πετρίου από το 1031, βλ. στην παρούσα εργασία σ. 28. Βλ. επίσης, ΛΟΥΓΓΗΣ, «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως», σσ. 84 – 85, όπου ο ερευνητής τοποθετεί την εξορία της Ζωής πριν το Πάσχα του 1042. Για τη νήσο Πρίγκηπο βλ. αναλυτικότερα R. JANIN, *Constantinople byzantine: development urbain et repertoire topographique*, Archives de l'orient chrétien 4A, Institut Français d'Etudes Byzantines, (Paris 1964), σσ. 510 – 511, όπου τονίζεται ότι η Πρίγκηπος αποτελούσε συχνά τόπο εξορίας.

¹⁹⁶ «σύ μὲν... ὧ θεῖε καὶ βασιλεῦ, βασιλικὸς γεννηθεῖσαν εὐθὺς σπαργάνοις ἐκόσμησας· καὶ τῶν ἀδελφῶν μᾶλλον ἔστερξας· καὶ ἐτίμησας, ὅτι σοὶ καὶ τὴν θεῶν εἶχον παρόμοιον, ὡς τῶν ἑωρακότων ἠκηκόειν πολλάκις. ἀλλὰ καὶ σύ με ὡς ἤδη γε... καταφιλῶν καὶ ἀγκαλιζόμενος... ἀλλ' ἐφορώης ἄνωθεν· καὶ παντίσθενει τὴν σὴν σῶζοις ἀνεψιάν», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §22, σσ. 91 – 92, στ. 10 – 2.

¹⁹⁷ *Αυτόθι*, V, §22, σ. 91, στ. 14 – 19.

¹⁹⁸ CONNOR, *Women of Byzantium*, σσ. 222 – 223.

άμεσο κρίκο της Μακεδονικής δυναστείας αλλά και την κακομεταχείρισή της από τον Μιχαήλ Ε'.¹⁹⁹ Ο τελευταίος δεν αρκέστηκε στην εξορία της ευεργέτιδάς του Ζωής· διέταξε την κουρά της σε μοναχή, πιθανότατα για να την ταπεινώσει ακόμα περισσότερο και διέδωσε στη σύγκλητο υποτιθέμενες ενέργειες εξόντωσής του από μέρους της.²⁰⁰

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ε' θεώρησε ότι είχε τα πάντα υπό έλεγχο και κυρίως ότι είχε την εύνοια του λαού, όμως τα γεγονότα πήραν διαφορετική τροπή την επόμενη κιόλας ημέρα, στις 19 Απριλίου του 1042. Στον Φόρο²⁰¹, την κεντρικότερη πλατεία της Κωνσταντινούπολης, ο έπαρχος της Πόλεως Αναστάσιος ανακοίνωσε στον λαό με διάγγελμα ότι η αυτοκρατορία Ζωή εξορίστηκε και εκάρη μοναχή λόγω της επιβουλής της εναντίον του αυτοκράτορα ενώ ο Πατριάρχης Αλέξιος απομακρύνθηκε με την κατηγορία της συνεργασίας στα σχέδια της.²⁰² Το διάγγελμα ολοκληρώθηκε με την υπόσχεση του Μιχαήλ προς τον λαό πως αν στήριζαν τις αποφάσεις του θα έχαιραν σημαντικών απολαβών και προνομίων.²⁰³ Στο άκουσμα αυτών κάποιος από το συγκεντρωμένο πλήθος αναφώνισε: «*ἡμεῖς σταυροπάτην καλαφάτην βασιλέα οὐ θέλομεν, ἀλλὰ τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωὴν*»²⁰⁴ και το πλήθος ξέσπασε κραυγάζοντας «*ἀνασκαφείη τὰ ὄστα τῷ καλαφάτου*»²⁰⁵

---

¹⁹⁹ «...Michael Psellos, is a skillful piece of rhetoric intended to persuade a reader or listener of the injustice of her treatment at the hands of Michael», CONNOR, *Women of Byzantium*, σσ. 222 – 223. Επίσης βλ. GARLAND, *Byzantine empresses*, σσ. 141 – 142.

²⁰⁰ «ὁ δὲ δεινὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ἔτι μᾶλλον ἐπιβουλεύει τῇ βασιλίδι· καὶ ἄλλας ἐπ' ἄλλαις προστίθησι συμφορὰς. τέλος δὲ πέμπει τοὺς ἀποκεροῦντας ἐκείνην· ἢ ἀποκτενοῦντας εἰπεῖν οἰκειότερον· ... προσωποποιεῖται δὲ τὴν πράξιν· καὶ εἰσάγει σκηνὴν· καὶ τῇ συγκλήτῳ βουλῇ ἀνακαλύπτει δῆθεν τὰ παρ' ἐκείνης κατ' αὐτοῦ μελετώμενα » Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §23, σ. 92, στ. 3 – 10. Βλ. επίσης CONNOR, *Women of Byzantium*, σ. 223.

²⁰¹ Λατ. *forum*, βλ. αναλυτικότερα JANIN, *Constantinople byzantine: development urbain et repertoire topographique*, σσ. 62 – 64.

²⁰² Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 18 – 22. Κεδρηνός, σσ. 536 – 537, στ. 21 – 23, 1 – 3. Πρβλ. Ατταλειάτης, σ. 11, στ. 1 – 5, 14 – 20, όπου υποστηρίζεται ότι ο Μιχαήλ Ε' διέταξε την ανακοίνωση του διαγγέλματος αφού είχε μαθευτεί η εξορία της Ζωής και ο λαός είχε αρχίσει να δυσανασχετεί. Ο Ματθαίος Εδέσσης αναφέρει ότι ο Μιχαήλ Ε' διέταξε την αιχμαλωσία και τη φυλάκιση του Πατριάρχη Αλέξιου επειδή η οικογένειά του εποφθαλμιούσε τον αυτοκρατορικό θρόνο, βλ. Ματθαίος Εδέσσης, I, §81, σσ. 68 – 69.

²⁰³ Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 22 – 24. Κεδρηνός, σ. 537, στ. 23 – 25.

²⁰⁴ «*ὑμεῖς δὲ ὁ ἐμὸς λαός, εἰ τὴν αὐτὴν διατηροῖητε εὐνοίαν πρὸς ἐμέ, μεγάλων τιμῶν καὶ ἀγαθῶν τεύξεσθε...*», *Αυτόθι*, σ. 418, στ. 26 – 28.

²⁰⁵ Βλ. στην παρούσα εργασία, σ. 45, υπ. 169. Βλ. επίσης A. KALDELLIS, *The byzantine republic. People and Power in New Rome*, Harvard University Press, (Cambridge, Massachusetts, and London, England 2015), σσ. 121 – 122, 124, όπου ο ερευνητής χαρακτηρίζει τη φράση αυτή ως «σύνθημα» και την ανάγει στα πλαίσια της «παράδοσης» που ακολουθούσε ο λαός σε περιόδους που επέλεγε να εκφράσει την άποψη του και να δράσει.

ενώ επιτέθηκαν στον έπαρχο ο οποίος διέφυγε.²⁰⁶ Τα παραπάνω λόγια που επισημαίνονται στο έργο του Σκυλίτζη δεν αποτελούν μία απλή εξιστόρηση των γεγονότων αλλά μία επιβεβαίωση της πίστης του λαού στη δυναστική νομιμότητα και στην αυτοκράτειρα Ζωή, τη νόμιμη διάδοχο της Μακεδονικής δυναστείας και του βυζαντινού θρόνου.²⁰⁷ Ωστόσο για τον Ibn al- Athir πρωταγωνιστής της εξέγερσης είναι ο Πατριάρχης Αλέξιος ο οποίος αφού σώθηκε από το σχέδιο δολοφονίας του αυτοκράτορα, κατευθύνθηκε υπό άκρα μυστικότητα στην Αγία Σοφία και κάλεσε τον λαό της Κωνσταντινούπολης να συμμετάσχει στην εκθρόνιση του Μιχαήλ.²⁰⁸

Τα νέα για την εξορία της αυτοκράτειρας διαδόθηκαν αμέσως στην Κωνσταντινούπολη και ο λαός πενθούσε για την τύχη της.²⁰⁹ Όμως η θλίψη που ένιωσαν πολύ γρήγορα μετατράπηκε σε οργή. «Για πρώτη φορά μετά τη στάση του Νίκα το 532, η Κωνσταντινούπολη γνώρισε ξανά το 1042 μία εξέγερση»²¹⁰ που διήρκησε τρεις ολόκληρες ημέρες. Τόσο βυζαντινές πηγές όσο και ορισμένες αραβικές αναφέρονται λεπτομερέστατα στις εξελίξεις της εξέγερσης αυτής. Ο επαναστατημένος λαός, προμηθευμένος με κάθε είδους όπλα, ζητούσε δικαίωση για τη Ζωή και τα γεγονότα εξελίχθηκαν με ραγδαίους ρυθμούς. Οι λεηλασίες τους επαναστατημένου πλήθους το οποίο αποτελούνταν από άνδρες και γυναίκες όλων των κοινωνικών τάξεων και όλων των ηλικιών, ακόμη και μικρά παιδιά²¹¹ επεκτάθηκαν σε ολόκληρη την Κωνσταντινούπολη κυρίως στις περιουσίες των μελών της οικογένειας του αυτοκράτορα και της βυζαντινής αριστοκρατίας ενώ ο Ατταλειάτης κάνει λόγο ακόμη και για ιεροσυλίες σε ναούς.²¹²

²⁰⁶ Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 32 – 33. Ατταλειάτης, σ. 12, στ. 1 – 8.

²⁰⁷ GARLAND, "The eye of beholder", σ. 306. FLUSIN-CHEYNET, *Jean Skylitzès. Empereurs de Constantinople*, σ. 347, υπ. 14.

²⁰⁸ *Ibn al-Athīr*, σ. 251.

²⁰⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §25, σ. 93, στ. 8 – 13.

²¹⁰ G. LITAVRIN, "Vosstaniye v Konstantinople v Aprele 1042 g.", *Vizantiiskii Vremennik* 33, (1972), σ. 34. Για τη μετάφραση του συγκεκριμένου άρθρου ευχαριστώ θερμά την Καθηγήτρια στην Έδρα Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Κρατικού Πανεπιστημίου του Κουμπάν στο Κρασνοντάρ της Ρωσίας κυρία Ιωάννα Κακούρη.

²¹¹ «ή δέ γε ξύμπασα Πόλις (λέγω δέ πᾶν γένος καὶ τύχην καὶ ἡλικίαν)... κατὰ μέρη τινα συγκινεῖσθαι· καὶ διαταράττεσθαι ἤρχετο.», «κατέστρεφον δὲ τὰ πλείω, οὐ χεῖρες ἡβώντων· ἢ ἀκμαζόντων ἀνδρῶν· ἀλλὰ καὶ μείρακες· καὶ εἴ τις ἑτέρα ἀτελής ἡλικία, ἐξ ἑκατέρου γένους», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §26, σ. 94, στ. 4 – 7, V, §29, σ. 96, στ. 9 – 11 αντίστοιχα.

²¹² Για τις καταστροφές που έγιναν βλ. *αυτόθι*, V, §27 – 29, σσ. 94 – 96. Ατταλειάτης, σ. 12, στ. 23 – 26.

Η ενεργή συμμετοχή των γυναικών σχολιάζεται με ιδιαίτερη έκπληξη από τον Ψελλό που ως αυτόπτης μάρτυρας της στάσης του 1042²¹³ αναφέρει ότι πρώτη φορά έβλεπε κανείς δημόσια τόσες γυναίκες οι οποίες, εν εξάλω κατάσταση, ωρούσαν και θρηνούσαν για την τύχη της δέσποινάς τους, θυμίζοντας του τις μαινάδες του θεού Διόνυσου.²¹⁴ Ο βυζαντινός ιστορικός φαίνεται να διαχωρίζει τις γυναίκες αυτές ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη· από τη μία εκείνες «τῆς γυναικωνίτιδος», δηλαδή της βυζαντινής αριστοκρατίας και από την άλλη «αί...λοιπαί», δηλαδή των μεσαίων τάξεων.²¹⁵ Οι ερευνητές διέκριναν σε αυτό τον διαχωρισμό του Ψελλού μία επικριτική στάση απέναντι στις γυναίκες της αριστοκρατίας, η συμπεριφορά των οποίων δεν άρμοζε στην κοινωνική τους θέση.²¹⁶ Άλλωστε η δημόσια παρουσία των γυναικών σε κοινωνικοπολιτικά ζητήματα του κράτους, όπως για παράδειγμα η εξέγερση αυτή, αποτέλεσε για τη σύγχρονη έρευνα σημαντικό έρεισμα στη μελέτη της θέσης της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία. Η C. Connor τονίζει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση οι γυναίκες αυτές προς υπεράσπιση της αυτοκρατορίας τους, της μόνης «τῶν πασῶν ἐλευθέρα»²¹⁷, έσπασαν το φράγμα των κοινωνικών νόμων της εποχής μιας και μέχρι τα τέλη του 11^{ου} αι. οι θεσμικοί παράγοντες αλλά και τα κοινωνικά στερεότυπα ήθελαν τις γυναίκες αυστηρά περιορισμένες στο σπίτι και τον γυναικωνίτη²¹⁸, φέρνοντας κανείς στο νου την αναφορά του Κεκαυμένου

---

²¹³ Επί Μιχαήλ Ε' ο Ψελλός είχε διοριστεί αυτοκρατορικός γραμματέας, βλ. LJUBARSKIJ, *Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού*, σ. 44.

²¹⁴ «καὶ βοώσας τὲ καὶ κοπτομένας...μαινάδων δίκην ἐφέροντο·», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §26, σ. 94, στ. 5 – 7.

²¹⁵ «ἔγωγ' οὖν πολλὰς ἐωράκειν, ἃς οὐδεὶς ἄχρι τότε τῆς γυναικωνίτιδος ἔξω τεθέαται, δημοσία τὲ προϊούσας», *αὐτόθι*, V, §26, σ. 94, στ. 4 – 5. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν είναι η πρώτη φορά που ο Ψελλός ασχολείται με τη δημόσια εικόνα των γυναικών στο Βυζάντιο. Ο πολυγραφότατος βυζαντινός ιστορικός έχει γράψει μία μικρή πραγματεία με τίτλο «Περὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ γυναικείας πανηγύρεως τῆς Ἀγάθης», όπου αναφέρεται στο ετήσιο γυναικείο πανηγύρι της Αγίας Αγάθης στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Μιχαήλ Ψελλού, *Ιστορικοί Λόγοι, Επιστολαὶ καὶ ἄλλα Ἀνέκδοτα*, (εκδ.) Κ. ΣΑΘΑΣ, [Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ε' τόμος], Τύποις ἐν Φοινίκις, (Παρίσι 1876), σσ. 527 – 531.

²¹⁶ ΛΟΥΤΓΗΣ, «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως», σ. 90. LIMOUSIN, “Les emotionos”, σ. 33 και υπ. 3.

²¹⁷ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §26, σ.94, στ. 9.

²¹⁸ CONNOR, *Women of Byzantium*, σσ. 223 – 224. Για την θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία βλ. ενδεικτικά Α. ΛΑΙΟΥ, “The Role of Women in the Byzantine Society”, *JÖB* 31.1 (1981), σσ. 233 – 260.

στο Στρατηγικόν: «Τας θυγατέρας σου ως καταδίκους έχε εγκεκλεισμένας...».²¹⁹

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ παρακολουθούσε τα γεγονότα από το Παλάτι, αρχικά χωρίς καμία αντίδραση. Η κατάσταση όμως ξέφυγε από κάθε έλεγχο όταν οι εξεγερμένοι κατευθύνθηκαν απειλητικά προς εκείνον ζητώντας δικαίωση για την αυτοκράτειρά τους (εικόνα 8). Ο Μιχαήλ φοβήθηκε για τη ζωή του κι έτσι ανακάλεσε τη Ζωή από την εξορία.²²⁰ Σύμφωνα με τη Χρονογραφία αντί να δείξει μεταμέλεια, απαίτησε από εκείνη να επιστρέψει στη ζωή που της είχε επιβάλει ο ίδιος αφού πρώτα εμφανιζόταν δημόσια για να τη δει ο κόσμος. Η αυτοκράτειρα Ζωή δέχτηκε τις απαιτήσεις του Μιχαήλ χωρίς καμία απολύτως αντίδραση γεγονός που ο Ψελλός αποδίδει στον φόβο της για μία χειρότερη τύχη.²²¹ Η εμφάνιση όμως της Ζωής στον Ιππόδρομο δεν κατεύνασε την οργή του όχλου, αντιθέτως τα πνεύματα οξύνθηκαν περισσότερο όταν ο λαός αναγνώρισε με δυσκολία την αυτοκράτειρά του ντυμένη με τα μαύρα ράσα μίας μοναχής.²²²

Όταν το εξαγριωμένο πλήθος κατάλαβε ότι δεν μπορούσε να προσεγγίσει τη Ζωή, η οποία βρισκόταν στο Παλάτι υπό στενή περιφρούρηση από τον Μιχαήλ, δημιούργησε ένα νέο σχέδιο εξόντωσης του τυράννου, η έκβαση του οποίου απαντάται ίδια σε όλες τις βυζαντινές πηγές ωστόσο παρατηρούνται σημαντικές διαφορές στην εξέλιξη των γεγονότων. Το σχέδιο μίας ομάδας ευνούχων και συγκλητικών με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Καβάσιλα²²³, πιστό συνεργάτη του πατέρα της Ζωής, είχε σκοπό την επιστροφή της Θεοδώρας στην Κωνσταντινούπολη και την ανάληψη της εξουσίας από τον Μιχαήλ²²⁴. (εικόνα 9) Για τον Σκυλίτζη το σχέδιο αυτό έλαβε χώρα πριν την ανάκληση της Ζωής από την εξορία ενώ ο Ψελλός αναφέρει πως αυτό

²¹⁹ Κεκαυμένος, ρκα', σ. 51, στ. 9 – 11.

²²⁰ Ψελλός, Χρονογραφία, V, §31, σ. 97, στ. 13 – 20. Σκυλίτζης, σ. 419, στ. 41 – 42. Ζωναράς, XVII, §19, σ. 610, στ. 18 – 19. Κεδρηγός, σ. 538, στ. 1 – 3. Γλυκάς, σ. 591, στ. 13 – 15.

²²¹ «...και την συμμαχίαν επί τοις δεινοίς τιθέασι.», Ψελλός, Χρονογραφία, V, §32, σ. 97, στ. 1 – 10.

²²² Αντόθι, V, §32, σ. 97, στ. 10 – 15. Ζωναράς, XVII, §19, σ. 611, στ. 2 – 9. Πρβλ. «...και ἀποδύσας αὐτήν τὰ μοναχικά μετημφίασε βασιλικοῖς περιβλήμασι.», Σκυλίτζης, σ. 419, στ. 42 – 43.

²²³ Το μόνο που γνωρίζουμε για τον Κωνσταντίνο Καβάσιλα είναι ότι λίγο καιρό μετά έγινε δούκας της δύσεως, ως ανταμοιβή για τη βοήθεια του στην επιστροφή της Θεοδώρας στην Κωνσταντινούπολη, βλ. Σκυλίτζης, σ. 422, στ. 22 – 23.

²²⁴ Ψελλός, Χρονογραφία, V, §36, σ. 99, στ. 1 – 11. Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 35 – 38. Ζωναράς, XVII, §19, σ. 611, στ. 9 – 13. Κεδρηγός, σ. 537, στ. 17 – 21. Ατταλειάτης, 13, στ. 5 – 8.

συνέβη μετά τη δημόσια εμφάνιση της Ζωής στον Ιππόδρομο, μαρτυρία η οποία κερδίζει σε αληθοφάνεια λόγω της παρουσίας του στα γεγονότα.²²⁵ Η Θεοδώρα αρχικά αντιστάθηκε στις απαιτήσεις του συγκεντρωμένου πλήθους αλλά τελικά συνέναισε στο σχέδιο μετά από έντονο εξαναγκασμό και χρήση βίας ενώ ο Ατταλειάτης αναφέρει πως οι αντιρροήσεις της κάμφθηκαν μόλις της υποσχέθηκαν ότι θα παρέχουν προστασία και σε εκείνη αλλά και στην αδερφή της.²²⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο σημείο αυτό παρουσιάζει η εκδοχή που μας δίνει ο Αρμένιος ιστορικός του 11^{ου} αι. Aristakes Lastivertsi²²⁷. Στο έργο του *Ιστορία της Αρμενίας* ο Aristakes αναδεικνύει ως βασικό υποκινητή της εξέγερσης τη Θεοδώρα η οποία μόλις ενημερώθηκε για την εξορία της αδερφής της κινητοποίησε την αριστοκρατία της Κωνσταντινούπολης και εκείνοι με τη σειρά τους κινητοποίησαν τα βυζαντινά στρατεύματα. Έτσι, συσπειρώθηκαν όλοι μαζί ενάντια στον αυτοκράτορα Μιχαήλ.²²⁸ Στη δυναμικότητα του χαρακτήρα της Θεοδώρας που περιγράφει ο Aristakes έρχεται να προστεθεί και η αναφορά του Ατταλειάτη σύμφωνα με τον οποίο η πρώτη κίνησή της ήταν να διορίσει αμέσως τη νέα κρατική διοίκηση.²²⁹

Με όποια σειρά κι αν εκτιλήχθηκαν τα όσα προαναφέραμε, το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο και φυσικά το επιθυμητό για τον λαό της Κωνσταντινούπολης. Η Θεοδώρα εμφανίστηκε στην Αγία Σοφία στις 20 Απριλίου αργά το βράδυ, ντυμένη μεγαλόπρεπα όπως άρμοζε άλλωστε σε μία πριγκίπισσα και εκεί αναγορεύτηκε αυτοκράτειρα με την σύμφωνη γνώμη του λαού και της συγκλήτου.²³⁰

---

²²⁵ Σκυλίτζης, σ. 418, στ. 41 – 46. Βλ. στην παρούσα εργασία σ. 53 και υπ. 213.

²²⁶ «...στράτευμα, ἀπογόντες πρὸς τὴν πειθῶ, τὴν βίαν ἐπῆξεν αὐτῇ», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §37, σ. 99, στ. 1 – 6. Πρβλ. «πείθουσι γὰρ...πάντα ῥαδίως οἶσεν καὶ ταύτης προκινδυνεύσαι καὶ τῆς ἀνταδέλφης αὐτῆς καὶ φόβου παντὸς ἀπαλλάξαι καὶ κινδύνου τοῦ πολεμήτορος.» , *Ατταλειάτης*, σ. 13, στ. 8 – 13.

²²⁷ Βλ. ενδεικτικά *ODB*, v. 1, σσ. 168 – 169.

²²⁸ ARISTAKÈS DE LASTIVERT, *Récit des Malheurs de la nation Arménienne*, trad. française avec introduction et commentaire par M. CANARD-H. BERBERIAN, Bibliothèque de Byzantion 5, Éditions de Byzantion 4, (Bruxelles 1973), σσ. 39 – 40.

²²⁹ *Ατταλειάτης*, σ. 13, στ. 22 – 25.

²³⁰ «Ἐντεῦθεν οὐχ ἡ τοῦ δήμου μόνη μερίς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκκριτος ξύμπασα συνεπινενεύκει τῇ Θεοδώρα... βασιλίδα τὴν Θεοδώραν εὐφήμω στόματι κατωνόμασαν», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §37, σ. 100, στ. 9 -12. «...ἄνασσαν εὐφημοῦσι σὺν Ζωῇ τῇ ταύτης ἀδελφῇ» ,*Σκυλίτζης*, σ. 418, στ. 39 – 40. *Ζωναράς*, XVII, §19, σσ. 611 – 612, στ. 15 – 1. *Κεδρηνός*, σ. 537, στ. 22. «...καὶ αὐτοκράτορες ἄμφω θαυμασίως ἀναγορεύονται», *Ατταλειάτης*, σ. 14, στ. 21 και στην παρούσα εργασία σ. 7 και υπ. 7, όπου όπως προαναφέραμε ο Ατταλειάτης είναι ο μοναδικός που αναφέρει τον αρσενικό τίτλο αναγόρευσης τόσο για τη Ζωή όσο και για

Το τέλος της βασιλείας του υιοθετημένου γιου ήταν ήδη προδιαγεγραμμένο από τη στιγμή που η εξουσία επέστρεψε και πάλι στα χέρια των διαδόχων της Μακεδονικής δυναστείας. Ο Μιχαήλ και ο θείος του Κωνσταντίνος τράπηκαν σε φυγή μόλις ενημερώθηκαν για την αναγόρευση της Θεοδώρας.²³¹ Αντίθετα, ο Σκυλίτζης υποστηρίζει πως αρχικά ο Μιχαήλ φοβήθηκε τις απειλητικές κινήσεις του πλήθους που είχε περικυκλώσει το Παλάτι και θελήσε να καταφύγει στη μονή Στουδίου, πείσθηκε εν τέλει από τον θείο του να μην παραδώσει τόσο εύκολα την εξουσία. Ακολούθησε σφοδρή σύγκρουση μεταξύ των δυνάμεων που προστάτευαν τον Μιχαήλ και του όχλου με αποτέλεσμα την επικράτηση των τελευταίων, την εισβολή τους στο Παλάτι και τον θάνατο 3.000 ανθρώπων.²³² Ο Μιχαήλ και ο Κωνσταντίνος κατέφυγαν στη μονή Στουδίου ζητώντας άσυλο και εκάρησαν μοναχοί. Ο λαός της Κωνσταντινούπολης γιόρτασε τη φυγή του Μιχαήλ, παράλληλα όμως επιθυμούσε την τιμωρία «του τυράνου».²³³

Η Ζωή ζήτησε τη γνώμη της συγκλήτου και του λαού ο οποίος απαιτούσε: «*αἶρε τὸν παλαμναῖον, ποίησον ἐκ μέσου τὸν ἀλιτήριον ἀνασκολοπισθήτω, σταυρωθήτω, τυφλωθήτω*», όμως εκείνη δίστασε.²³⁴ Τι ήταν αυτό που έκανε την αυτοκράτειρα να λυπηθεί τον άνθρωπο που της στέρησε την εξουσία και την αξιοπρέπειά της; Η ερμηνεία της στάσης που κράτησε η αυτοκράτειρα απέναντι στον Μιχαήλ θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από την έντονη ζηλοφθονία της ίδιας απέναντι στην αδερφή έχοντας ως βασικό γνώμονα την εξουσία, με τον Ψελλό να αναφέρει χαρακτηριστικά: «*καὶ ὡς βούλοιτ' ἂν ἀσμένως, τῶν περὶ τὸν ἱππῶνα τινὰ ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου θεάσασθαι, ἢ τὴν ἀδελφὴν*

τη Θεοδώρα. Βλ. επίσης, «*ἦν καὶ ἐνέγκατες ἀπὸ τοῦ Πετρίου ἀποκεκαλμένην οὖσαν ἔστεψεν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ὁ αὐτὸς πατριάρχης, ὥρα ζ' τῆς νυκτός.*», Βραχέα Χρονικά, Chronik 16, §12, σ. 166, στ. 20 – 22.

²³¹ Ψελλός, Χρονογραφία, V, §38, σ. 100, στ. 1 – 4.

²³² Σκυλίτζης, σ. 419, στ. 47 – 68. Επίσης, Κεδρηνός, σσ. 538 - 539, στ. 9 – 9 και Γλυκάς, σσ. 591 – 592, στ. 13 – 9. Βλ. επίσης HILL, “Ideology of womanhood”, σσ. 80 – 81.

²³³ Οι περιγραφές των εορτασμών του πλήθους στο άκουσμα της φυγής του Μιχαήλ δίνονται με ιδιαίτερη γλαφυρότητα από τον Ψελλό, βλ. Ψελλός, Χρονογραφία, V, §38, σ. 100, στ. 5 – 11.

²³⁴ Σκυλίτζης, σ. 420, στ. 75 – 85. Πιστά ακολουθεί και πάλι ο Κεδρηνός, σ. 540, στ. 2 – 3. Επίσης βλ. GARLAND, “Street Life in Constantinople” όπου η ερευνήτρια εικάζει τη συμμετοχή των γυναικών και στις έντονες αντιδράσεις του πλήθους που ζητούσε ένα σκληρό τέλος για τον Μιχαήλ Καλαφάτη.

κοινωνήσουσαν αὐτῇ τῆς ἀρχῆς».²³⁵ Ἐτσι λοιπόν η Ζωή προτίμησε να λυπηθεί τον Μιχαήλ για την τραγική του τύχη από το να δει τη Θεοδώρα στον θρόνο, όχι όμως και οι υπόλοιποι. Ο Ψελλός απέδωσε το τέλος του Μιχαήλ στους υποστηρικτές της Θεοδώρας οι οποίοι φοβούμενοι πως η Ζωή θα επανέφερε τον Μιχαήλ στον θρόνο πήραν την κατάσταση στα χέρια τους και ύστερα από βιαιοπραξίες εναντίον του αλλά και του Κωνσταντίνου, τους τύφλωσαν.²³⁶ Από την άλλη ο Σκυλίτζης κατέδειξε τη Θεοδώρα ως εκείνη που απέδωσε δικαιοσύνη για όσα είχαν συμβεί εξοργισμένη από την παθητική στάση της αδερφής της, έδωσε εντολή στον νέο έπαρχο της Πόλεως Καμπανάρη για την τύφλωση του Μιχαήλ και του θείου του στην τοποθεσία του Σίγματος και στις 21 Απριλίου του 1042, ο πρώην αυτοκράτορας εξορίστηκε στη μονή Ελεγμών.²³⁷

Οι βυζαντινοί ιστορικοί συγκλίνουν ως προς τα αίτια που οδήγησαν στη λαϊκή επανάσταση του 1042 και παρουσιάζονται έκκληκτοι ως προς την οργάνωση και την έντασή της. Ο Ψελλός, για τον οποίο η εξέγερση αποτελεί «τὸ καιριώτατον τῆς χρονογραφίας»²³⁸ αποδίδει την αντίδραση του λαού της Κωνσταντινούπολης στην αγανάκτηση που ένιωσε απέναντι στον Μιχαήλ για την αχαριστία του προς την ευεργετιδά του αυτοκράτειρα Ζωή και την πίστη του στη Μακεδονική δυναστεία.²³⁹ Την ίδια άποψη συμμερίζονται ο Σκυλίτζης και ο Αταλλειάτης με τον πρώτο

---

²³⁵ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §46, σ. 103, στ. 2 – 4. GARLAND, *Byzantine empresses*, σσ. 143 – 144.

²³⁶ *Αυτόθι*, §44 - §50, σσ. 102 – 105, όπου δίνεται λεπτομερέστατα το τέλος τόσο του Μιχαήλ όσο και του θείου του Κωνσταντίνου. *Ζωναράς*, XVII, §19, σ. 612, στ. 8 – 14. Βλ. επίσης *Ibn al-Athīr*, σ. 252, όπου ο συγγραφέας αναφέρει τον Πατριάρχη Αλέξιο ως υποστηρικτή της Θεοδώρας.

²³⁷ *Σκυλίτζης*, σσ. 420 – 421, στ. 85 – 7. *Ζωναράς*, XVII, §19, σ. 612, στ. 14 – 17. *Κεδρηνός*, σ. 540, στ. 4 – 21. *Ατταλειάτης*, σ. 14, στ. 6 – 16. Πρβλ. *Σκουταριώτης*, σ. 162, στ. 10 – 11, ο οποίος δεν αποδίδει τη τιμωρία του Μιχαήλ σε απόφαση της Θεοδώρας ενώ τα Βραχέα Χρονικά δεν αναφέρουν καν την ανάμειξή της, βλ. *Βραχέα Χρονικά*, *Chronik* 16, §12, σ. 166, στ. 23 – 25. Για την τοποθεσία Σίγμα, βλ. JANIN, *Constantinople Byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*, σσ. 424 – 426. Για την μονή των Ελεγμών βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Les églises et les monasteries. Des Grands Centres Byzantins. (Bithynie, Hellespont, Latros, Galesios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Institut français d'Etudes byzantines, (Paris 1975), σσ. 142-148.

²³⁸ «ἐφ' ὧν τὸ μέγα ἐκείνο καὶ δημοσιώτατον ἀπετελέσθη μυστήριον...τὸ καιριώτατον τῆς χρονογραφίας», Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §24, σ. 93, στ. 13 – 16.

²³⁹ *Αυτόθι*, V, βλ. επίσης Α. KALDELLIS, "How to usurp the throne in Byzantium: the role of public opinion in sedition and rebellion στο *Power and Subversion in Byzantium, Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 2010*, (eds.) D. ANGELOV-M. SAXBY, Ashgate, (England 2013), σ. 53, στο εξής "How to usurp the throne in Byzantium".

να τονίζει στην εξιστόρησή του τη δύναμη του λαού, ο οποίος αποτέλεσε τη βασική και κινητήρια δύναμη της εξέγερσης²⁴⁰ και τον δεύτερο να επισημαίνει τον καταλυτικό ρόλο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας καθώς, όπως προαναφέραμε, ο Ατταλειάτης θεωρεί σημαντική την επιρροή που άσκησε εκείνη στην εξέλιξη των γεγονότων.²⁴¹ Τα όσα συνέβησαν όμως δεν ανάγονται μόνο στον λαό της Κωνσταντινούπολης αλλά και στη Θεία πρόνοια. Ο Ψελλός, ο Ζωναράς και ο Ατταλειάτης αποδίδουν την πτώση του Μιχαήλ Ε' στη θεϊκή παρέμβαση, συχνό γνώρισμα στα κείμενα των βυζαντινών χρονογράφων οι οποίοι πολλές φορές απέδιδαν τα γεγονότα στον Θεό²⁴² ενώ ο Κεκαυμένος, αυτόπτης μάρτυρας των τελευταίων στιγμών του Μιχαήλ, στον νοθετικό λόγο του προς έναν αυτοκράτορα, απέδωσε τα όσα συνέβησαν στην ανθρώπινη έπαρση αναφέροντας χαρακτηριστικά: «Καὶ μὴ ἐπαρθῆς, δέσποτα, εἰς τὴν δόξαν τῆς βασιλείας...»²⁴³.

Πως αντιλαμβάνεται όμως η σύγχρονη έρευνα τα αίτια αλλά και το γενικότερο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιήθηκε η εξέγερση; Η βυζαντινή ιδεολογία της αφοσίωσης στη δυναστική νομιμότητα και στη συγκεκριμένη περίπτωση στο κοινό αίσθημα υπέρ της Μακεδονικής δυναστείας ήταν αυτό που οδήγησε τον λαό της Κωνσταντινούπολης να αντιδράσει στην απομάκρυνση της Ζωής από τον Μιχαήλ Ε' με τον Ι. Καραγιαννόπουλο να επισημαίνει ότι «οι λόγοι που προκάλεσαν την πτώση του Μιχαήλ και το τραγικό του τέλος αποδεικνύουν

---

²⁴⁰ «Πουθενά ο ιστορικός...δεν χαρακτηρίζει ευθέως το λαό και τις πράξεις του...η αίσθηση όμως είναι ότι τον επιδοκιμάζει σιωπηλά τόσο για για την έμπρακτη απόδειξη αγάπης του προς τη μακεδονική δυναστεία, όσο και για την επιμονή του να υπάρχει η Θεοδώρα στο πολιτικό προσκήνιο.», ΚΙΑΠΙΔΟΥ, Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη, σ. 428.

²⁴¹ Βλ. στην παρούσα εργασία, σ. 55. Επίσης, ΚΙΑΠΙΔΟΥ, Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη, σσ. 427 – 428.

²⁴² «λέξω γούν, ώς αν οίός τε ᾧ, όπόσα μετά τήν τῆς βασιλίδος ύπερορίαν ή θεία δίκη τῶ τε καιρῶ και τοῖς πράγμασιν έκαινοτόμησεν.», Ψελλός, Χρονογραφία, V, §24, σ. 93, στ. 17 – 19. Πρβλ. Α. ΚΑΛΔΕΛΛΙΣ, *The Argument of Psellos' Chronographia*, Brill, (Leiden, Boston, Köln 1999), σ. 104 και υπ. 225, όπου αναλύεται η αιτιολογία της Θείας πρόνοιας στο συγκεκριμένο απόσπασμα της Χρονογραφίας για την πτώση του Μιχαήλ Ε', χαρακτηρίζοντας αυτή την αναγωγή του Ψελλού ως “poetic image and a joke”. Επίσης βλ. VRATIMOS, “Michael V Kalaphates – Romanos IV Diogenes: Textual Parallels in the Chronographia of Michael Psellos”, σ. 57. «ή δέ δίκη οὐκ ἐπενύσταξεν, ἀλλ'αὐτίκα μετήλθε τὸν ἀλιτήριον», Ζωναράς, XVII, §19, σσ. 609 – 610, στ. 15 – 1. «...ώσπερ ἄνωθεν στρατηγούμενοι γενναιοτέροις βουλευμασι πρὸς τὸν καρτερώτερον ἀνελάμβανον ἑαυτούς...», Ατταλειάτης, σ. 12, στ. 8 – 9. Για τη θεία πρόνοια στα βυζαντινά κείμενα βλ. αναλυτικότερα Η. HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, β' τόμος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, (Αθήνα 1987), σσ. 35 – 44.

²⁴³ Κεκαυμένος, σνγ', σ. 100, στ. 16 – 17.

πόσο βαθύ είχε γίνει το δυναστικό αίσθημα με το πέρασμα των αιώνων, ώστε να παραβλέπουν το γεγονός ότι ο βυζαντινός θρόνος είχε περιέλθει στα χέρια γυναικών, πράξη ακατανόητη στο παρελθόν».²⁴⁴

Ο G. Ostrogorsky υποστήριξε ότι τόσο η αριστοκρατία της Κωνσταντινούπολης όσο και η Εκκλησία εκμεταλλεύτηκαν την επίδραση της δυναστικής νομιμότητας στον λαό για να ανατρέψουν έναν αυτοκράτορα ο οποίος υποβίβαζε τα συμφέροντά τους, μιας και ο Μιχαήλ Ε΄ είχε υιοθετήσει μία φιλολαϊκή πολιτική σε αντίθεση με τον προκάτοχό του Μιχαήλ Δ΄ ο οποίος δεν προέβη σε καμία κίνηση αποδυνάμωσης της αστικής βυζαντινής αριστοκρατίας.²⁴⁵ Ο Ψελλός άλλωστε αναφέρει την επίμονη προσπάθεια του Μιχαήλ να αποκτήσει την απόλυτη αποδοχή και στήριξη των μεσαίων κοινωνικά στρωμάτων, την οποία και απέκτησε, με αποτέλεσμα τον παραμερισμό της αριστοκρατίας.²⁴⁶ Αυτή λοιπόν η αποδοχή ήταν που έκανε τον Μιχαήλ Ε΄ να υποτιμήσει την πίστη του βυζαντινού λαού στη δυναστική νομιμότητα. Ο Sp. Vryonis επισημαίνει ότι στην εξέγερση αυτή «*Δημοκρατία had the last word*», δηλώνοντας ότι η επιστροφή της Ζωής και της Θεοδώρας στην εξουσία ήταν μία νίκη του λαού της Κωνσταντινούπολης.²⁴⁷

Την κοινωνική σκοπιά της επανάστασης του 1042 εξέφρασε και ο T. Λουγγής ο οποίος ανέδειξε ακόμη ένα παιχνίδι εξουσίας που προέκυπτε μέσα από την έντονη φιλολαϊκή πολιτική του Μιχαήλ Ε΄, αυτή τη φορά ανάμεσα στη συγκλητική αριστοκρατία που ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο της διαδόχου της Μακεδονικής δυναστείας αυτοκράτειρας Ζωής και στη στρατιωτική αριστοκρατία της βυζαντινής επαρχίας που, όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, επιχειρούσε κυρίως από τις αρχές του 11^{ου} αι. να προσεγγίσει την αυτοκρατορική εξουσία. Έτσι λοιπόν ο Μιχαήλ σε μία προσπάθεια να πάρει με το μέρος

---

²⁴⁴ Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία βυζαντινού κράτους, Ιστορία μέσης Βυζαντινής περιόδου (565 – 1081)*, β΄ τόμος, Εκδόσεις Βάνιας, (Θεσσαλονίκη 1993), σ. 503. Βλ. επίσης ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΧΡΗΣΤΟΥ, «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση εξουσίας από γυναίκες (780 – 1056)», σ. 65.

²⁴⁵ OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, β΄ τόμος, σ. 212. Την ίδια άποψη εκφράζουν και η Α. Χριστοφιλοπούλου και ο Α. Καρπόζηλος, βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία (867 – 1081)*, β΄ τόμος, Εκδόσεις Βάνιας, (Θεσσαλονίκη 1997), σ. 208 και ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι 11^{ος} – 12^{ος} αι*, γ΄ τόμος, σσ. 298 – 299, αντίστοιχα.

²⁴⁶ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §15 - §16, σ. 88, στ. 1 – 8. Επίσης βλ. M. ANGOLD, *The Byzantine Empire, 1025 – 1204. A political history*, Longman, (London and New York 1984), σσ. 35 – 36.

²⁴⁷ Sp. VRYONIS, “Byzantine Δημοκρατία and the guilds in the eleventh century”, *DOP* 17 (1963), σ. 308.

του και τη στρατιωτική αριστοκρατία απελευθέρωσε τον βασικό της εκπρόσωπο Κωνσταντίνο Δαλασσηνό τον οποίο είχε εξορίσει ο Μιχαήλ Δ΄ και απομάκρυνε τη Ζωή από την εξουσία.²⁴⁸ Από την άλλη για ορισμένους μελετητές η εξορία της νόμιμης διαδόχου στάθηκε η αφορμή για μία αντίδραση ενάντια στη κοινωνική καταπίεση της βαριάς φορολογικής πολιτικής που ακολούθησαν οι Παφλαγόνες αυτοκράτορες.²⁴⁹

---

²⁴⁸ ΛΟΥΓΓΗΣ, «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως», σσ. 80 – 84. Επίσης βλ. ΒΛΥΣΙΔΟΥ, «Ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνών», σσ. 116 – 117 και ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι 11^{ος} – 12^{ος} αι, γ΄ τόμος*, σσ. 296 – 297.

²⁴⁹ J. FERLUGA, “Aufstände im byzantinischen Reich zwischen den Jahren 1025-1081: Versuch einer Typologie”, *RSBS* 3 (1958), σ. 153. STRUGNELL, “The Representation of Augustae in John Skylitzes’ *Synopsis Historiarum*”, σ. 132.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η βασιλεία των δύο Πορφυρογέννητων αυτοκρατειρών και ο εκτοπισμός της Θεοδώρας με τον τρίτο γάμο της Ζωής. Το τέλος ενός πολυτάραχου βίου.

Μετά την πτώση του Μιχαήλ Ε΄ τον Απρίλιο του 1042, ο βυζαντινός θρόνος περιήλθε για πρώτη φορά εξ ολοκλήρου στα χέρια δύο γυναικών. Η γυναικεία συμβασιλεία των αυτοκρατειρών Ζωής και Θεοδώρας αποτυπώθηκε σε ένα ιστάμενο, στον εμπροσθότυπο του οποίου απεικονίζεται η Θεοτόκος μετωπική, σε στάση δέησης, έχοντας στο στήθος της μετάλλιο με τον Χριστό (εικονογραφικός τύπος *Επίσκεψης*) και με την επιγραφή: «+ΘΚΕΡΘΤΑϞΡΑϞΙΛΙϞΙϞ», δηλαδή «Θεοτόκε βοήθει τὰς βασιλίσις». Στον οπισθότυπο απεικονίζονται εστεμμένες οι αυτοκράτειρες Ζωή και Θεοδώρα οι οποίες κρατούν ανάμεσά τους ένα λάβαρο ενώ υπάρχει η επιγραφή: «+ΖΩΗΝ ΣΘΕΟΔΩΨ», δηλαδή «Ζωήν καὶ Θεοδώραν».²⁵⁰ (εικόνα 10) Για πρώτη φορά σ' ένα βυζαντινό νόμισμα απεικονίζονται τρεις γυναικείες μορφές και η επιλογή της Θεοτόκου δε θα μπορούσε να θεωρηθεί τυχαία· από τη μία η ουράνια βασιλεία μίας γυναίκας, της Θεοτόκου και από την άλλη η επίγεια βασιλεία δύο γυναικών της χριστιανικής αυτοκρατορίας.²⁵¹

Όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή της εργασίας μας η παρουσία του γυναικείου φύλου στον βυζαντινό θρόνο σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως με κύριο γνώμονα την *a priori* αδυναμία του γυναικείου φύλου να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του αυτοκρατορικού ρόλου με τα βυζαντινά κείμενα να επικεντρώνονται πολλές φορές στην πνευματική αδυναμία τους. Για παράδειγμα στην περίπτωση της Θεοδώρας, όταν ο λαός προσπαθούσε να την πείσει να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη και να αναλάβει την εξουσία ο Ατταλειάτης σχολίασε χαρακτηριστικά:

---

²⁵⁰ P. GRIERSON, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. 3, parts 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, (Washington D. C. 1993, 1st ed. 1973), εδώ part 2, σσ. 731 – 732, στο εξής *Catalogue of the Byzantine Coins*. Βλ. επίσης Β. ΠΕΝΝΑ, «Η απεικόνιση της Θεοτόκου στα νομίσματα και τα μολυβδόβουλλα» στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, (επιμ.) Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ, Μουσείο Μπενάκη- Εκδόσεις Skira, (Μιλάνο 2000), σ. 211.

²⁵¹ A. WEYL CARR, «Η δημόσια λατρεία της Παναγίας» στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, σ. 327.

«πείθουσιν γαρ αυτήν γυναικείας αιδούς και ασθενείας έπιλελύσασθαι...».²⁵² Βέβαια στην πορεία η λήψη σημαντικών αποφάσεων σε καίρια κρατικά ζητήματα και ο χειρισμός τους από τις δύο αυτοκράτειρες επαινέθηκε από τους βυζαντινούς ιστορικούς.²⁵³

Στην περίπτωση της Ζωής και της Θεοδώρας η νομιμότητα της διαδοχής τους ήταν αυτό που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ως προς την αντιμετώπισή τους ως φορείς της αυτοκρατορικής εξουσίας. Ο τίτλος πορφυρογέννητες τον οποίο έφεραν και οι δύο αδελφές ενίσχυε ακόμα περισσότερο τη νόμιμη παρουσία τους στον βυζαντινό θρόνο. Η λέξη σημαίνει στην κυριολεξία «αυτός που γεννήθηκε στην Πορφύρα», δηλαδή στο πορφυρό δωμάτιο του Παλατιού ενώ πορφυρογέννητα ονόμαζαν τα παιδιά που γεννήθηκαν όταν ο πατέρας τους ήταν αυτοκράτορας.²⁵⁴ Ο όρος αυτός αποτελούσε ένα μέσο ενίσχυσης της κληρονομικής διαδοχής, ιδιαίτερα στα χρόνια της Μακεδονικής δυναστείας η οποία αντιμετώπισε δυναστικά προβλήματα από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής της από τον Βασίλειο Α'.²⁵⁵ Έτσι λοιπόν οι δύο αυτοκράτειρες υπενθύμιζαν τη νομιμότητά τους χρησιμοποιώντας και αυτό τον τίτλο· η Ζωή σε διοικητικό έγγραφο αναφέρεται ως «...Ζωής τής εύσεβεστάτ(ης) αὐγούστης τής πορφυρογεννήτου»²⁵⁶ ενώ η Θεοδώρα χρησιμοποίησε τον τίτλο τόσο σε έγγραφα όσο και σε νομίσματα και σφραγίδες όταν ανέλαβε την εξουσία μόνη της (1055 – 1056), μετά τον θάνατο της Ζωής και του τρίτου της συζύγου.²⁵⁷

---

²⁵² *Αιταλειάτης*, σ. 13, στ. 8 – 9. Βλ. επίσης ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΧΡΗΣΤΟΥ, «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση εξουσίας από γυναίκες (780 – 1056)», σσ. 49 – 50, 56, 59 – 60, όπου επισημαίνονται και άλλα παρόμοια σχόλια για τις βυζαντινές αυτοκράτειρες.

²⁵³ *Αυτόθι*, σσ. , 57 – 58, όπου αναλύονται οι περιπτώσεις των αυτοκρατειρών Ειρήνης της Αθηναίας (797 – 802) και Θεοδώρας (842 – 855) για τις οποίες οι βυζαντινές πηγές διέπονται θετικά εξαιτίας της προσπάθειάς τους να δώσουν ένα τέλος στην Εικονομαχία.

²⁵⁴ Για τον όρο πορφυρογέννητος βλ. αναλυτικότερα Γ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ, «Ο όρος «πορφυρογέννητος» ως έκφραση πολιτικής νομιμότητας», *Δωδώνη* 22 (1993), σσ. 317 – 321.

²⁵⁵ *Αυτόθι*, σσ. 322 – 323 και 338 – 343.

²⁵⁶ *Actes d' Iviron, Des origines au milieu du XIe siècle*, vol. I, (eds.) J. LEFORT-N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ-D. ΡΑΡΑΧΡΥΣΣΑΝΘΟΥ avec la collaboration de V. ΚΡΑΒΑΡΙ-Η. ΜΕΤΡΕΒΕΛΙ, [Archives de l' Athos XIV], (Paris 1985), nr. 26, σ. 242, στ. 25.

²⁵⁷ «Θεοδώρας τής εύσεβεστάτης αὐγούστης και πορφυρογεννήτ(ου)», *Actes de Dionysiou*, (ed.) N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, [Archives de l' Athos IV], Paris 1968, nr. 1, σ. 41, στ. 31. Επίσης βλ. G. ΖΑΚΟΣ-Α. ΒΕΓΛΕΡΥ, *Byzantine Lead Seals*, vol. 1, part 3, (Basel 1972), nr. 2676, σσ. 1445 – 1446 και GRIERSON, *Catalogue of the Byzantine Coins*, part 2, σσ. 753, 882, για τη σφραγίδα και το νόμισμα της Θεοδώρας με τον όρο πορφυρογέννητη, αντίστοιχα.

Ο βυζαντινός κόσμος, πιστός στη δυναστική νομιμότητα είτε συνειδητά είτε με γνώμονα άλλα συμφέροντα, αποδέχτηκε με ιδιαίτερη εκτίμηση τη συμβασιλεία των δύο τελευταίων απογόνων της Μακεδονικής δυναστείας. Ο Ψελλός αρχικά κάνει λόγο για δύο κυβερνήσεις με τη σύγκλητο και τον λαό διχασμένους για το ποια από τις δύο αυτοκράτειρες έπρεπε να αναλάβει την εξουσία: από τη μία πλευρά εκείνοι που υποστήριζαν τη διαδοχή της Ζωής ως ηλικιακά μεγαλύτερης και από την άλλη εκείνοι που αναγνώριζαν στη Θεοδώρα την ανατροπή του Μιχαήλ.²⁵⁸ Εν τέλει η λύση δόθηκε από τη Ζωή η οποία επέλεξε να βασιλεύσει μαζί με την αδερφή της: εκείνη δέχτηκε τη συμβασιλεία τους, παραχώρησε όμως τα πρωτεία στη Ζωή.²⁵⁹ Η επιλογή της Ζωής για μία από κοινού βασιλεία έρχεται σε αντιδιαστολή με τα όσα οι πηγές αναφέρουν περί ζηλοφθονίας απέναντι στη Θεοδώρα.²⁶⁰ Τι ώθησε όμως τη Ζωή σε αυτή την απόφαση;

Ο Σκυλίτζης και ο Ζωναράς εμένουν στη ζήλεια της Ζωής για την αδερφή της ωστόσο αιτιολόγησαν την επιλογή της με διαφορετικά κριτήρια. Ο πρώτος τονίζει την επιθυμία του λαού να δει και τις δύο διαδόχους στον θρόνο σε αντίθεση με τον δεύτερο ο οποίος υποστηρίζει ότι η απόφασή της ήταν αποτέλεσμα παρέμβασης της συγκλήτου.²⁶¹ Για τον Ατταλειάτη η συμβασιλεία τους προήλθε κοινή συνενάισει.²⁶² Η σύγχρονη βιβλιογραφία αναλύοντας τις απόψεις των βυζαντινών ιστορικών θεωρούν ότι πιθανότατα η Ζωή δεν είχε άλλη επιλογή μιας και ο λαός είχε δείξει εμφανή σημάδια στήριξης στη Θεοδώρα κατά τη

---

²⁵⁸ Ψελλός, *Χρονογραφία*, V, §50 – §51, σ. 105, στ. 9 – 6.

²⁵⁹ «καὶ τὸν τῆς βασιλείας κλήρον ἑαυτῇ τὲ κάκεινῃ συνδιαιρεῖ... ἀλλὰ τοῦ σεμνοτέρου ταύτη παραχωρεῖ σχήματος, ἴν' ὁμοῦ, καὶ συμβασιλεύει καὶ ὑπόκειται τῇ ἀδελφῇ.», *Αυτόθι*, V, §51, σσ. 105 – 106, στ. 7 – 15.

²⁶⁰ Όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, η Ζωή είχε κρατήσει εξ αρχής μία σκληρή στάση απέναντι στη Θεοδώρα, όταν το 1031 την εξόρισε κατηγορώντας την ότι συνομώτησε κατά του τότε συζύγου της και αυτοκράτορα Ρωμανού Γ', βλ. στην παρούσα εργασία σσ. 27 – 28.

²⁶¹ «ἢ δὲ Ζωῆ...ἐβουλεύετο μὲν τὴν ἑαυτῆς ἀδελφὴν Θεοδώραν παρῶσασθαι, ἐκωλύθη δὲ παρὰ τοῦ πλήθους συμβασιλεύειν αὐτῇ καὶ ταύτην αἰτησαμένου», *Σκυλίτζης*, σ. 420, στ. 75 – 78. Βλ. επίσης *Κεδρηνός*, σσ. 540 – 541, στ. 22 – 1. Πρβλ. «ἦν μὲν οὖν αὐτῇ τὸ βουλόμενον μὴ προσήσασθαι τοῦ κράτους κοινωνὸν τὴν ὁμαίμονα· ἐζηλοτύπει γὰρ ἐκτόπως. ἀλλ' οἱ τῆς γερουσίας...πεῖθουσι τὴν πρεσβυτέραν κοινωνὸν τοῦ κράτους προσειληφέναι τὴν ἀδελφὴν», *Ζωναράς*, XVII, §19, σ. 613, στ. 3 – 9.

²⁶² «...καὶ γίνεται συμφυῖα καὶ ἀλληλουχία ὥσπερ τοῦ αἵματος οὕτω δὴ καὶ τῆς κατὰ τὴν βασιλείαν κοινωνικῆς διαθέσεως...», *Ατταλειάτης*, σ. 14, στ. 19 – 21.

διάρκεια της εξέγερσης αλλά και μετά το τέλος της²⁶³ και φυσικά ότι δεν μπορούσε να παρακάμψει την πραγματικότητα και η Θεοδώρα είχε δικαίωμα στην εξουσία ως απόγονος και νόμιμη διάδοχος της δυναστείας.²⁶⁴

Κατά τη διάρκεια της μόλις δύο μηνών ομαλής διακυβέρνησής τους οι δύο αυτοκράτειρες δεν προέβησαν σε ιδιαίτερες καινοτομίες εκπλήρωσαν όμως τα αυτοκρατορικά τους καθήκοντα όπως επέβαλε ο νόμος και διαχειρίστηκαν με σύνεση τις κρατικές υποθέσεις.²⁶⁵ Παρείχαν τιμές και αξιώματα στη σύγκλητο, κατήργησαν την πώληση των αξιωμάτων και έκαναν ευεργεσίες προς τον λαό.²⁶⁶ Επίσης εκδίκασαν υποθέσεις, ασχολήθηκαν με εσωτερικά διοικητικά και διπλωματικά ζητήματα.²⁶⁷ Η Ζωή μάλιστα ασχολήθηκε και με στρατιωτικής φύσεως υποθέσεις καθώς ενίσχυσε τις βυζαντινές στρατιωτικές δυνάμεις στην Ιταλία ενώ επέστρεψε χρήματα στο δημόσιο ταμείο.²⁶⁸ Παρόλα αυτά οι βυζαντινοί ιστορικοί αν και στήριξαν την εξουσία των δύο αυτοκρατειρών λόγω του νόμιμου κληρονομικού δικαιώματός τους, εντούτοις το δυναστικό αίσθημα δεν μπόρεσε να υπερτερήσει του γυναικείου φύλου.

Ιδιαίτερα καυστικά είναι τα σχόλια του Ψελλού για τις ικανότητες της Ζωής και της Θεοδώρας ως προς την άσκηση της εξουσίας: «οὐδέμιᾶ τὸ

---

²⁶³ S. MESANOVIC, "The female desire for imperial authority in Byzantium: The case of Zoe and Theodora" στο *Ανοχή και καταστολή στους μέσους χρόνους, μνήμη Λένου Μαυρομμάτη*, (επιμ.) Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, [Διεθνή Συμπόσια 10], ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2002), σ. 217, στο εξής "Female desire", όπου η ερευνήτρια σχολιάζει: "Zoe's weakened position forced her to make a political deal with her sister which took a form of a short joint rule."

²⁶⁴ E. GAMILLSCHEG, "Zoe und Theodora als Träger dynastischer Vorstellungen in den Geschichtsquellen ihrer Epoche", στο *Kaiserin Theophanu: Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des erstens Jahrtausends*, band 2, (eds.) A. VON EUW-P. SCHREINER, Das Museum (Köln 1991), σ. 398, στο εξής "Zoe und Theodora".

²⁶⁵ «οὔτε καινοτομεῖν ἀθρόον τὰ ὑπάρξαντα ἐπεχείρησαν». «καὶ τᾶλλα ὁπόσα τὴν βασιλείαν οἶδε πληροῦν.», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §2, σ. 107, στ. 2 – 3 και VI, §3, σ. 108, στ. 14, αντίστοιχα. Βλ. επίσης TODT, "Kaiserin Theodora", σ. 149, όπου αναγνωρίζεται η ομαλή διακυβέρνηση των δύο αυτοκρατειρών.

²⁶⁶ «τιμῶν μὲν ἢ σύγκλητος προβιβασμοῖς ἐγεραίρετο καὶ δωρεῶν διανομαῖς τὸ κοινόν... καὶ πᾶσαν ἀδικίαν ἐκ μέσου διοριζομένων ἐλαύνεσθαι...», Σκυλίτζης, σ. 422, στ. 9 – 15. Βλ. επίσης Κεδρηγός, σ. 541, στ. 1 – 12.

²⁶⁷ «Καὶ ἐπὶ τούτοις τᾶλλα ἐγένετο, δικῶν διαλύσεις, δημοσίων ἀμφισβητήσεις, ἢ συνεισφοραὶ, χρηματισμοὶ πρέσβων, ἀντιλογίαι, ἢ συνομολογίαι...», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §3, σ. 108, στ. 12 – 14. Ζωναράς, XVII, §20, σ. 614, στ. 2 – 4.

²⁶⁸ «ἤχθη καὶ ὁ νωβελίσσιμος Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆς ὑπερορίας καὶ περὶ τῶν δημοσίων ἀνακρινόμενος χρημάτων...Καὶ ταῦτα μὲν διακομίσθη τῇ βασιλίδι, ἐκείνον δὲ αὐθις ἢ ὑπερορία ἐδέξατο...τὸν δὲ πατρίκιον Γῶργιον τὸν Μανιάκην, ἤδη παρὰ τοῦ Μιχαὴλ φθάσαντα τῆς φρουρᾶς ἀπολυθῆναι, μάγιστρον τιμήσασα στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ταγμάτων ἐκπέμπει.», Σκυλίτζης, σ. 422, στ. 16 – 26.

φρόνημα πρὸς ἀρχὴν αὐταρκες. οὔτε γὰρ οἰκονομεῖν ἤδεσαν· οὔτε στερροτέροις λογισμοῖς χρῆσθαι περὶ τὰ πράγματα.²⁶⁹ Ο ἱστορικός λοιπόν θεωρεῖ πως οἱ δύο αυτοκράτειρες δεν εἶχαν καμία πνευματική και διοικητική ικανότητα και δεν μπορούσαν να διαχειριστούν τα ἐκάστοτε ζητήματα της αυτοκρατορίας, αν και γενικότερα ἀγεται θετικά ἀπέναντι και στις δύο τους.²⁷⁰ Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ὅτι ἡ ἀποψη του Ψελλοῦ ἀπορρέει ἀπὸ το γεγονός ὅτι ἡ ἀσκηση της ἐξουσίας ἦταν κάτι ἀγνωστο και για τις δύο, ἀκόμη και για τη Ζωή ἡ ὁποία αν και βρισκόταν περισσότερο ἀπὸ δέκα χρόνια στον βυζαντινὸ θρόνο ποτέ δεν ἀνέλαβε ἡ ἴδια τις αυτοκρατορικές ἐυθύνες ἀλλὰ οἱ σύζυγοί της. Ἄλλωστε ὅπως ο ἴδιος ο Ψελλός τονίζει ἀρκετές φορές κατὰ τη διάρκεια της σύντομης διακυβέρνησής τους τη λύση των πολιτικῶν ζητημάτων ἔδιναν οἱ σύμβουλοί τους.²⁷¹ Στη συνέχεια ὁμως της ἀφήγησής του φαίνεται να ἀποδίδει τη διοικητική ἀνικανότητα της Ζωῆς και της Θεοδώρας στις γυναικείες συνήθειές τους, ὅταν θα σχολιάσει πως οἱ δύο ἀδερφές διαχειρίζονταν τις κρατικές υποθέσεις ὅπως «τὰ τῆς γυναικωνίτιδος παίγνια»²⁷² μετατρέποντας τα γυναικεία διαμερίσματα σε βουλευτήριον.²⁷³ Ἡ ἀνικανότητα δηλαδή στη διαχείριση των κρατικῶν υποθέσεων ἦταν καθαυτὸ γνώρισμα του γυναικείου φύλου;

Για μία κοινωνία ὅπως ἡ βυζαντινή, ἡ παρουσία γυναικῶν στον αυτοκρατορικό θρόνο ξεπερνούσε τα ὅρια της καθεστηκυίας τάξης.²⁷⁴ Ὅπως ἀναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, ἡ βυζαντινὴ γυναίκα ἦταν περιορισμένη στο σπίτι και τον γυναικωνίτη, ἀνεξαρτήτως κοινωνικής τάξης. Το ἴδιο ἴσχυε και για τις δύο αὐτές γυναίκες· ἡ Ζωή μέχρι το 1028 και τον πρῶτο της γάμο με τον Ρωμανὸ ζούσε ἀποκλεισμένη

²⁶⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §5, σ. 109, στ. 3 – 5.

²⁷⁰ B. HILL-L. JAMES-D. SMYTHE, "Zoe: the rhythm method of imperial renewal", στο *New Constantines, The rhythm method of imperial renewal in Byzantium, 4th-13th centuries. Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies*, St. Andrews, March 1992, (ed.) P. MAGDALINO, (Hampshire-Vermont 1994), σ. 228.

²⁷¹ «καὶ ὁ μὲν πλείων λόγος παρὰ τῶν τὴν ἀρχὴν διατιθεμένων ἐγίνετο», αὐτόθι, VI, §3, σ. 108, στ. 14 – 15.

²⁷² Αὐτόθι, VI, §5, σ. 109, στ. 5 – 6.

²⁷³ «Περὶ ὅσαται οὖν ἡ βασιλεία ταῖς δυσὶν ἀδελφαῖς· καὶ τότε πρῶτον ὁ καθ' ἡμᾶς χρόνος, τεθέαται γυναικωνίτιν μετασχηματισθεῖσαν εἰς βασιλικὸν βουλευτήριον», αὐτόθι, VI, §1, σ. 107, στ. 1 – 3. Η L. Garland θεωρεῖ αὐτὴ τη φράση του Ψελλοῦ μεταφορική και ὄχι πραγματική ἀποτύπωση της κατάστασης, βλ. GARLAND, "The Life and Ideology", σ. 380. Βλ. ἐπίσης Ζωναράς, XVII, §20, σ. 613, στ. 1 -2, ὅπου ο ἱστορικός συμφωνεῖ με τον Ψελλὸ και σχολιάζει χαρακτηριστικά: «Καταντῆκει τοῖνυν περὶ τὴν γυναικωνίτιν ἢ τῶν Ρωμαίων ἀρχή...».

²⁷⁴ STRUNGELL, "Representation of Augustae in John Skylitzes' Synopsis Historiarum", σ. 132.

στα αυτοκρατορικά γυναικεία διαμερίσματα, με τις ανέσεις που άρμοζαν φυσικά σε μία βυζαντινή πριγκίπισσα, χωρίς ωστόσο καμία ανάμειξη στην πολιτική.²⁷⁵ Για τους Βυζαντινούς ο αυτοκρατορικός τίτλος ήταν συνυφασμένος με το ανδρικό φύλο ωστόσο πολλοί από τους άντρες που είχαν αναλάβει μέχρι τότε τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας δεν αποδείχθηκαν ικανοί να διοικήσουν, σε αντίθεση με ορισμένες αυτοκράτειρες οι οποίες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην επίλυση σημαντικών κρατικών ζητημάτων.²⁷⁶

Η L. Garland υποστήριξε ότι η άποψη του Ψελλού για την διοικητική ανικανότητα της Ζωής και της Θεοδώρας αποδίδεται στο γεγονός ότι η διακυβέρνησή τους δεν αποδείχθηκε ορθή.²⁷⁷ Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο συγχέει την ανικανότητα τους με τις υποθέσεις του γυναικωνίτη στο Παλάτι, το κατ' εξοχήν μέρος εξουσίας μίας αυτοκράτειρας, οδηγεί τον αναγνώστη σε πιθανώς προκατηλημένες απόψεις του ιστορικού ενάντια στο γυναικείο φύλο. Κι αυτό θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από τα λόγια του ίδιου ο οποίος θεωρούσε ότι η αυτοκρατορία είχε ανάγκη από έναν άνδρα με διοικητική εμπειρία, θάρρος και αποφασιστικότητα.²⁷⁸ Η αρνητική στάση του ενισχύθηκε επίσης με τη σκληρή κριτική του απέναντι στη «γενναιοδωρία» της αυτοκράτειρας Ζωής. Σύμφωνα με τον Ψελλό η Ζωή προέβαινε σε αλόγιστη σπατάλη του δημοσίου χρήματος για χορηγίες και δωρεές με αποτέλεσμα την οικονομική καταστροφή του βυζαντινού κράτους²⁷⁹ τονίζοντας χαρακτηριστικά πώς όλα τα πλούτη που ο Βασίλειος Β΄

---

²⁷⁵ HILL, *Imperial Women*, σ. 43 και στην παρούσα εργασία σ. 27.

²⁷⁶ Για τις βυζαντινές αυτοκράτειρες και τον ρόλο τους στη διακυβέρνηση του βυζαντινού κράτους βλ. ενδεικτικά GARLAND, *Byzantine Empresses*.

²⁷⁷ GARLAND, "The Life and Ideology", σ. 392.

²⁷⁸ «ἔδει μὲν γὰρ εὐθὺς τοῖς πράγμασι γενναίας καὶ ἔμφρονος διοικήσεως· καὶ ἐπιστασίας ἀνδρὸς, καὶ κατὰ χεῖρα γενναίου· καὶ δοκιμωτάτου τοῖς πράγμασιν· μὴ τὸ ἐνεστῶς μόνον ὀρῶντος· ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἀλόγιστον παρελήλυθεν καὶ ὃ τι ἐκεῖθεν ἀναφήσεται· καὶ προεπιχειρεῖν τοῦ μέλλοντος (εἰδότος) καὶ πόρρωθεν ἴστασθαι καὶ (παρατάττεσθαι) πρὸς πᾶσαν ἐμβολήν τε καὶ ἔφοδον.», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §10, σσ. 110 – 111, στ. 1 – 7. Επίσης βλ. HILL, *Imperial women*, σ. 55, όπου τονίζεται ότι η επιθυμία που εκφράζει ο Ψελλός για έναν άνδρα στον βυζαντινό θρόνο ήταν η γενικότερη επιθυμία των ανδρῶν του Παλατιού. THE IDIAS, "Ideology of Womanhood", σ. 81.

²⁷⁹ «καὶ αὐτὸ δὲ τὸ τῆς πρεσβυτέρας τῶν ἀδελφῶν παρὰ πολλοῖς τήμερον εὐφημούμενον, ὅτι δὴ πολλοῖς καὶ ἐπὶ πολλοῖς χρόνοις ἀφθόνως διδοῦσα ἐξήρκεσε... καὶ τὴν Ῥωμαίων τύχην εἰς τὸ ὕστατον καθελὼν, οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο πρωταίτιον γέγονεν...», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §5, σ. 109, στ. 6 – 11. «τό τε τῶν ἐπιδόσεων μέγεθος, οἷον οὐδέποτε, τῆς βασιλίδος μάλιστα Ζωῆς, οὐ τὰς πηγὰς μόνον ἀναστομώσης τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν», αὐτόθι, VI, §7, σ. 110, στ. 4 – 6.

απέκτησε με κόπο «εἰς ἰλαρὰν ἐκείναις προέκειτο παιδιάν»²⁸⁰ ἐνῶ ο Κ. Todt θεώρησε τὴν ἀποψη αὐτὴ υπερβολικὴ ἀλλὰ συνάμα ἀναμενόμενη στα πλαίσια ἐνός «ἀνδρικοῦ σωβινισμοῦ» που δὲν μποροῦσε νὰ ἀποδεχθεῖ τὴ γυναικεῖα αυτοκρατορικὴ ἐξουσία.²⁸¹ Ο Σκυλίτζης ἀν καὶ τοποθετήθηκε ἰδιαίτερα θετικὰ γιὰ τὸν τρόπο διαχείρισης τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὶς δύο αυτοκράτειρες, ἀντιλαμβανόταν κι αὐτὸς τὴν ἀνάγκη ἐνός ἀνδρὰ στὸν αυτοκρατορικὸ θρόνο²⁸² που τελικὰ δὲν ἀργήσε νὰ συμβεῖ.

Ἡ ἀποψη γιὰ τὴ διοικητικὴ ἀνικανότητα τῶν δύο αυτοκρατειρῶν ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ γενικότερη ἀβεβαιότητα που περικλείει τὴ γυναικεῖα ἀσκηση τῆς ἐξουσίας ἀποτυπώνεται στὶς ἀφηγήσεις τῶν βυζαντινῶν πηγῶν καὶ γιὰ τὴ στάση τοῦ στρατηγοῦ Θεόφιλου Ἐρωτικοῦ²⁸³, που ἔλαβε χώρα στὸ νησί τῆς Κύπρου τὸ 1042.²⁸⁴ Μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μιχαήλ Ε΄ καὶ τὴν ἀνοδο τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Θεοδώρας, ὁ Θεόφιλος Ἐρωτικὸς ἀποστάτησε. Σύμφωνα με τὸν Σκυλίτζη ἀλλὰ καὶ τοὺς πολὺ μεταγενέστερους Ζωναρά καὶ Γλυκά, ὁ Θεόφιλος Ἐρωτικὸς ἀφορμῶμενος ἀπὸ τὴ βαρὶὰ φορολογία που εἶχε ἐπιβληθεῖ, δολοφόνησε τὸν δικαστὴ καὶ φοροεισπράκτορα πρωτοσπαθάριο²⁸⁵ Θεοφύλακτο ξεσηκώνοντας τὸν λαὸ τῆς Κύπρου κατὰ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ο Σκυλίτζης, τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ σχεδὸν πιστὰ καὶ ὁ Γλυκάς, ἀναφέρει πως μόλις ὁ Θεόφιλος πληροφορήθηκε «τὰ πράγματα σύγχυσιν... τὸ ἔθνος ἅπαν τῶν Κυπρίων ἀνάπτει...»²⁸⁶ καὶ ὁ Ζωναράς με τὴ σειρά του πως «...μαθῶν καὶ ὡς γυναιξὶν ἢ βασιλεία

²⁸⁰ *Αυτόθι*, VI, §63, σ. 132, στ. 1 – 2. Βλ. ἐπίσης, TODT, “Kaiserin Theodora”, σ. 149.

²⁸¹ «*Der moderne Leser fragt sich natürlich, wie diese ambivalenten Ausführungen des Psellos zu beurteilen sind: als Ausdruck von männlichem Chauvinismus, der Frauen quasi schon auf Grund ihres Geschlechts politische Fähigkeiten abspricht, oder als eine den realen Verhältnissen weitgehend entsprechende Schilderung.*», TODT, “Kaiserin Theodora”, σ. 149.

²⁸² «...καὶ δόξαν τοῖς πᾶσι βασιλέα προχειρισθῆναι...», Σκυλίτζης, σ. 422, στ. 27. STRUGNELL, “The Representation of Augustae in John Skylitzes’ Synopsis Historiarum”, σ. 133. Βλ. ἐπίσης, ΚΙΑΠΙΔΟΥ, *Ἡ Σύνοψη Ἱστοριῶν τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη*, σσ. 447 – 446. Πρὸβλ. τὴν ἀποψη τοῦ Α. Καρπόζηλου ὁ ὁποῖος υποστηρίζει ὅτι ὁ Σκυλίτζης ἀσκεῖ ἀρνητικὴ κριτικὴ στὶς δύο αυτοκράτειρες, βλ. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι 11^{ος} – 12^{ος} αἰ, γ’ τόμος*, σ. 253.

²⁸³ Γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Ἐρωτικῶν βλ. ἀναλυτικότερα J. CHEYNET, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963 – 1210)*, Publications de la Sorbonne, (Paris 1990), σ. 218.

²⁸⁴ «...μαθῶν καὶ ὡς γυναιξὶν ἢ βασιλεία...», Ζωναράς, XVII, §21, σ. 624, στ. 4, ἐπομένως ἡ στάση χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1042 ἕως καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ ἴδιου ἔτους. Πρὸβλ. Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Μελέτες Βυζαντινῆς Ἱστορίας 11^{ου} – 13^{ου} αἰώνα*, Ἰνστιτούτο τοῦ Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, (Ἀθήνα 1995), σ. 31, ὅπου ὁ ἐρευνητὴς τοποθετεῖ τὴν ἐπανάσταση τὸ 1043.

²⁸⁵ Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοσπαθάρου βλ. J. BURY, *The imperial administrative system*, σ. 27.

²⁸⁶ «ἐπιέπερ ἐπύθετο τὴν τοῦ Καλαφάτου καταστροφὴν καὶ τὴν κατέχουσιν τὰ πράγματα σύγχυσιν... τὸ ἔθνος ἅπαν τῶν Κυπρίων ἀνάπτει...», Σκυλίτζης, σ. 429, στ. 6 – 9. Γλυκάς, σσ. 594 – 595, στ. 20 – 3.

πεπίστευται, τούς Κυπρίους ύπελθών...ἀποστασία ἐπιχειρεῖ.»²⁸⁷ Οι βυζαντινοί ιστορικοί λοιπόν θεωρούν ότι ο Θεόφιλος βρήκε την παρουσία της Ζωής και της Θεοδώρας στον βυζαντινό θρόνο ως την κατάλληλη συγκυρία για να επαναστατήσει.

Οι απόψεις της σύγχρονης έρευνας για τον στόχο της επανάστασης δίστανται. Σε τι πραγματικά αποσκοπούσε ο Θεόφιλος Ερωτικός με την επανάσταση αυτή; Στην ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου από την κεντρική εξουσία και στην ανάληψη της διοίκησης της από τον ίδιο ή στην κατάληψη του βυζαντινού θρόνου; Έχουμε να κάνουμε με ένα αποσχιστικό ή με ένα στασιαστικό κίνημα;²⁸⁸ Τα όσα προαναφέραμε για τη γενικότερη στάση της βυζαντινής ιστοριογραφίας απέναντι στη γυναικεία αυτοκρατορική εξουσία αλλά και συγκεκριμένα στη συμβασιλεία των δύο πορφυρογέννητων αυτοκρατειρών καθώς και η αναφορά του Ζωναρά ότι ο Θεόφιλος «κεκίνητο τυραννίς»²⁸⁹, ένας όρος που όπως έχει καταδείξει ο Σ. Γεωργίου σήμαινε τον σφετερισμό της αυτοκρατορικής εξουσίας²⁹⁰, τότε μιλάμε για ένα στασιαστικό και όχι για ένα αυτονομιστικό κίνημα.

Η κατάληξη των γεγονότων ίσως επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό περί αδύναμης αυτοκρατορικής εξουσίας· η στάση του Θεόφιλου Ερωτικού αν και ξεκίνησε επί Ζωής και Θεοδώρας, κατεστάλη τελικά από τον μετέπειτα αυτοκράτορα και τρίτο σύζυγο της Ζωής ο οποίος μόλις ανέλαβε τα αυτοκρατορικά καθήκοντα, απέστειλε στην Κύπρο τον Κωνσταντίνο Χαγέ. Ο τελευταίος ανακατέλαβε το νησί, συνέλαβε τον Θεόφιλο Ερωτικό και τον μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη όπου και διαπομπεύτηκε στον Ιππόδρομο, φορώντας γυναικεία ρούχα, ενώ δημεύτηκε ολόκληρη η περιουσία του.²⁹¹

---

²⁸⁷ Ζωναράς, XVII, §21, σ. 624, στ. 4 -6.

²⁸⁸ Βλ. ενδεικτικά: Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο πολιτικός ρόλος του λαού των επαρχιών στο Βυζάντιο (7ος - 11ος αιώνας)» στο *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου (30 και 31 Μαρτίου 1990)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, (Αθήνα 1993), σ. 192. C. KYRRIS, *History of Cyprus*, Lampousa Publications, (Nicosia 1996), σ. 209. Μ. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μία πολιτική ιστορία*, (επιμ.) Π. ΑΓΑΠΗΤΟΣ, Εκδόσεις Παπαδήμα, (Αθήνα 1997), σσ. 286 - 289. Σ. ΧΟΝΔΡΙΑΔΟΥ, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος και η εποχή του (ενδέκατος αιώνας μ. Χ.)*, Ηρόδοτος, (2002), σ. 292, στο εξής *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος*. Σ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Το κίνημα του Θεόφιλου Ερωτικού (1042) και το έθνος των Κυπρίων», *Βυζαντινά* 29 (2009), σ. 155.

²⁸⁹ Ζωναράς, XVII, §22, στ. 2.

²⁹⁰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Το κίνημα του Θεόφιλου Ερωτικού (1042) και το έθνος των Κυπρίων», σ. 156 και υπ. 15.

²⁹¹ Σκυλίτζης, σ. 429, στ. 12 -17. Ζωναράς, XVII, §21, σ. 624, στ. 6 - 8. Γλυκάς, σ. 595, στ. 1 - 3.

Όπως αναφέραμε προηγουμένως στο ίδιο κεφάλαιο, ο βυζαντινός λαός ήταν από την αρχή διαχασμένος για το ποια από τις δύο αυτοκρατίες έπρεπε να κατέχει την εξουσία κάτι που συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της ολιγόμηνης συμβασιλείας τους.²⁹² Η κατάσταση αυτή ίσως ήταν απόρροια της έντονης αντιπάθειας που υπήρχε μεταξύ των δύο αδερφών, γεγονός που επισημαίνεται συχνά και θεωρείται ως ένα από τα βασικά μειονεκτήματα της συμβασιλείας τους.²⁹³ Για μία ακόμη φορά η Ζωή έδωσε τέλος σε αυτό τον διχασμό επιλέγοντας φυσικά να μη χάσει τα πρωτεία της εξουσίας.²⁹⁴ Σε μία στιγμή διαφωνίας των δύο αδερφών για τη διαίρεση της εξουσίας η Ζωή πήρε τα ηνία της αυτοκρατορίας, μία κίνηση που η σύγχρονη έρευνα χαρακτήρισε ως «πραξικόπημα»²⁹⁵.

Επόμενη κίνηση της αυτοκράτειρας Ζωής που θα ισχυροποιούσε ακόμη περισσότερο τη θέση της στον αυτοκρατορικό θρόνο ήταν η επιλογή ενός συζύγου. Οι υποψήφιοι ήταν πολλοί όμως η Ζωή ήθελε κάποιον από τον κοντινό της κύκλο.²⁹⁶ Ο Κωνσταντίνος Δαλασσηνός, τον οποίο η ίδια η αυτοκράτειρα είχε καλέσει στο Παλάτι για τη διευθέτηση κάποιας υπόθεσης, παρουσιάστηκε για δεύτερη φορά ως υποψήφιος σύζυγος. Όταν όμως η συζήτηση έφτασε σε ζητήματα της αυτοκρατορίας ο Δαλασσηνός κράτησε τόσο σκληρή και αδιάλλακτη στάση, γεγονός που του στέρησε για μία ακόμη φορά τον θρόνο.²⁹⁷ Επόμενος υποψήφιος ήταν ο κατεπάνω Κωνσταντίνος Αρτοκλίνης, ένας ιδιαίτερα γοητευτικός άνδρας. Η Ζωή είχε ερωτικές σχέσεις μαζί του από όταν ήταν παντρεμένη με τον Ρωμανό ο οποίος γνώριζε για τον κρυφό τους δεσμό.²⁹⁸ Η αυτοκράτειρα παραδομένη για μία ακόμη φορά στα ερωτικά της πάθη δεν δίστασε να επιθυμήσει για σύζυγό της έναν ήδη παντρεμένο άνδρα, όπως ακριβώς και στην περίπτωση του Ρωμανού Αργυρού. Όμως ο Αρτοκλίνης βρήκε ξαφνικό θάνατο κι έτσι τα σχέδια της αυτοκράτειρας ναυάγησαν με τον Σκυλίτζη μάλιστα να αναφέρει πως δεν πέθανε απο κάποια

---

²⁹² Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §11, σ. 111, στ. 1 – 7. Βλ. επίσης, στην παρούσα εργασία σ. 63.

²⁹³ TODT, “Kaiserin Theodora”, σ. 149.

²⁹⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §11, σ. 111, στ. 3 – 10.

²⁹⁵ HILL-JAMES-SMYTHE, “Zoe: the rhythm method of imperial renewal”, σ. 228. GARLAND, *Byzantine empresses*, σ. 146. Βλ. επίσης, MEŠANOVIĆ, “Female desire”, σ. 217.

²⁹⁶ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §18, σ. 114, στ. 1 – 4.

²⁹⁷ *Αυτόθι*, VI, §12, σσ. 111 – 112, στ. 1 – 22. *Ζωναράς*, XVII, §20, σ. 614, στ. 9 – 12. Ο Κωνσταντίνος Δαλασσηνός ήταν υποψήφιος σύζυγος για την αυτοκράτειρα Ζωή και το 1028, τελικά όμως επελέγη ο Ρωμανός Αργυρός, βλ. στην παρούσα εργασία σσ. 21 – 22.

²⁹⁸ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §13, σ. 112, στ. 1 – 7. Σκυλίτζης, σ. 422, στ. 28 – 30. *Ζωναράς*, XVIII, §20, σσ. 614 – 615, στ. 16 – 3. *Κεδρηνός*, σ. 541, στ. 20 – 23.

αρρώστια αλλά από δηλητήριο που του χορήγησε η σύζυγος του η οποία δεν άντεχε στην ιδέα να την αφήσει για να παντρευτεί τη Ζωή.²⁹⁹

Η αυτοκράτειρα λοιπόν στράφηκε σε έναν άλλον εραστή της, έναν όμορφο και ιδιαίτερα ευκατάστατο άνδρα, τον Κωνσταντίνο Μονομάχο.³⁰⁰ Οι δύο τους διατηρούσαν ερωτικές επαφές από τον πρώτο γάμο της Ζωής με τον Ρωμανό³⁰¹ ενώ επί Μιχαήλ Δ΄ ο Κωνσταντίνος εξορίστηκε στη Μυτιλήνη είτε με την κατηγορία ότι εποφθαλμιούσε την εξουσία είτε γιατί ο Μιχαήλ τον ζήλευε λόγω της στενής σχέσης του με τη Ζωή.³⁰² Ο Κωνσταντίνος ανακλήθηκε από την εξορία και στις 11/12 Ιουνίου του 1042 παντρεύτηκε την αυτοκράτειρα Ζωή³⁰³ (εικόνα 11) ενώ την επόμενη μέρα «στέφεται...παρά του πατριάρχου»³⁰⁴.

Τόσο για την αυτοκράτειρα Ζωή όσο και για τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ΄ αυτός ο γάμος ήταν ο τρίτος.³⁰⁵ Σύμφωνα με τον *Τόμο της Ενώσεως* που προέκυψε από τη Σύνοδο της Ενώσεως τον Ιούλιο του 920³⁰⁶, με σκοπό τη θεσμοθέτηση διατάξεων για τον αριθμό των επιτρεπόμενων γάμων ενός προσώπου, ο τρίτος γάμος επιτρεπόταν υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Στη δεύτερη απόφαση του *Τόμου της Ενώσεως* τονίζεται ότι

---

²⁹⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, 13, σ. 112, στ. 11 – 12. Πρβλ. Σκυλίτζης, σ. 423, στ. 31 – 33. Το ίδιο υποστηρίζουν τόσο ο Ζωναράς όσο και ο Κεδρηνός, βλ., *Ζωναράς*, XVII, §20, σσ. 614 – 615, στ. 18 – 4 και *Κεδρηνός*, σσ. 541 – 542, στ. 23 – 2. Για τη δηλητηρίαση του Αρτοκλίνη κάνει λόγο και ο πολύ μεταγενέστερος Γλυκάς, βλ., *Γλυκάς*, σ. 593, στ. 1 – 4. Για το αξίωμα του κατεπάνω βλ. αναλυτικότερα *ODB*, vol. 2, σσ. 1115 – 1116.

³⁰⁰ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §15, σ. 113, στ. 2 – 3. Αναλυτικότερα για την καταγωγή του Κωνσταντίνου Μονομάχου και την οικογένειά του βλ. ΧΟΝΔΡΙΔΟΥ, *Ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος*, σσ. 35 – 41.

³⁰¹ «...ἠγαπήκει τοῦτον ἢ βασιλῆς...καὶ ὃς παντοδαπὸς εἰς αὐτὴν γινόμενος», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §16, σ. 114, στ. 8 – 9.

³⁰² *Αυτόθι*, VI, §17, σ. 114, στ. 1 – 9. Ο Σκυλίτζης και ο Κεδρηνός υποστηρίζουν ότι ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος τον εξόρισε στη Μυτιλήνη, βλ. Σκυλίτζης, σ. 423, στ. 33 – 36 και Κεδρηνός, σ. 542, στ. 3 – 6, αντίστοιχα. *Αιταλειάτης*, σ. 14, στ. 24 – 25. *Ζωναράς*, XVII, §20, σ. 615, στ. 11 – 18. *Μανασσής*, σ. 265, στ. 6231 – 6239. *Γλυκάς*, σ. 593, στ. 6 – 13. *Σκουταριώτης*, σ. 162, στ. 14 – 18.

³⁰³ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §20, σ. 115, στ. 1 – 5. Σκυλίτζης, σ. 423, στ. 40 – 47. Κεδρηνός, σ. 542, στ. 10 – 15. *Ζωναράς*, XVII, §20, σ. 616, στ. 1 – 9. Αλλά και οι αρκετά μεταγενέστεροι, *Μανασσής*, σ. 265, στ. 6246. *Γλυκάς*, σ. 593, στ. 14 – 17. *Σκουταριώτης*, σ. 162, στ. 14 – 19. «καὶ ἐποίησαν αὐτὸν βασιλέα συζυγέντα τῇ Ζωῇ μηνὶ ἰουνίῳ ἰα΄, ἰνδικτιώνος ἰ΄, ἔτους Ϟφν΄.», *Βραχέα Χρονικά*, *Chronik* 14, §68, σ. 143, στ. 1 – 2.

³⁰⁴ Σκυλίτζης, σ. 423, στ. 48.

³⁰⁵ Δεν γνωρίζουμε το όνομα της πρώτης συζύγου του Κωνσταντίνου. Η δεύτερη ήταν η ανιψιά του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ΄, κόρη της αδερφής του Πουλχερίας και του συζύγου της Βασίλειου Σκληρού. Και οι δύο ανήκαν σε αριστοκρατικές τάξεις. Βλ. αναλυτικότερα Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §15, σ. 113, στ. 5 – 14.

³⁰⁶ Για τη Σύνοδο του 920 βλ. αναλυτικότερα OSTROGORSKY, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, β΄ τόμος, σσ. 148 – 149.

δικαίωμα στον τρίτο γάμο είχαν όσοι δεν είχαν ξεπεράσει το τεσσαροκοστό έτος της ηλικίας τους και ήταν άτεκνοι ενώ έπρεπε να τηρήσουν πενταετή αποχή από τη Θεία Κοινωνία. Αν κάποιος ήταν άνω των σαράντα ετών και είχε παιδιά απαγορευόταν ρητά να τελέσει και τρίτο γάμο, ως «*ρύπασμα ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ*» από τη στιγμή που είχε αποκτήσει ήδη παιδιά από τον προηγούμενο γάμο.³⁰⁷

Στην περίπτωση της Ζωής και του Κωνσταντίνου η κατάσταση ήταν περίπλοκη. Η Ζωή το 1042 ήταν περίπου εξήντα τεσσάρων ετών και άτεκνη ενώ ο Κωνσταντίνος σαράντα δύο έτων και πατέρας μίας κόρης, ο γάμος όμως πραγματοποιήθηκε. Όπως έχουμε διαπιστώσει άλλωστε μέχρι στιγμής δεν ήταν η πρώτη φορά που για χάρην της αυτοκρατορικής εξουσίας παρέκαμψαν πάσης φύσεως νομικά κωλύματα. Ωστόσο ο Πατριάρχης Αλέξιος για να μην παραβεί την ισχύουσα νομοθεσία και παράλληλα να μην αντιδράσει στην επιθυμία της αυτοκράτειρας Ζωής ή ακόμα και στη θεία βούληση, όπως τονίζει ο Ψελλός, επέτρεψε τον τρίτο γάμο του νέου αυτοκρατορικού ζεύγους όμως, δεν ήταν αυτός που τέλεσε το γαμήλιο μυστήριο αλλά ο Στυπής, ένας απλός ιερέας.³⁰⁸

Η επιλογή και η ανάδειξη του Κωνσταντίνου απασχόλησε αρκετά τους ιστορικούς. Ο Ψελλός την αποδίδει στη Ζωή και στη σύγκλητο, ο Σκυλίτζης μόνο στη Ζωή και ο Ατταλειάτης και στις δύο αυτοκράτειρες.³⁰⁹ Η Σ. Χονδρίδου επισημαίνει ότι ο στενός κύκλος της Ζωής σε συνδυασμό με την προ εξορίας παρουσία του Μονομάχου στην αυτοκρατορική αυλή αλλά και με την αριστοκρατική του καταγωγή διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εκλογή του, αποσκοπώντας τον έλεγχο τόσο του νέου αυτοκράτορα όσο και της Ζωής.³¹⁰ Θα μπορούσε κανείς να αναιρέσει την άποψη αυτή αν η Ζωή μετά τον γάμο της με τον Κωνσταντίνο διατηρούσε έναν ενεργό ρόλο στη διοίκηση της αυτοκρατορίας. Η

---

³⁰⁷ «... ὥστε εἴ τις πρὸς τεσσαρακοστὸν ἔτος ἀναβεβηκῶς...πρὸς τρίτον ἑαυτὸν ἐπιρρίπτει γάμον, τοῦτον μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ παρατηρήσεως μέχρι πενταετίας ἀμέτοχον εἶναι τῆς τοῦ ἁγιασμοῦ μεταλήψεως καὶ μηδαμῶς ἐπ' αὐτῷ συντέμνεσθαι τὸν χρόνον· ὃς γὰρ μετὰ τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τὸ ρύπασμα ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ...», *Σύνταγμα, ε' τόμος*, σ. 7. Για τον τρίτο γάμο στη βυζαντινή κοσμική νομοθεσία αλλά και στο εκκλησιαστικό δίκαιο βλ. αναλυτικότερα ΖΗSMAN, *Δίκαιον Γάμου*, β' τόμος, §133 – 138, σσ. 113 – 141.

³⁰⁸ Για τα όσα αναφέρουν οι βυζαντινές πηγές σχετικά με την τριγαμία της Ζωής και του Κωνσταντίνου βλ. στην παρούσα εργασία σ. 70, υπ. 303. Πρβλ. *Ατταλειάτης*, σσ. 14 - 15, ο οποίος δεν αναφέρεται ούτε στην τριγαμία ούτε στο γαμήλιο μυστήριο.

³⁰⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §18, σ. 115, στ. 7 – 11. Σκυλίτζης, σ. 423, στ. 34. *Ατταλειάτης*, σ. 14, στ. 21 – 23.

³¹⁰ ΧΟΝΔΡΙΑΔΟΥ, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος*, σσ. 49 – 50.

αυτοκράτειρα όμως παρέδωσε ολοκληρωτικά την εξουσία στον Κωνσταντίνο αδιαφορώντας για τα κρατικά ζητήματα³¹¹ ενώ ο γάμος της έδωσε ένα προσωρινό τέλος στην εξουσία της Θεοδώρας³¹². Αν και οι δυο τους ήταν οι νόμιμες διάδοχοι, ο Κωνσταντίνος μέσω του γάμου του με τη Ζωή συνδέθηκε με τη Μακεδονική δυναστεία και η παρουσία ενός άνδρα στον θρόνο ήταν πιο ισχυρή.

Το προφίλ του νέου αυτοκράτορα σκιαγραφείται αναλυτικά από τον μελλοντικά ευνοούμενό του Ψελλό³¹³ ο οποίος αν και εξάρει τα καλά του χαρίσματα εντούτοις δεν του χαρίζεται. Ο Κωνσταντίνος παραδόθηκε πλήρως στις απολαύσεις χωρίς να προβληματίζεται για τα ζητήματα της αυτοκρατορίας.³¹⁴ Αυτές οι απολαύσεις περιλάμβαναν και την επί χρόνια ερωμένη του Μαρία Σκλήραινα, πρώτη ξαδέρφη της δεύτερης συζύγου του, με την οποία σύνηψαν ερωτική σχέση μόλις έμεινε χήρος. Όταν εκείνος εξορίσθηκε στη Μυτιλήνη εκείνη τον ακολούθησε και έμεινε δίπλα του επτά χρόνια στηρίζοντας τον ηθικά αλλά και οικονομικά.³¹⁵ Μετά την ανάκλησή του από την εξορία εκείνη παρέμεινε στη Μυτιλήνη μη μπορώντας να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Ο Κωνσταντίνος όμως την ήθελε κοντά του και μίλησε στη Ζωή για εκείνη, χωρίς φυσικά να της φανερώσει τη σχέση τους. Την παρουσίασε ως μία γυναίκα ταλαιπωρημένη από τις συμφορές που βίωσε εξαιτίας των επιλογών της οικογένειάς της³¹⁶ καθώς η Σκλήραινα ανήκε στην οικογένεια των Σκληρών, μία οικογένεια που είχε δημιουργήσει σοβαρές διαμάχες με τη μακεδονική δυναστεία, με χαρακτηριστικότερη την προσπάθεια σφετερισμού του βυζαντινού θρόνου επί Βασιλείου Β΄ από τον προπάππου της Βάρδα Σκληρό.³¹⁷

---

³¹¹ «τῶν μέντοιγε βασιλικῶν φροντίδων, οὐδ' ἐκοινώνει τῷ αὐτοκράτορι, ἀλλ' ἐβούλετο πάντη ἄσχυλος εἶναι τῶν περὶ ταῦτα πόνων», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §159, σ. 179, στ. 1 – 2.

³¹² TODT, "Kaiserin Theodora", σ. 150.

³¹³ Για την πορεία του Ψελλού κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ΄ βλ. αναλυτικότερα, LJUBARSKIJ, *Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού*, σσ. 46 – 96.

³¹⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §29 – §35, σσ. 119 – 121, στ. 1 – 4. *Αυτόθι*, VI, §48 - §49, σσ. 126 – 127, στ. 1 – 8.

³¹⁵ *Αυτόθι*, VI, §51, σ. 127, στ. 1 – 7. *Ζωναράς*, XVII, §21, σσ. 618 – 619, στ. 15 – 5.

³¹⁶ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §52, σ. 128, στ. 1 – 13. *Ζωναράς*, XVII, §21, σ. 619, στ. 6 – 10.

³¹⁷ Αναλυτικότερα για τους Σκληρούς βλ. W. SEIBT, *Die Skleroi, Eine Prosopographisch-Sigillographische Studie*, Verlag, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, (Wien 1976), στο εξής *Die Skleroi*. Συγκεκριμένα για τον Βάρδα Σκληρό βλ. *αυτόθι*, σσ. 29 – 58.

Ο αυτοκράτορας ζήτησε όχι μόνο την ανάκληση της Σκλήραινας από τη Μυτιλήνη αλλά και μία θέση για εκείνη στην αυτοκρατορική αυλή, όπως «ἀξιοῦσθαι», με την αδερφή του να προσπαθεί μάταια να τον μεταπείσει.³¹⁸ Η αυτοκράτειρα πραγματοποίησε όλες τις επιθυμίες του Κωνσταντίνου και η Μαρία Σκλήραινα εγκαταστάθηκε αρχικά στην περιοχή των Μαγγάνων όπου ο Κωνσταντίνος έχτισε ένα λαμπρό οικοδόμημα· την επισκεπτόταν πολύ συχνά με τη δικαιολογία ότι επέβλεπε τις εργασίες ενώ οι «τῆς ἐτέρας μερίδος», δηλαδή οι υποστηρικτές της δυναστείας, του παρείχαν κάλυψη για αυτές του τις επισκέψεις με απώτερο σκοπό φυσικά την εύνοιά του, γεγονός που περιθωριοποίησε σταδιακά την επιρροή της αυτοκράτειρας.³¹⁹

Η σχέση των δύο εραστών ήταν πια γνωστή σε όλους, αφού κυκλοφορούσαν μαζί δημόσια και ο Κωνσταντίνος βαθιά ερωτευμένος μαζί της την ήθελε ακόμα πιο κοντά του.³²⁰ Έτσι λοιπόν ζήτησε από τη Ζωή να τη δεχτεί στο Παλάτι κι εκείνη ικανοποίησε για μία ακόμη φορά την επιθυμία του. Όμως ούτε αυτό στάθηκε αρκετό για τον Κωνσταντίνο. Η νέα του επιθυμία ήταν η αυτοκράτειρα και σύζυγός του να υπογράψει «συγγραφὰς φιλίας», δηλαδή ένα σύμβολο με το οποίο θα εξασφαλιζόταν η παρουσία της Σκλήραινας στο Παλάτι.³²¹ Ο Ψελλός προσφέρει στον αναγνώστη με ιδιαίτερες λεπτομέρειες τη συγκεκριμένη περίπτωση. Το «ερωτικό τρίγωνο», όπως τους χαρακτήρισε η L. Garland³²², κάθισε σ' ένα βάθρο ενώ οι συγκλητικοί, αν και φανερά ενοχλημένοι με όσα έβλεπαν, υπέγραψαν το σύμφωνο. Όχι μόνο δεν προέβαλαν καμία αντίδραση αλλά το επαινούσαν ως κάτι θεόσταλτο.³²³

Η Ζωή βρέθηκε αντιμέτωπη με μία περίπλοκη κατάσταση που κατά πάσα πιθανότητα δεν αγνοούσε, άποψη που ενισχύεται από μία επιστολή της ίδιας προς τη Σκλήραινα με την οποία την προέτρεπε να

---

³¹⁸ «καὶ ἡξίου ἀνακλήσεώς τε ταύτην ἀξιοῦσθαι καὶ τῶν μετρίων τυχεῖν», Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §52, σ. 128, στ. 13 – 14. «...καὶ ἀξιοῖ ἀνακληθῆναι τε τὴν γυναῖκα καὶ τυχεῖν εὐετηρίας τινός», Ζωναράς, XVII, §21, σ. 619, στ. 9 – 10.

³¹⁹ Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §55, σ. 129, στ. 3 – 13. Βλ. επίσης LIMOUSIN, “ Zoé: Une politique?”, σ. 79.

³²⁰ «...εἰς ὑπαιθρον αὐτῆ, ὡς ἂν βούλοιο, παρεγίγνετό τε καὶ συνεγίγνετο...», Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §56, σ. 129, στ. 4 – 5.

³²¹ «καὶ ποικιλώτερον ὁμιλήσας τῇ βασιλίδι, τὴν μετ' αὐτῆς αἰρεῖσθαι πείθει συμβίωσιν...ἀλλὰ καὶ συγγραφὰς φιλίας ποιεῖται», Αυτόθι, VI, §58, σ. 130, στ. 3 – 6.

³²² “The ménage à trois”, GARLAND, *Byzantine empresses*, σ. 149

³²³ Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §58, σ. 130, στ. 6 – 11. Ο H. Beck επισημαίνει ότι ούτε η Εκκλησία αντέδρασε σε αυτό, βλ. H. BECK, *Byzantinische Erotikon*, Verlag C. H. Beck, (München 1986), σ. 135.

ακολουθήσει τον Κωνσταντίνο στην επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη.³²⁴ Η νηφαλιότητα με την οποία αντιμετώπισε τις παράλογες επιθυμίες του συζύγου της εγείρει σημαντικές απορίες. Για ποιο λόγο η Ζωή κράτησε αυτή τη στάση απέναντι στην «πολυγαμία»³²⁵ που επέβαλε ο σύζυγός της; Σύμφωνα με τον Ψελλό η αυτοκράτειρα δεν ζήλευε για τη σχέση του Κωνσταντίνου με τη Σκλήρραινα λόγω της περασμένης της ηλικίας εξαιτίας της οποίας είχε απωλέσει κάθε ερωτικό ενδιαφέρον.³²⁶ Ίσως η Ζωή δεν ήθελε να έρθει σε ρήξη με τον σύζυγό της και για άλλη μία φορά να αποκλησθεί, όπως συνέβη με τον Ρωμανό Γ' και με τον Μιχαήλ Δ'.³²⁷

Ο Ψελλός περιγράφει λεπρομερέστατα τις ασχολίες και την προσωπικότητα της αυτοκράτειρας κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής της. Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας μας επισημάναμε την ενασχόληση της Ζωής με τα βότανα και την παραγωγή αρωμάτων και άλλων καλλυντικών παρασκευασμάτων.³²⁸ Εξαιτίας αυτών έχει επικρατήσει η άποψη ότι η αυτοκράτειρα ενδιαφερόταν πολύ για την εμφάνισή· κι όμως η Ζωή ήταν μία γυναίκα που λάτρευε τη φυσική ομορφιά και φορούσε λιτά και λεπτά ρούχα, χωρίς τα στολίδια των αυτοκρατορικών ενδυμάτων.³²⁹

Κατά τον Ψελλό η παρασκευή αρωμάτων από τη Ζωή γινόταν σε θρησκευτικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τον ιστορικό η αυτοκράτειρα μέσα από τη δημιουργία αρωμάτων ευχαριστούσε τον Θεό καθώς οι ευωδίες τους έδιωχναν τα «πονηρὰ πνεύματα» και προσέλκυαν εκείνα «τοῦ ἀγαθοῦ».³³⁰ Άλλωστε η ιδιαίτερη σχέση της Ζωής με τον Θεό επισημαίνεται σε μεγάλο βαθμό από τον Ψελλό ο οποίος μας παραθέτει την προσήλωση της αυτοκράτειρας στην εικόνα του Χριστού του Αντιφωνητή που η ίδια είχε

---

³²⁴ «...γράμματα ταύτη διδόντες...τὰ δ' ἐξ αὐτῆς τῆς βασιλίδος, εὐμενῆ τε αὐτῆ ψυχὴν ὑπισχνούμενα· καὶ παραθαρρύνοντα πρὸς τὴν εἴσοδον.», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §53, σ. 128, στ. 6 – 10. Βλ. επίσης, F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2 Teil, *Regesten von 1025-1204*, Verlag C. H. Beck, (München-Berlin 1925), n. 854, σ. 10. Την αμφιβολία της για την άγνοια της Ζωής εκφράζει και η L. Garland, βλ. GARLAND, *Byzantine empresses*, σ. 147.

³²⁵ A. CADOLIN, *A Theory of History and Society with special reference to the Chronographia of Michael Psellus: 11th Century Byzantium and a related section on Islamic ethics*, A. M. Hakkert, (Amsterdam 1987), σσ. 139.

³²⁶ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §53, σ. 128, στ. 1 – 4. Βλ. επίσης, HILL, *Imperial women*, σ. 52, η οποία θεωρεί πειστική την άποψη του Ψελλού.

³²⁷ CONNOR, *Women of Byzantium*, σ. 226.

³²⁸ Βλ. στην παρούσα εργασία σ. 35.

³²⁹ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §158, σ. 179, στ. 10 – 12.

³³⁰ *Αυτόθι*, VI, §67, σ. 134, στ. 1 – 9.

κατασκευάσει.³³¹ Υποστηρίζεται πως εκείνη συνομιλούσε με την εικόνα και προφήτευε το μέλλον της αυτοκρατορίας ανάλογα με τα χρώματα που έπαιρνε. Για τη Ζωή η συγκεκριμένη εικόνα ήταν ένα μέσο με το οποίο ερχόταν πιο κοντά στον Θεό, ο οποίος της φανέρωνε τις προθέσεις του.³³²

Μέσα από τις περιγραφές του Ψελλού για τα εργαστήρια αρωμάτων που είχε η Ζωή αλλά και τη χρήση των αρωμάτων σε θρησκευτικό πλαίσιο, ορισμένοι ερευνητές την κατηγόρησαν για πρακτικές μαγείας.³³³ Ο Ψελλός βέβαια δεν αφήνει τέτοιους υπαινιγμούς και φαίνεται ιδιαίτερα προσεκτικός στο πώς παρουσιάζει τη σχέση της με το θείο³³⁴, την οποία και εκθιάζει με ιδιαίτερο θαυμασμό.³³⁵ Ο J. Duffy και η K. Ierodiakonou υποστήριξαν την άποψη ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η σχέση της Ζωής με την εικόνα του Αντιφωνητή δεν συνδέεται με μυστικιστικές πρακτικές αλλά αποτελεί περίπτωση Θεουργίας.³³⁶ Η προσήλωση της Ζωής στην εικόνα του Χριστού του Αντιφωνητή αποτυπώνεται και σε ένα ιστάμενο του 1041/1042, στον εμπροσθότυπο του οποίου εικονίζεται γενειοφόρος ο Χριστός Αντιφωνητής να ευλογεί με το δεξί χέρι, στο αριστερό κρατά ειλητάριο και εκατέρωθέν του υπάρχει η επιγραφή: «ΟΙΑΝ|ΤΙ ΦΙΩ|ΝΗ|Τ», δηλαδή ο Αντιφωνητής. Στον οπισθότυπο απεικονίζεται η αυτοκράτειρα Ζωή όπου φορά στέμμα, κρατά ένα σκήπτρο στο δεξί χέρι ενώ στο αριστερό μία σφαίρα και υπάρχει η επιγραφή: «+ΖΩΗΑ ΥΓ ΟΥΧΤΗ», δηλαδή Ζωή Αυγούστα.³³⁷ (εικόνα 12)

---

³³¹ Τον 11^ο αι. υπήρχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς αυτό τον τύπο απεικόνισης του Χριστού, βλ. αναλυτικότερα. P. MAGDALINO, "Constantinopolitana" στο *AËTOS, Studies in Honour of Cyril Mango*, (eds.) I. ŠEVČENKO-I. HUTTER, (Stuttgart, Leipzig 1998), σσ. 225 – 227.

³³² Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §66, σσ. 133 – 134, στ. 1 – 14.

³³³ GARLAND, *Byzantine Empresses*, σ. 156.

³³⁴ J. DUFFY, "Reactions of Two Byzantine Intellectuals to the Theory and Practise of Magic: Michael Psellos and Michael Italikos" στο *Byzantine Magic*, (ed.) H. MAGUIRE, Harvard University Press, (Washington D. C. 1995), σσ. 88 – 90.

³³⁵ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §67, σ. 134, στ. 7 – 9.

³³⁶ DUFFY, "Reactions of Two Byzantine Intellectuals to the Theory and Practise of Magic: Michael Psellos and Michael Italikos", σσ. 89 – 90. K. IERODIAKONOU, "The Greek Concept of Sympatheia and its Byzantine Appropriation in Michael Psellos", στο *The Occult Sciences in Byzantium*, (eds.) P. MAGDALINO-M. MAVROUDI, (Geneva 2006), σσ. 108 – 109. Πρβλ. M. MAVROUDI, "Licit and Illicit Divination: Empress Zoe and the Icon of Christ Antiphonetes" στο *Les savoirs magiques et leur transmission de l' Antiquité à la Renaissance*, *Micrologus' Library* 60, (eds.) V. DASEN-J.M. SPIESER, (Firenze 2014), σ. 460.

³³⁷ GRIERSON, *Catalogue of the Byzantine Coins*, part 2, σσ. 722, 727 – 730.

Από την ίδια χρονολογία σώζεται ένα τεταρτητό στο οποίο έχουμε ακριβώς τις ίδιες απεικονίσεις χωρίς όμως τις επιγραφές.³³⁸ (εικόνα 13)

Μετά την υπογραφή του συμφώνου φιλίας, ο Κωνσταντίνος επεφύλασε μία νέα απαίτηση που εξύψωσε ακόμα περισσότερο τη Σκλήραινα η οποία έλαβε τον τίτλο της σεβαστής³³⁹. Την αποκαλούσαν πια «δεσπότις και βασιλίσ»³⁴⁰, χωρίς να είναι εστεμμένη παρόλο που οι τίτλοι αυτοί δίνονταν μόνο στις εστεμμένες αυτοκράτειρες.³⁴¹ Όπως μας πληροφορεί ο Ζωναράς, η Σκλήραινα ήταν η πρώτη που της απονεμήθηκε ο παλιός αυτός βασιλικός τίτλος ο οποίος αποτελεί ελληνική μετάφραση του λατινικού αυτοκρατορικού επιθέτου *augusta*.³⁴² Μάλιστα ο τίτλος της απονεμήθηκε από τις αυτοκράτειρες Ζωή και Θεοδώρα και η Σκλήραινα είχε πια το δικαίωμα να συμμετέχει στο αυτοκρατορικό τελετουργικό και να στέκεται πίσω από τις δύο αυτοκράτειρες³⁴³ ενώ εγκαταστάθηκε στο Παλάτι όπου και απέκτησε τα δικά της διαμερίσματα στον γυναικωνίτη.³⁴⁴

Η εγκατάσταση της Σκλήραινας στο Παλάτι, η απονομή του τίτλου της σεβαστής και η γενικότερη απόκτηση προνομίων που τις παραχώρησε ο αυτοκράτορας δυσαρέστησε τους ιστορικούς της εποχής. Ο Ψελλός παρουσιάζεται έκπληκτος και απογοητευμένος από τα γεγονότα και κυρίως από την ανεκτικότητα της αυτοκράτειρας Ζωής η οποία συχνά φερόταν δημόσια με μεγάλη ζεστασιά και αγκάλιαζε την ερωμένη του συζύγου της ενώ εκείνη με τη σειρά της γέμιζε με δώρα τόσο τη Ζωή όσο και τη Θεοδώρα.³⁴⁵ Από την άλλη ο Σκυλίτζης αναγνώρισε τη μεγάλη

³³⁸ Αυτόθι, vol. 3, part 1, σσ. 162 – 163.

³³⁹ «τετίμητο δὲ ἡ γυνὴ Σεβαστή...», Ζωναράς, XVII, §21, σ. 620, στ. 14.

³⁴⁰ «...ἐντὸς τῶν βασιλικῶν ἀδύτων ἢ τέως ἐρωμένη εἰσάγεται, οὐ τοῦτο μετὰ ταῦτα καλουμένη τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δεσπότις καὶ βασιλὶς ἄντικρυς.», Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §59, σ. 130, στ. 2 – 4. Ζωναράς, XVII, §21, σ. 620, στ. 16.

³⁴¹ Για τον τίτλο δέσποινα και βασίλισσα βλ. HILL, *Imperial women*, σσ. 108 – 117.

³⁴² «αὐτὴ πρώτη τῆς πρώην βασιλικῆς ἀπονεμηθείσης τιμῆς», Ζωναράς, XVII, §21, σ. 620, στ. 14 – 15. Για τον τίτλο της σεβαστής βλ. αναλυτικότερα L. STIERNON, “Notes de titulature et de prosopographie Byzantines: Sébaste et gambros”, *REB* 23 (1965), σσ. 226 – 232.

³⁴³ Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §61, σ. 131, στ. 1 – 7. Βλ. επίσης M. HAKKARAINEN, “The Official Liaison. Maria Skleraina and Konstantinos IX Monomachos. A short note on the function of ceremonies”, *Acta Byzantina fennica* VIII (1995-1996), σσ. 202 – 203.

³⁴⁴ Ψελλός, Χρονογραφία, VI, §59, σ. 130, στ. 2 – 3. Αυτόθι, VI, §63, σ. 132, στ. 6 – 7. Επίσης βλ. ΧΟΝΔΡΙΔΟΥ, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος*, σσ. 82 – 83.

³⁴⁵ Αυτόθι, VI, §59, σ. 130, στ. 4 – 11. Βλ. επίσης CONNOR, *Women of Byzantium*, σ. 227, η οποία σχολιάζει πως αν η Ζωή υποκρινόταν ο Ψελλός δε θα είχε κανέναν ενδοιασμό να το σχολιάσει. Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί και η άποψη του I. Polemis για τον τρόπο με τον οποίο ο Ψελλός παρουσιάζει όσα έβλεπε σ' ένα πλαίσιο διακωμώδησης δημιουργώντας ένα δίπτυχο των παράνομης σχέσης που είχε παλαιότερα η Ζωή με τον

επιρροή της Σκλήραινας στον Κωνσταντίνο και ανέφερε ανοιχτά ότι η άνοδος του αδερφού της Ρωμανού Σκληρού ήταν αποτέλεσμα της σχέσης της με τον αυτοκράτορα, κάτι που ο E. Limousin ερμήνευσε ως επάνοδο των Σκληρών και της αριστοκρατίας των δυνατών στο πολιτικό προσκήνιο του α' μισού του 11^{ου} αι.³⁴⁶

Κι ενώ η Ζωή έμενε απαθής σε όλη αυτή την κατάσταση, ο λαός της Κωνσταντινούπολης αντέδρασε στα ερωτικά τερτίπια του αυτοκράτορα κυρίως μετά την εγκατάσταση της Σκλήραινας στο Παλάτι και την υπογραφή του συμφώνου φιλίας.³⁴⁷ Ο λαός αγαπούσε πολύ τις αυτοκράτειρές του και για εκείνον η Σκλήραινα αποτελούσε απειλή εναντίον τους.³⁴⁸ Στις 9 Μαρτίου του 1044, ανήμερα της γιορτής των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ο Κωνσταντίνος έπρεπε να μεταβεί στον ναό των Μαρτύρων για να προσκυνήσει. Μόλις έφτασε όμως στον ναό του Σωτήρος, κοντά στη Χαλκή Πύλη, δημιουργήθηκε ταραχή και ακούστηκε απο το παρευρισκόμενο πλήθος η φράση: *«ἡμεῖς τὴν Σκλήραιναι βασιλίσσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἱ μάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα θανοῦνται»*³⁴⁹. Επικράτησε ταραχή και το πλήθος ζητούσε *«τὸν βασιλέα διαχειρίσασθαι»*, όμως η παρουσία των δύο πορφυρογέννητων αυτοκρατειρῶν κατέστειλε τις όποιες ανησυχητικές κινήσεις με τον Σκυλίτζη να υποστηρίζει ότι αν δεν εμφανίζονταν η Ζωή και η Θεοδώρα πιθανότατα να χανόταν και ο αυτοκράτορας.³⁵⁰ (εικόνα 14)

*«Αποκαλώντας ο λαός τις δύο αυτοκράτειρες μάννες τις τοποθετεί στην κορυφή των ανθρωπίνων σχέσεων και αποκαλύπτει το βαθύ ψυχικό δεσμό του με τη δυναστεία»*³⁵¹ σχολίασε η Α. Χριστοφιλοπούλου για τη στάση του 1044 σε μία περίοδο που οι δύο αυτοκράτειρες δεν κινδύνευαν, όπως επί Μιχαήλ Ε', αλλά ο λαός της Κωνσταντινούπολης πιστός στο δυναστικό αίσθημα αντέδρασε για μία ακόμη φορά. Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο παραμένει άγνωστο κατά πόσο ήταν αυθόρμητη ή υποκινούμενη η

Μιχαήλ με τη σχέση του συζύγου της με τη Σκλήραινα, βλ. αναλυτικότερα, POLEMIS, "Michael Psellos the Novelist", σ. 290.

³⁴⁶ Σκυλίτζης, σσ. 427, στ. 58 – 63. LIMOUSIN, "Zoé: Une politique?", σ. 79.

³⁴⁷ Σκυλίτζης, σ. 434, στ. 65 – 66, όπου δηλώνεται και η συμμετοχή της συγκλήτου.

³⁴⁸ TODT, "Kaiserin Theodora", σ. 150.

³⁴⁹ Σκυλίτζης, σ. 434, στ. 51 – 59. Επίσης, Κεδρηνός, σσ. 555 – 556, στ. 17 – 8. Για την εκκλησία των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων βλ. JANIN, *Les Églises*, σσ. 482-486.

³⁵⁰ *«καὶ εὐθὺς συνεχύθη τὰ πάντα, καὶ ταραχὴ κατέσχε τὸ πλῆθος. καὶ εἰ μὴ τάχιον αἱ βασιλίδες προκύψασαι ἄνωθεν κατεστόρησαν τὸ πλῆθος, ἀπωλώλεισαν ἂν οὐκ ὀλίγοι, ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς.»*, Σκυλίτζης, σ. 434, στ. 60 – 63. Κεδρηνός, σ. 556, στ. 8 – 12.

³⁵¹ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, β' τόμος, σ. 215.

στάση αυτή.³⁵² Λίγο καιρό μετά από αυτά τα γεγονότα η Σκλήραινα πέθανε ξαφνικά αφήνοντας τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο βυθισμένο στο πένθος.³⁵³ Ο θάνατος της Σκλήραινας έσβησε τα όνειρα και των δύο εραστών να κάνουν τα αδύνατα δυνατά καθώς ονειρεύονταν μία από κοινού διακυβέρνηση.³⁵⁴ Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος αφού πένθησε τη Σκλήραινα βρήκε παρηγοριά σε άλλη ερωμένη, μία Αλανή προγκίπισσα που βρισκόταν αιχμάλωτη στην Κωνσταντινούπολη.³⁵⁵ Είναι δύσκολο να πιστέψουμε πως η αυτοκράτειρα Ζωή δεν γνώριζε για τη νέα εξωσυζυγική περιπέτεια του Κωνσταντίνου.³⁵⁶

Η βασιλεία του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου και της Ζωής Πορφυρογέννητης αποτυπώθηκε σε ψηφιδωτό στην αψίδα του νοτιοανατολικού υπερώου του ναού της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη (εικόνα 15), το οποίο ήρθε ξανά στο φως το 1934, στα πλαίσια της προσπάθειας ανακαίνισης της Αγίας Σοφίας από το Αμερικανικό Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών, υπό τις οδηγίες του Αμερικανού αρχαιολόγου T. Whittemore.³⁵⁷ Το ψηφιδωτό απεικονίζει τρεις μορφές σε χρυσό φόντο: στο κέντρο βρίσκεται ο Χριστός καθήμενος σε στολισμένο θρόνο, ευλογεί με το δεξί του χέρι, με το αριστερό κρατά το ευαγγέλιο ενώ το δεξί του πόδι γέρνει προς το μέρος του Κωνσταντίνου.³⁵⁸ Το αυτοκρατορικό ζεύγος βρίσκεται εκατέρωθεν του Χριστού και στέκεται σε πράξη προσφοράς ενώ οι μορφές τους είναι σε μέγεθος πολύ μικρότερες από εκείνη του Χριστού: ο Κωνσταντίνος κρατά ένα αποκόμβιο ενώ η Ζωή κρατά ένα χρυσόβουλλο με την επιγραφή «κωνσταντίνω τῷ θῷ πιστός βασιλεύς».³⁵⁹ Και τα δύο αποτελούν δωρεές του αυτοκράτορα στον ναό της Αγίας Σοφίας οι οποίες σύμφωνα με τον Σκυλίτζη εξασφάλιζαν

³⁵² ΧΟΝΔΡΙΑΔΟΥ, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος*, σ. 90.

³⁵³ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §69, σ. 134, στ. 7 – 8. Ζωναράς, XVII, §21, σ. 621, στ. 1 – 3. Η Μαρία Σκλήραινα ετάφη στη μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων, βλ. SEIBT, *Die Skleroi*, σ. 75. Για τον ναό του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων βλ. αναλυτικότερα JANIN, *Les Églises*, σσ. 70 – 76.

³⁵⁴ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §59, σ. 127, στ. 7 – 10. *Αυτόθι*, VI, §69, σ. 134, στ. 1 – 3.

³⁵⁵ *Αυτόθι*, VI, §145, σ. 172, στ. 6 – 9. *Αυτόθι*, VI, §151, σσ. 175 – 176, στ. 6 – 10.

³⁵⁶ CONNOR, *Women of Byzantium*, σ. 230.

³⁵⁷ T. WHITTEMORE, *The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul. Third Preliminary Report. Work done in 1935-1938. The Imperial Portraits of the South Gallery*, Oxford University Press, (Oxford 1942), στο εξής *The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul*.

³⁵⁸ Για την ολοκληρωμένη περιγραφή της μορφής του Χριστού βλ. αναλυτικότερα *αυτόθι*, σσ. 10 – 11.

³⁵⁹ Για την ολοκληρωμένη περιγραφή του αυτοκρατορικού ζεύγους βλ. αναλυτικότερα, *αυτόθι*, σσ. 13 – 15. Βλ. επίσης Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, "The mosaic panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", *REB* 36 (1978), σσ. 219 – 232.

την καθημερινή τέλεση της λειτουργίας, που μέχρι τότε γινόταν μόνο Σάββατα, Κυριακές και σε μεγάλες γιορτές λόγω έλλειψης χρημάτων.³⁶⁰

Η αποκάλυψη του ψηφιδωτού έκανε γνωστό ότι η αρχική παράσταση δεν ήταν αυτή αλλά τα κεφάλια αυτά αντικατέστησαν τα κεφάλια παλαιότερου ψηφιδωτού το οποίο απεικόνιζε πιθανότατα την αυτοκράτειρα Ζωή και τον πρώτο της σύζυγο Ρωμανό Γ'. Επομένως η αρχική χρονολόγησή του τοποθετείται κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ρωμανού (1028 – 1034) ενώ η αντικατάσταση ανάμεσα στο 1042 και το 1055.³⁶¹ Αντικαταστάθηκαν οι τρεις μορφές, με ιδιαίτερη έμφαση στο πρόσωπο της αυτοκράτειρας που παρουσιάζεται στο ψηφιδωτό αλαβάστρινο ενώ την περίοδο της δημιουργίας του ήταν σχεδόν εβδομήντα ετών και η επιγραφή στο χρυσόβουλλο όπου τοποθετήθηκε το όνομα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ'.³⁶²

Τα αυτοκρατορικά ψηφιδωτά λειτουργούσαν ως μία αντανάκλαση του αυτοκρατορικού ιδεώδους και της θεϊκής προέλευσης της αυτοκρατορικής εξουσίας. Οι σύγχρονοι μελετητές βρήκαν στο ψηφιδωτό της Ζωής και του Κωνσταντίνου και κατ' επέκταση του παλαιότερου με τη Ζωή και τον Ρωμανό, την αντανάκλαση των νομικών κωλυμάτων που είχαν προκύψει από τους γάμους τους αλλά και το έγκλημα μοιχείας που είχαν διαπράξει και οι δύο.³⁶³ Ο T. Whittemore μάλιστα υποστήριξε ότι ο Χριστός κοιτάει την αυτοκράτειρα Ζωή, ως απόρριψη προς τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο λόγω της εξωσυζυγικής του σχέσης με τη Σκλήραινα.³⁶⁴

Στο τέλος της ζωής της, η αυτοκράτειρα Ζωή άλλαξε εμφανισιακά, όπως ήταν φυσικό³⁶⁵ αλλά και στον τρόπο συμπεριφοράς της. Ο Ψελλός την παρουσιάζει ως μία αλλοπρόσαλη γυναίκα, στοργική και συνάμα

---

³⁶⁰ Σκυλίτζης, σ. 477, στ. 64 – 69. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, "The mosaic panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", σ. 227, όπου ο ερευνητής επισημαίνει ότι δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία της δωρεάς του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ' προς τον Ναό της Αγίας Σοφίας.

³⁶¹ WHITTEMORE, *The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul*, σσ. 18 – 20.

³⁶² *Αυτόθι*, σ. 20. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, "The mosaic panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", σ. 231. Βλ. επίσης R. CORMACK, "Interpreting the Mosaics of S. Sophia at Istanbul", *Art History* 4, nr. 2 (1981), σσ. 143 – 146.

³⁶³ ΚΑΛΑΒΡΕΖΟΥ, "Irregular Marriages", σσ. 244, 253 – 255.

³⁶⁴ T. WHITTEMORE, "A Portrait of the Empress Zoe and of Constantine IX," *Byz* 18 (1946 – 1948), σσ. 223 – 227. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, "The mosaic panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", σ. 222 και ΚΑΛΑΒΡΕΖΟΥ, "Irregular Marriages", σ. 257.

³⁶⁵ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §158, σ. 179, στ. 7 -9. *Αυτόθι*, VI, §160, σ. 179, στ. 2 -5.

σκληρή.³⁶⁶ Είχε γίνει τόσο βίαιη που επέβαλε την ποινή της τυφλώσεως ακόμα και σε κάποιον που είχε διαπράξει ένα μικρό αδίκημα ενώ όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο ιστορικός, αν δεν τη συγκρατούσε ο αυτοκράτορας, πολύς κόσμος θα είχε τυφλωθεί.³⁶⁷ Σε αντιδιαστολή με τη σκληρότητά της έρχεται η γενναιοδωρία της που πολλές φορές ξεπερνούσε τα όρια, γεγονός που δημιουργεί από την πλευρά του Ψελλού περιφρονητικά σχόλια. Από τη μία απάλλασε τους φυλακισμένους από τα χρέη τους και από την άλλη κατασπαταλούσε τα χρήματα από τα αυτοκρατορικά ταμεία.³⁶⁸

Η Ζωή αρρώστησε με υψηλό πυρετό και πέθανε το 1050 σε ηλικία εβδομήντα δύο έτων.³⁶⁹ Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος θρήνησε πολύ για τον θάνατό της με τον Ζωναρά να αναφέρει χαρακτηριστικά πως «οὐκ ἀνδρικῶς ἐκεῖνος ἐθρήνησεν, ἀλλὰ μέντοι γε μειρακιωδῶς»³⁷⁰. Μάλιστα, προσπάθησε να αγιοποιήσει τη Ζωή· κάποια στιγμή φύτεψε ένα μανιτάρι σ' έναν από τους κιονίσκους του τάφου της εξαιτίας της υγρασίας. Εκείνος παρουσίασε το γεγονός σαν θαύμα και φώναζε πως η ψυχή της ήταν πια μαζί με τους αγγέλους.³⁷¹

Η αυτοκράτειρα Ζωή η Πορφυρογέννητη ετάφη στον ναό του Χριστού του Αντιφωνητή.³⁷² Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του

---

³⁶⁶ «ὁ δέ γε λοιπὸς αὐτῆ βίος πῆ μὲν ἀπαλὸς τε καὶ ἔκλυτος τῆ δὲ σκληρὸς ἄγαν καὶ σύντονος, ἄμφω σὺν οὐδενὶ λόγῳ καὶ παρὰ βραχὺ τι τοῦ χρόνου ἐπὶ ταῦτοῦ τὰ ιδιώματα διηλλάττετο.», *αὐτόθι*, VI, §157, σ. 178, στ. 11 – 14.

³⁶⁷ *Αὐτόθι*, VI, §157, σ. 178, στ. 16 – 21.

³⁶⁸ *Αὐτόθι*, VI, §157, σ. 178, στ. 14 – 16. *Αὐτόθι*, VI, §160, σ. 179, στ. 5 – 9.

³⁶⁹ «καὶ τὸ ἐνδεὲς προσθήκην λαμβάνον πυρετόν αὐτῆ ἀνάπτει ἐπιθανάτιον», *αὐτόθι*, VI, §160, σ. 179, στ. 3 – 4, 9 – 11, όπου αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο ο Ψελλός αναφέρει την αιτία θανάτου της αυτοκράτειρας. Σκυλίτζης, σ. 478, στ. 89 – 90. *Ατταλειάτης*, σ. 41, στ. 10 – 11. Ζωναράς, XVII, §28, σ. 647, στ. 15 – 17. Κεδρηνός, σ. 610, στ. 14 – 15. Μανασσής, σ. 269, στ. 6326. Γλυκάς, σ. 599, στ. 5 – 6. Σκουταριώτης, σ. 163, στ. 3 – 5.

³⁷⁰ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §183, σ.188, στ. 1 – 14. Ζωναράς, XVII, §28, σ. 647, στ. 17 – 18.

³⁷¹ «αὐτίκα στυλίσκου τινὸς τῶν περὶ τὸν ἐκείνης τάφον ἀργύρῳ περιηλειμμένου ὑγρότητά τινα προσειληφότος κατὰ τι μέρος ἔνθα ἡ κρείττων ὕλη διέσχιστο, καὶ βραχύν τινα μύκητα κατὰ τοὺς φυσικοὺς ἀναδόντος λόγους, ὁ δὲ ἐνθουσιασμοῦ τε πλήρης ἐγένετο καὶ βοῆς ἐνεπίπλα τὰ βασίλεια, ὡς τοῦ κρείττονος παραδοξοποιήσαντος ἐπὶ τῷ τύμβῳ τῆς βασιλίδος, ἵν' ἅπαντες γνοῖεν ὅτι ἀγγέλοις ἢ ἐκείνης ψυχῆ συνηριθμηται», Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §183, σ. 188, στ. 5 – 11. Το περιστασιακό αναφέρει και ο Ζωναράς βλ. Ζωναράς, XVII, §28, σσ. 647 – 648, στ. 18 – 3.

³⁷² Οι μοναδικές πηγές που αναφέρουν τον τόπο ταφής της Ζωής είναι η Αλεξιάδα της Άννας Κομνηνής και η Σύνοψις Χρονική του Θεόδωρου Σκουταριώτη βλ. αντίστοιχα *Anna Comnena Alexias*, (eds.) D. R. REINSCH-A.KAMBYLIS, [CFHB vol. XL/1], (Berlin 2001), VI, III, §3, σ. 172, στ. 34 – 35, στο εξής Αλεξιάς. «καὶ ἐπὶ τούτου θνήσκει ἡ βασίλισσα Ζωὴ καὶ θάπτεται λίαν φιλοτίμως ἐν τῷ παρ' αὐτῆς ἀνεγερθέντι ναῶ τοῦ Ἀντιφωνητοῦ.», Σκουταριώτης, σ. 163, στ. 3 – 5. Πρβλ. Τ. ΡΑΡΑΜΑΣΤΟΡΑΚΙΣ, “The empress Zoe’s Tomb” στο *H*

αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ Κομνηνού (1081 – 1118) αφαιρέθηκαν από τον τάφο της μεγάλες ποσότητες χρυσού και ασήμου, σε μία προσπάθεια του αυτοκράτορα να βρει οικονομικούς πόρους για την ενίσχυση των βυζαντινών στρατιωτικών δυνάμεων.³⁷³ Η Ζωή επέλεξε ένα μέρος ταφής συμβολικό για εκείνη τονίζοντας ακόμη περισσότερο τη σχέση πίστης και αφοσίωσης που είχε στον Χριστό Αντιφωνητή αλλά και την πηγή της εξουσίας της που δεν ήταν άλλη από Εκείνον.³⁷⁴ Αξίζει επίσης να σημειωθεί το γεγονός ότι η αυτοκράτειρα ακολούθησε το παράδειγμα του θείου της Βασίλειου Β΄ ο οποίος δεν είχε ταφεί στον ναό των Αγίων Αποστόλων, όπως συνήθιζαν οι αυτοκράτορες από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αλλά στον ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στο Έβδομον, μία περιοχή έξω από την Κωνσταντινούπολη.³⁷⁵ Σύμφωνα με τον Τ. Παπαμωρακίδη η επιλογή της Ζωής να ταφεί σε ένα διαφορετικό μέρος από ότι συνηθιζόταν, όπως ακριβώς και ο Βασίλειος Β΄, ήταν μία σύνδεση της αυτοκράτειρας με τον άνθρωπο σύμβολο της Μακεδονικής δυναστείας και εγγυητή της εξουσίας της.³⁷⁶

Στις 11 Ιουνίου του 1055 ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος άφησε την τελευταία του πνοή στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων.³⁷⁷ Ο βυζαντινός θρόνος πέρασε εξ ολοκλήρου στα χέρια της τελευταίας απογόνου της δυναστείας αυτοκράτειρας Θεοδώρας μέχρι τον θάνατό της

Αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025 – 1081), σσ. 502, 509 – 510, όπου ο ερευνητής υποστηρίζει ότι ο ναός δεν είχε ανεγερθεί από την αυτοκράτειρα Ζωή όπως αναφέρει ο Σκουταριώτης. Για τον ναό του Χριστού του Αντιφωνητή βλ. επίσης JANIN, *Les eglises*, σσ. 506 – 507.

³⁷³ Αλεξιάς, VI, III, §3, σ. 172, στ. 34 – 35. Επίσης βλ. αναλυτικότερα, Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Η επί Αλεξίου Κομνηνού (1081 – 1118) περί ιερών σκευών, κειμηλίων και αγίων εικόνων έρις (1081 – 1095)*, ΚΒΕ, (Θεσσαλονίκη 1972). Για τον τάφο της αυτοκράτειρας Ζωής βλ. *αυτόθι*, σ. 70.

³⁷⁴ ΠΑΠΑΜΩΡΑΚΙΔΗΣ, “The empress Zoe’s Tomb”, σ. 511.

³⁷⁵ Σκυλίτζης, σ. 369, στ. 17 – 19. Για τον ναό των Αγίων Αποστόλων και τον ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στο Έβδομον βλ. JANIN, *Les eglises*, σσ. 41 – 51 και σσ. 267 – 269 αντίστοιχα.

³⁷⁶ ΠΑΠΑΜΩΡΑΚΙΔΗΣ, “The empress Zoe’s Tomb”, σσ. 510 – 511, όπου επισημαίνεται ότι και οι τρεις σύζυγοι της Ζωής επέλεξαν διαφορετικούς τόπους ταφής και όχι τον ναό των Αγίων Αποστόλων σε μία προσπάθεια να δώσουν ακόμη περισσότερο κύρος στη βασιλεία τους, μιας και δεν ανήκαν στη Μακεδονική δυναστεία αλλά ανήλθαν στην εξουσία λόγω της νόμιμης διαδόχου Ζωής.

³⁷⁷ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, §203, σ. 196, στ. 1 – 9. Σκυλίτζης, σ. 478, στ. 92 – 93. Ατταλειάτης, σ. 1, στ. 7 – 8. Ζωναράς, XVII, §28, σ. 651, στ. 5 – 8. Βραχέα Χρονικά, Chronik 14, §68, σ. 143, στ. 2 – 3.

τον Αύγουστο του 1056.³⁷⁸ Αυτό ήταν και το τέλος της ένδοξης Μακεδονικής δυναστείας.

---

³⁷⁸ Για την ενός έτους βασιλεία της Θεοδώρας βλ. αναλυτικότερα GARLAND, *Byzantine empresses*, σσ. 161 – 167.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το 1025 αποτελεί την αρχή της πρώτης έντονης πολιτικής παρακμής που γνώρισε η βυζαντινή αυτοκρατορία. Μέχρι και το β' μισό του 11^{ου} αι. ο αυτοκρατορικός θρόνος γνώρισε συνεχείς αλλαγές με αυτοκράτορες οι οποίοι δεν στάθηκαν ικανοί να διατηρήσουν σε όλους τους τομείς την πανίσχυρη βυζαντινή αυτοκρατορία που είχε δημιουργήσει ο Βασίλειος Β'. Από το 1025 και τον θάνατό του μέχρι το 1056 και τον θάνατο της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, η εξουσία της βυζαντινής αυτοκρατορίας πέρασε στα χέρια επτά διαφορετικών ανθρώπων. Από αυτούς οι τέσσερις ανήλθαν στον βυζαντινό θρόνο μέσω της αυτοκράτειρας Ζωής η οποία ως απόγονος και διάδοχος της Μακεδονικής δυναστείας αποτέλεσε τον νομιμοποιητικό κρίκο ανάμεσα σε εκείνους και την αυτοκρατορική εξουσία. Ο Ρωμανός Γ' Αργυρός, ο Μιχαήλ Δ' Παφλαγών και ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος έγιναν αυτοκράτορες μετά τον γάμο τους με τη Ζωή ενώ ο Μιχαήλ Ε' Καλαφάτης μετά την υιοθεσία του από την ίδια.

Η αυτοκράτειρα Ζωή ήταν μία γυναίκα που έζησε μέχρι τα σαράντα οκτώ της χρόνια στον γυναικωνίτη του Παλατιού όπως άρμοζε σε μία πορφυρογέννητη βυζαντινή πριγκίπισσα, ακολουθώντας τους κανόνες του αυτοκρατορικού εθιμοτυπικού, με ό,τι κι αν αυτό συνεπάγεται. Ουσιαστικά η παρουσία της στο πολιτικό προσκήνιο αρχίζει από το 1028 και τον γάμο της με τον Ρωμανό Γ'. Τότε η Ζωή μετέβη από τα διαμερίσματα του γυναικωνίτη στον κόσμο της εξουσίας και των συναισθημάτων.

Και οι τρεις γάμοι της παρουσίασαν σημαντικά νομικά κωλύματα με βάση τόσο το κοσμικό βυζαντινό δίκαιο όσο και το κανονικό της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τα οποία ξεπεράστηκαν άμεσα από την κεντρική κρατική εξουσία. Ο πρώτος γάμος της αυτοκράτειρας είχε ένα διαζύγιο υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες, του ήδη παντρεμένου μέλλοντα συζύγου της Ρωμανού Αργυρού αλλά και υπαινιγμούς για συγγενική σχέση μεταξύ τους. Κατά τη διάρκεια του γάμου αυτού διέπραξε μοιχεία συνάπτοντας σχέση με τον νεαρό Μιχαήλ Παφλαγόνα. Ο έρωτας της για εκείνον την οδήγησε πιθανότατα στη δολοφονία του πρώτου της συζύγου με σκοπό να συνάψει δεύτερο γάμο με τον εραστή της το 1034. Ο τρίτος της γάμος με τον Κωνσταντινο Μονομάχο αποτελούσε τριγαμία τόσο για την ίδια όσο και για εκείνον. Όλα έμειναν ατιμώρητα και ποτέ δεν

κατηγορήθηκε από την κρατική ή την εκκλησιαστική εξουσία. Για την εξυπηρέτηση των επιτακτικών αναγκών του βυζαντινού θρόνου κανένας νόμος δεν άγγιξε την αυτοκράτειρα.

Οι ιστορικοί, σύγχρονοι αλλά και μεταγενέστεροι του 11^{ου} αι., όχι μόνο Βυζαντινοί αλλά και Άραβες και Αρμένιοι, εκφράστηκαν ανοιχτά γι' αυτά τα ζητήματα. Η σκιαγράφηση βέβαια του πορτραίτου της αυτοκράτειρας Ζωής μας δίνεται με ιδιαίτερες λεπτομέρειες κυρίως μέσα από τις βυζαντινές πηγές και πάντοτε στα πλαίσια των αρχών που διείπαν τη θέση και τη συμπεριφορά της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία. Όπως επισημάναμε σε πολλά σημεία της εργασίας μας, η γυναίκα της βυζαντινής κοινωνίας υπόκειτο σε σημαντικούς περιορισμούς. Αν αναλογιστούμε λοιπόν την παρέκκλιση μία γυναίκας από τις αρχές της βυζαντινής κοινωνίας και πόσο μάλλον μίας γυναίκας η οποία κατείχε το ύψιστο αξίωμα της αυτοκρατορικής εξουσίας και σε συνδυασμό με το ότι η συγγραφή των κειμένων αυτών έγινε από άντρες, τότε θα μπορέσουμε να καταλάβουμε την αντίδραση των βυζαντινών ιστορικών.

Οι βυζαντινές πηγές αντιμετώπισαν την αυτοκράτειρα Ζωή πολλές φορές επικριτικά, ιδιαίτερα όμως σε τρία γεγονότα: στη μοιχεία της με τον Μιχαήλ, στη δολοφονία του Ρωμανού Γ' και στη διακυβέρνηση της ίδιας και της αδερφής της Θεοδώρας. Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα οι πηγές επικεντρώνονται κυρίως στον ανενδοίαστο τρόπο με τον οποίο χειρίστηκε αυτή τη σχέση ενώ η πλειονότητά τους την καθιστά ένοχη τόσο για τη σχεδίαση της δολοφονίας του Ρωμανού και την πράξη της όσο και για τη χρόνια δηλητηρίασή του. Η συσχέτισή μας ανάμεσα στη χρόνια και τελική δηλητηρίαση του Ρωμανού με βότανα και τις ασχολίες της Ζωής με αυτά, μπορούν να ενισχύσουν περισσότερο τις κατηγορίες των ιστορικών.

Σε ό,τι έχει να κάνει με την αυτοδύναμη διοίκηση των δύο αδερφών, η στάση των ιστορικών δεν συνδέθηκε με το αν εκείνες ήταν ιδανικές σαν προσωπικότητες για τον αυτοκρατορικό θρόνο αλλά γενικότερα με την επικρατούσα τότε άποψη για τη γυναικεία άσκηση της εξουσίας. Όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας το αυτοκρατορικό αξίωμα ήταν άμεσα συνυφασμένο με το ανδρικό φύλο. Κάθε φορά που μία γυναίκα αναλάμβανε τα ηνία της αυτοκρατορίας η αντιμετώπιση ήταν η ίδια: η γυναικεία τους φύση τις καθιστούσε αδύναμες τόσο σωματικά όσο και πνευματικά για να διοικήσουν.

Αν και τα αρνητικά σχόλια για τη διοικητική ανικανότητα της Ζωής και κατ' επέκταση και της Θεοδώρας λόγω του φύλου τους είναι αρκετά, ωστόσο αναγνωρίστηκε στο πρόσωπό τους η αρχή της κληρονομικής διαδοχής. Η κληρονομική μεταφορά της αυτοκρατορικής εξουσίας δεν ήταν θεσμοθετημένη στο βυζαντινό κράτος. Εντούτοις με το πέρασμα των αιώνων αυτό καθιερώθηκε και η πίστη των Βυζαντινών απέναντι στους διαδόχους του εκάστοτε αυτοκράτορα αποτέλεσε την αρχή της νόμιμης δυναστικής διαδοχής. Αυτό άλλωστε ήταν που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη λαϊκή εξέγερση του 1042, όταν ο βυζαντινός λαός είδε την αυτοκράτειρά του και νόμιμη διάδοχο της Μακεδονικής δυναστείας να εξορίζεται από τον υιοθετημένο γιο της Μιχαήλ Ε'. Ο τρόπος με τον οποίο ο λαός της Κωνσταντινούπολης θεώρησε χρέος του να αντιδράσει στην κακομεταχείριση της αυτοκράτειρας Ζωής και στον σφετερισμό του θρόνου από κάποιον που είχε ευεργετήσει η ίδια και ο οποίος δεν ανήκε στη Μακεδονική δυναστεία, αντανακλά έντονα από τη μία πλευρά την πίστη των Βυζαντινών στη δυναστική διαδοχή της ελέω Θεού αυτοκρατορικής εξουσίας και από την άλλη μία έκφανση δημοκρατίας σε ένα κράτος μοναρχίας.

Η σύγχρονη έρευνα στην πλειονότητά της παρουσιάζει τη Ζωή ως μία γυναίκα έρμαιο στα χέρια τρίτων και αδιάφορη ως προς την άσκηση της εξουσίας. Πράγματι τα γεγονότα της ζωής της αποδεικνύουν ότι ήταν ένας άνθρωπος παραδωμένος στα πάθη του με αποτέλεσμα να χειραγωγείται εύκολα από τους άλλους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τυφλή εμπιστοσύνη που έδειξε απέναντι στον Ιωάννη Ορφανοτρόφο ο οποίος κατάφερε εν τέλει να διοικήσει άτυπα το βυζαντινό κράτος για αρκετά χρόνια. Ο Ορφανοτρόφος πέτυχε όλους τους σκοπούς του γιατί ήξερε πώς να χειριστεί τη Ζωή. Ας μην ξεχνάμε ότι κατά τη διάρκεια του γάμου της με τον Ρωμανό η Ζωή βρέθηκε περιθωριοποιημένη τόσο ως αυτοκράτειρα όσο και ως γυναίκα. Κι αυτό ακριβώς ήταν που εκμεταλλεύτηκε ο Ορφανοτρόφος. Με το να σπρώξει κοντά της τον νεαρό αδερφό του Μιχαήλ την κατάλληλη στιγμή, έδωσε στη Ζωή αυτά που αποζητούσε ως γυναίκα κι εκείνος με τη σειρά του πέτυχε να κινεί τα νήματα. Η εμπιστοσύνη της στον Ορφανοτρόφο και ο έρωτας της για τον Μιχαήλ ήταν τόσο δυνατά που έφτασε στο σημείο, πιθανότατα, να σχεδιάσει και να πράξει τη δολοφονία του συζύγου της Ρωμανού.

Οι γάμοι της, ο εγκλεισμός της αδερφής της Θεοδώρας στο Πέτριον από την ίδια αλλά και η σύναψη του τρίτου της γάμου με τον Κωνσταντίνο Μονομάχο που εκτόπισε για μία ακόμη φορά τη Θεοδώρα από την αυτοκρατορική σφαίρα, αντικρούουν τις απόψεις ότι ήταν αδιάφορη για την εξουσία. Με την παρουσία των συζύγων της στον αυτοκρατορικό θρόνο και έχοντας αποκλείσει την αμέσως επόμενη νόμιμη διάδοχο, η Ζωή φαίνεται πως ήθελε να βρίσκεται στην εξουσία συνειδητά. Όταν μάλιστα συμβασιλεύσε με τη Θεοδώρα προέβη σε ορισμένες διοικητικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες σχολιάστηκαν θετικά από τους βυζαντινούς ιστορικούς, δεν στάθηκαν όμως ικανές για να τους πείσουν πως μπορούσε να διοικήσει το βυζαντινό κράτος. Αν και δεν κατάφερε να κερδίσει τη καλή γνώμη των ιστορικών εντούτοις κέρδιζε πάντοτε τη στήριξη και την αγάπη του λαού. Ας μην ξεχνάμε βέβαια και τον παραγκωνισμό της από τον Ρωμανό Γ', τον Μιχαήλ Δ' και τον Μιχαήλ Ε' οι οποίοι, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, της στέρησαν κάθε δικαίωμα στην εξουσία. Αν τα γεγονότα είχαν εξελιχθεί διαφορετικά πιθανότατα να μπορούσαμε να μιλήσουμε για μία άλλη πλευρά της Ζωής, εκείνης ως πολιτικού.

Η αυτοκράτειρα Ζωή ήταν μία πολύπλευρη προσωπικότητα που δεν συντάχθηκε με τα δεδομένα της βυζαντινής κοινωνίας και υπερπήδησε όλα τα εμπόδια που προέκυψαν στη ζωή της. Παντρεύτηκε τρεις φορές, έζησε παράνομους έρωτες και είχε ασχολίες ασυνήθιστες για το φύλο της και την εποχή της. Κι όσο κι αν οι ιστορικοί είχαν επικριτική στάση απεναντί της, κέρδισε την προσοχή τους στο έπακρον. Ιδιαίτερα ο Μιχαήλ Ψελλός αφιέρωσε ολόκληρα κεφάλαια στη *Χρονογραφία* όχι απλά για να εξιστορήσει τη ζωή της, αλλά για να διεισδύσει στον ψυχικό της κόσμο. Έναν κόσμο που πάλευε ανάμεσα στα αυτοκρατορικά καθήκοντα και τις ανθρώπινες αδυναμίες οι οποίες την οδήγησαν στις λάθος αποφάσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Actes de Dionysiou, (ed.) ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ Ν., [Archives de l' Athos IV], Paris 1968.

Actes d' Iviron, Des origines au milieu du XIe siècle, vol. I, (eds.) LEFORT J.-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ Ν.-ΠΑΡΑΧΡΥΣΣΑΝΘΟΥ Δ. avec la collaboration de ΚΡΑΒΑΡΙ Β.-ΜΕΤΡΕΒΕΛΙ Η., [Archives de l' Athos XIV], (Paris 1985).

Annae Comnenae Alexias, (eds.) REINSCH D. R.-ΚΑΜΒΥΛΙΣ Α., [CFHB vol. XL/1], (Berlin 2001).

Ἀνωνύμου [=Σκουταριώτης], Σύνοψις Χρονική, (εκδ.) ΣΑΘΑΣ Κ., [Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, ζ' τόμος], Εκδόσεις Βασιλ. Ν. Γρηγοριάδης, (Βενετία, Παρίσι 1894).

ARISTAKÈS DE LASTIVERT, *Récit des Malheurs de la nation Arménienne*, trad. française avec introduction et commentaire par CANARD M.-BERBÉRIAN H., Bibliothèque de Byzantion 5, Éditions de Byzantion 4, (Bruxelles 1973).

Armenia and the Crusades 10th to 12th centuries. The Chronicle of Matthew of Edessa, (ed. and tr.) DOSTOURIAN A. E., University Press of America, (Lanham, New York, London 1993).

Cecaumeni Strategicon et Incerti Scriptoris De Officiis Regiis Libellus, (eds.) WASSILIEWSKY B.-JERNSTEDT V., Adolf M. Hakkert Publisher, (Amsterdam 1965).

Cronache dell'Egitto fatimide e dell'impero bizantino, trans. PIRONE B., Jaca Book, (Rome 1998).

Chronica Byzantina Breviora. Die Byzantinischen Kleinchroniken, I, (ed.) SCHREINER P. [CFHB 12/1], (Wien 1975).

Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d' Antioche, tome III, (ed. and tr.) CHABOT J. B., Culture et Civilisation, (Bruxelles 1963, 1st 1905).

Constantini Manassis Breviarium Chronicum Metricum, (ed.) BEKKER I., [CSHB], (Bonn 1737).

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De cerimoniis aulae byzantinae*, vol. 1, (ed.) REISKE I. [CSHB], (Bonn 1829).

Der Wiener Dioskurides. Codex medicus Graecus 1 der Osterreichischen Nationalbibliothek, kommentar von MAZAL O., Akademische Druck u. Verlagsanstalt, (Graz 1998-1999).

DÖLGER F., *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2 Teil, *Regesten von 1025-1204*, Verlag C. H. Beck, (München-Berlin 1925).

GEORGIUS CEDRENIUS, *Historiarum Compendium, tomus alter*, (ed.) BEKKER I. [CSHB], (Bonn 1839).

GRIERSON P., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. 3, parts 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, (Washington D. C. 1993, 1st ed. 1973).

GRUMEL V., *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, Le Patriarcat Byzantin, Série 1*, (Chalcedoine 1936).

Ibn al-Athīr, Al-Kāmil fī al-Ta'rikh, vol. 8, (eds.) AL-QĀḌĪ ABDULLAH & AL-DAQQĀQ MUḤAMMAD, (Βηρυτός 2006).

Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, (ed.) THURN I. [CFHB 5], (Berlin-New York 1973).

Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum, tomus III, libri XIII – XVIII, (ed.) BÜTTNER-WOBST T. [CSHB], (Bonn 1898).

Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum, vol. II, (ed.) SCHOPEN L. [CSHB], (Bonn 1830).

Leonis Diaconi Caloënsis historiae libri decem, (ed.) HASE K. [CSHB], (Bonn 1828).

Leonis Grammatici Chronographia, (ed.) BEKKER I. [CSHB 21], (Bonn 1842).

Michaelis Attaleiatae Historia, vol. 1, (ed.) E. TSOLAKIS [CFHB L], (Athenis 2011).

Michaelis Glycae Annales, (ed.) BEKKER I. [CSHB], (Bonn 1836).

Michaelis Pselli Chronographia, (ed.) REINSCH D. R, Band 1, Einleitung und Text, Walter De Gruyter GmbH, (Berlin/Boston 2014).

Michaelis Pselli Historia Syntomos, (ed.) ARTES V. J. [CFHB 30], (Berlin 1990).

Μιχαήλ Ψελλού, *Ιστορικοί Λόγοι, Επιστολαί και άλλα Ανέκδοτα*, (εκδ.) ΣΑΘΑΣ Κ., [Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, ε' τόμος], Τύποις εν Φοινίκις, (Παρίσι 1876).

Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters, (eds.) R. JENKINS J. H.-WESTERINK L. G. [CFHB VI], Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University, (Washington D. C. 1973).

NOAILLES P.-DAIN A. (eds.), *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, Les Belles Lettres, (Paris 1944).

Pedanii Dioscuridis Anazarbei, De materia medica, libri quinque, vol. II quo continentur libri III et IV, (ed.) WELLMANN M., Weidmann, (Hildesheim 2004, 1st ed. 1906).

Tārīkh al-Anṭākī, al-ma'rūf bi-ṣilat tārīkh Ūtikhā, (ed.) TADMURĪ 'UMAR, Jarrūs Bris, (Lubnān 1990).

THEOPHANES CONTINUATUS, *Chronographia*, (ed.) BEKKER I. [CSHB 33], (Bonn 1838).

Vita Euthymii Patriarchae CP, (ed.) KARLIN-HAYTER P., Éditions de Byzantion no. 3, (Brussels 1970).

ZACOS G.-VEGLERY A., *Byzantine Lead Seals*, vol. 1, part 3, (Basel 1972).

ZHISMAN J., *Το Δίκαιον του γάμου της Ανατολικής και Ορθόδοξου Εκκλησίας*, μτφρ. και επιμ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Μ., α' – β' τόμος, (Αθήνα 1913).

ΔΕΥΤΕΡΕΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ANASTOS M., "The Coronation of Emperor Michael IV in 1034 by Empress Zoe and its Significance", στο *Aspects of the Mind of Byzantium. Political Theory, Theology and Ecclesiastical Relations with the See of Rome*, (eds.) VRYONIS SP.-

GOODHUE N., *Ashgare/Variorum*, (Aldershot/ Burlington USA / Singapore/ Sydney 2001), σσ. 23 – 43.

ANGOLD M., *The Byzantine Empire, 1025 – 1204. A political history*, Longman, (London and New York 1984).

— , *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μία πολιτική ιστορία*, (επιμ.) ΑΓΑΠΗΤΟΣ Π., (μτφρ.) ΚΑΡΓΙΑΝΙΩΤΗ Ε., Εκδόσεις Παπαδήμα, (Αθήνα 1997).

BECK H., *Byzantinische Erotikon*, Verlag C. H. Beck, (München 1986).

ΒΛΥΣΙΔΟΥ Β., «Ο πρωταρχικός ρόλος των Δαλασσηνών» στο *Η Αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025 – 1081)*, (επιμ.) ΒΛΥΣΙΔΟΥ Β., ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2003), σσ. 107 – 118.

BOOJAMRA J., "The Eastern Schism of 907 and the Affair of the Tetragamia", *JEH*, vol. XXV, no. 2, (April 1974), σσ. 113 – 133.

BURY J., *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of Kletrorlogion of Philotheos*, Oxford University Press, (London 1911).

CADOLIN A., *A Theory of History and Society with special reference to the Chronographia of Michael Psellus: 11th Century Byzantium and a related section on Islamic ethics*, A. M. Hakkert, (Amsterdam 1987).

CHEYNET J.-VANNIER J., *Etudes Prosopographiques*, Publications de la Sorbonne, (Paris 1986).

— , *Pouvoir et Contestations à Byzance (963 – 1210)*, Publications de la Sorbonne, (Paris 1990).

CONNOR C., *Women of Byzantium*, Yale University Press, (New Haven & London 2004).

CORMACK R., "Interpreting the Mosaics of S. Sophia at Istanbul", *Art History* 4, nr. 2 (1981), σσ. 131 – 149.

ΧΡΗΣΤΟΥ Κ., «Ιωάννης Φιλάγαθος. Η σταδιοδρομία ενός Έλληνα κληρικού στη Δύση», *Σύμμεικτα* 18, (1995), σσ. 205 – 255.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Εκλογή, Αναγόρευσις και Στέψις του Βυζαντινού αυτοκράτορα*, Γραφείον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, (Αθήνα 1956).

— , «Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2, (1970), σσ. 1 – 144.

— , *Βυζαντινή Ιστορία (867 – 1081)*, β' τόμος, Εκδόσεις Βάνιας, (Θεσσαλονίκη 1997).

— , *Το Πολίτευμα και οι Θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324 – 1204*, Κράτος-Διοίκηση-Οικονομία-Κοινωνία, χ. ε., (Αθήνα 2004).

CROSTINI B., "The emperor Basil II's Cultural Life", *Byz* 66, (1966), σσ. 55 – 80.

DIEHL C., *Kaiserinnen von Byzanz*, Steingrüben Verlag GmbH, (Stuttgart 1956).

DUFFY J., "Reactions of Two Byzantine Intellectuals to the Theory and Practise of Magic: Michael Psellos and Michael Italikos" στο *Byzantine Magic*, (ed.) MAGUIRE H., Harvard University Press, (Washington D. C. 1995), σσ. 83 – 97.

EFHYMIADES S., "Michael Psellos and the Death of Romanos III (Chronographia III 26): A Failed Bath of Regeneration and a Non-Ascent from Hades" στο *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur Byzantinischen Geschichte und Kultur*, (eds.) HOFFMANN L.-MONCHIZABEN A., Harrassowitz Verlag, (Wiebaden 2005), σσ. 255 – 265.

FERLUGA J., "Aufstände im byzantinischen Reich zwischen den Jahren 1025-1081: Versuch einer Typologie", *RSBS* 3 (1958), σσ. 137 – 165.

FLUSIN B.-CHEYNET C., *Jean Skylitzès. Empereurs de Constantinople, Réalités byzantines* 8, (Paris 2003).

ΦΩΚΑΣ Γ., *Ειδική φαρμακογνωσία*, χ.έ., (Θεσσαλονίκη 1979).

GARLAND L., "The Life and Ideology of Byzantine Women: a further note on conventions of behaviour and social reality as reflected in eleventh and twelfth century historical sources", *Byz* 58, vol. 2, (1988), σσ. 361 – 393.

— , "The eye of beholder: Byzantine imperial women and their public image from Zoe Porphyrogenita to Euphrosyne Kamaterissa Doukaina (1028 – 1203)", *Byz* 64 (1994), σσ. 261 – 313.

- , “Conformity and Licence at the Byzantine Court in the Eleventh and Twelfth Centuries: The Case of Imperial Women”, *ByzF* 21, (1995), σσ. 101 – 115.
- , “How different, How very different from the Home Life of Our Own Dear Queen: Sexual Morality at the Late Byzantine Court with especial reference to the 11th and 12th centuries”, *BS* 1-2, (1995-1996), σσ. 1 – 62.
- , *Byzantine Empresses, Women and Power in Byzantium AD 527 – 1204*, Routledge, (London and New York 1999).
- , “Street Life in Constantinople: Women and the Carnavalesque” στο *Byzantine Women: Varieties of Experience 800 – 1200*, (ed.) GARLAND L., Publications of the Centre for Hellenic Studies, King's College London, Book 8, Ashgate, (Aldershot 2006), σσ. 163 – 176.

GAMILLSCHEG E., “Zoe und Theodora als Träger dynastischer Vorstellungen in den Geschichtsquellen ihrer Epoche”, στο *Kaiserin Theophanu: Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des erstens Jahrtausends*, band 2, (eds.) EUW VON A.-SCHREINER P., Das Museum (Köln 1991), σσ. 397 – 401.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ., «Το κίνημα του Θεόφιλου Ερωτικού (1042) και το έθνος των Κυπρίων», *Βυζαντινά* 29 (2009), σσ. 151 – 161.

ΓΛΑΒΙΝΑΣ Α., *Η επί Αλεξίου Κομνηνού (1081 – 1118) περί ιερών σκευών, κειμηλίων και αγίων εικόνων έρις (1081 – 1095)*, ΚΒΕ, (Θεσσαλονίκη 1972).

GREGOIRE H., “The Amorians and Macedonians 842-1025”, στο *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, part 1, (Cambridge 1966), σσ. 105 – 192.

GRIERSON P.-JENKINS R., «The date of Constantine VII's Coronation», *Byz* 32, (1962), σσ. 133 – 138.

GUILLAND R., “L' orphanotrophe”, *REB* 23, (1965), σσ. 205 – 221.

HAKKARAINEN M., “The Official Liaison. Maria Skleraina and Konstantinos IX Monomachos. A short note on the function of ceremonies”, *Acta Byzantina fennica* VIII (1995-1996), σσ. 201 – 205.

HERRIN J., *The Formation of Christendom*, Princeton University Press, (Princeton, New Jersey 1987).

- , *Women in Purple. Rulers of Medieval Byzantium*, Phoenix Press, (London 2002, 1st ed. 2001).
- , *Unrivalled Influence. Women and Empire in Byzantium*, Princeton University Press, (New Jersey-Oxfordshire 2013).

HILL B.-JAMES L.-SMYTHE D., “Zoe: the rhythm method of imperial renewal”, στο *New Constantines, The rhythm method of imperial renewal in Byzantium, 4th-13th centuries. Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies*, St. Andrews, March 1992, (ed.) MAGDALINO P., (Hampshire-Vermont 1994), σσ. 215 – 229.

- , *Imperial Women in Byzantium 1025 – 1204: Power, Patronage and Ideology*, Longman, (1999).
- , “Imperial Women and the Ideology of Womanhood in the eleventh and twelfth centuries” στο *Women, men and eunuchs. Gender in Byzantium*, (ed.) JAMES L., Routledge, (London & New York 2009), σσ. 76 – 99.

HOLMES C., *Basil II and the Governance of Empire (976 – 1025)*, Oxford University Press, (New York 2005).

HUNGER H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, β' τόμος*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, (Αθήνα 1987).

IERODIAKONOU K., “The Greek Concept of Sympatheia and its Byzantine Appropriation in Michael Psellos”, στο *The Occult Sciences in Byzantium*, (eds.) MAGDALINO P.-MAVROUDI M., (Geneva 2006), σσ. 97 – 117.

JANIN R., “Un ministre byzantine. Jean l’Orphanotrophe (XIe siècle)”, *EO* 30, (1931), σσ. 431 – 443.

- , *Constantinople byzantine: development urbain et repertoire topographique*, Archives de l’orient chrétien 4A, Institut Français d’Etudes Byzantines, (Paris 1964).
- , *La géographie ecclésiastique de l’Empire byzantin: Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, 2nd éd., Institut Français d’ études Byzantines, (Paris 1969).

— , *Les églises et les monasteries. Des Grands Centres Byzantins. (Bithynie, Hellespont, Latros, Galesios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Institut français d'Etudes byzantines, (Paris 1975).

JEANSELME E., "La maladie et la mort de Romain III Argyre, empereur de Byzance", *Bulletin de la Société française d'histoire de la médecine* 17 (1923), σσ. 309-319.

JENKINS R., *Byzantium. The imperial centuries (AD. 610 – 1071)*, University of Toronto Press, (Canada 1987, 1st. ed. 1966).

ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ Ε., «Η βιβλιοθήκη της μονής Προδρόμου-Πέτρως στην Κωνσταντινούπολη», *Ελληνικά* 21 (1968), σσ. 1 – 39.

KALAVREZOU I., «Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia» στο *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries*, (eds.) LAIOU A.-SIMON D., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, (Washington D.C. 1994), σσ. 241 – 259.

KALDELLIS A., *The Argument of Psellos' Chronographia*, Brill, (Leiden, Boston, Köln 1999).

— , "How to usurp the throne in Byzantium: the role of public opinion in sedition and rebellion στο *Power and Subversion in Byzantium, Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 2010*, (eds.) ANGELOV D.-SAXBY M., Ashgate, (England 2013), σσ. 43 – 56.

— , *The byzantine republic. People and Power in New Rome*, Harvard University Press, (Cambridge, Massachusetts, and London, England 2015).

ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΣ Β., *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, α' τόμος, Ιστορικές Εκδόσεις Στεφ. Βασιλόπουλος*, (Αθήνα 1987).

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι., *Ιστορία βυζαντινού κράτους, Ιστορία μέσης Βυζαντινής περιόδου (565 – 1081), β' τόμος, Εκδόσεις Βάνιας, (Θεσσαλονίκη 1993).*

ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ Α., *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι 11^{ος} – 12^{ος} αι, γ' τόμος, Εκδόσεις Κανάκη, (Αθήνα 2009).*

KAZHDAN A.-MCCORMICK M., "The Social World of the Byzantine Court" στο *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, (ed.) MAGUIRE H., Harvard University Press, (Washington D. C. 1997), σσ. 167 – 197.

ΚΙΑΠΙΔΟΥ Σ., *Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη και οι πηγές της (811 – 1057): συμβολή στη βυζαντινή ιστοριογραφία κατά τον ΙΑ' αιώνα*, Εκδόσεις Κανάκη, (Αθήνα 2010).

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ., *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός, δ' τόμος*, (Εν Αθήναις 1951).

KRALLIS D., *Michael Attaleiats and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium*, *Medieval and Renaissance Texts and Studies*, vol. 22, V. Syros, (Arizona 2012).

ΚΥΡΙΑΚΗΣ Α., *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7^{ος} – 10^{ος} αι.)*, *Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου*, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος, (Αθήνα 1993).

KYRRIS C., *History of Cyprus*, Lampousa Publications, (Nicosia 1996).

LAIΟΥ Α., "The Role of Women in the Byzantine Society", *JÖB* 31.1 (1981), σσ. 233 – 260.

– , *Mariage, Amour et parenté à Byzance aux XIe – XIIIe siècles*, *Travaux et mémoires*, Monographies 7, Paris 1992.

– , "Imperial Marriages and Their Critics in the Eleventh Century: The Case of Skylitzes", *DOP* 46, (1992), σσ. 165 – 176.

– , "Law, Justice and the Byzantine Historians: Ninth to Twelfth Centuries" στο *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries*, (eds.) LAIOU A-SIMON D., *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, (Washington D.C. 1994), σσ. 151 – 185.

ΛΑΜΨΙΔΗΣ Ο., *Η ποινή της τυφλώσεως παρά τοις Βυζαντινοίς, χ. έ.*, (Αθήνα 1949).

ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Ι., «Το θανατηφόρο νόσημα του Ρωμανού Γ' Αργυρού (1028 – 1034). Νεώτερες Ιατρικές απόψεις», *Βυζαντιναί Μελέται* 5, (1993), σσ. 132 – 159.

– , *Νοσήματα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, (Κέρκυρα 1995), Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή.

- , Zis P., “The Epilepsy of Emperor Michael IV, Paphlagon (1034 – 1041 A.D.): Accounts of Byzantine Historians and Physicians”, *Epilepsia* 41, No. 7, (2000), σσ. 913 – 917.
- LITAVRIN G., “Vosstanie v Konstantinopole v Aprele 1042 g.”, *Vizantiiskii Vremennik* 33, (1972), σσ. 33 – 47.
- LJUBARSKIJ J., *Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού*, Εκδόσεις Κανάκη, (Αθήνα 2004, 1^η εκδ. Μόσχα, 1978).
- LIMOUSIN E., “Les emotions de l’ empereur byzantin” στο *Politiques des emotions au Moyen Age*, (eds.) DAMIEN B.-PIROSKA N., Del Galluzo, (Florence 2010), σσ. 33 – 48.
- , “Zoé: derrière l’image et les mariages. Une politique?” στο *Imperatrices, princesses, aristocrats et saintes souveraines*, (eds.) MALAMUT E.-NICOLAÏDÈS A., Presses Universitaires de Provence, (2014), σσ. 71 – 83.
- LOUNGHIS T., *Les ambassades byzantines en occident: depuis la fondation des états barbares jusqu’ aux Croisades (407-1096)*, χ. έ., (Athènes 1980).
- , «Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ ἀποβασιλέως κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Καλαφάτου, τοῦ γεγονότος καίσαρος, καὶ τῶν κατ’ αὐτὴν συμβάντων», *Βυζαντικά* 18 (1998), σσ. 73 – 104.
- MACRIDES R., “Kinship by arrangement: the case of adoption”, *DOP* 44 (1990), σσ. 109 -118.
- , “Dynastic marriages and political kinship” στο *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, (eds.) SHEPARD J.-FRANKLIN S., Variorum, (1992), σσ. 263 – 280.
- MAGDALINO P., “Constantinopolitana” στο *AËTOS, Studies in Honour of Cyril Mango*, (eds.) ŠEVČENKO I.-HUTTER I., (Stuttgart, Leipzig 1998), σσ. 220 – 232.
- MANGO C., *The Brazen house: a study of the vestibule of the imperial palace of Constantinople*, Arkæologisk-Kunsthistoriske Meddelelser edgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Bind 4, Nr. 4, I kommission hos E. Munksgaard, (Kopenhagen 1959).

MAVROUDI M., "Licit and Illicit Divination: Empress Zoe and the Icon of Christ Antiphonetes" στο *Les savoirs magiques et leur transmission de l' Antiquité à la Renaissance*, Micrologus' Library 60, (eds.) DASEN V.-SPIESER J.M., (Firenze 2014), σσ. 431 – 460.

ΜΕΨΑΝΟΒΙĆ S., "The female desire for imperial authority in Byzantium: The case of Zoe and Theodora" στο *Ανοχή και καταστολή στους μέσους χρόνους, μνήμη Λένου Μαυρομμάτη*, (επιμ.) ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ., [Διεθνή Συμπόσια 10], ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2002), σσ. 215 – 220.

ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ Κ., *Καθοσίωνες και Τυραννίδες κατά τους Μέσους Βυζαντινούς Χρόνους, Μακεδονική Δυναστεία (867 – 1056)*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκουλά, (Αθήνα 1981).

ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ Γ., «Ο όρος «πορφυρογέννητος» ως έκφραση πολιτικής νομιμότητας», *Δωδώνη* 22 (1993), σσ. 317 – 349.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ.-ΧΡΗΣΤΟΥ Ε., «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση εξουσίας από γυναίκες (780 – 1056)», *Συμμεικτα* 13, (1999), σσ. 49 – 67.

– , *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*, Μονογραφίες 6, ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2005).

NICOL D., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 – 1460: A Genealogical and Prosopographical Study*, Dumbarton Oaks Studies XI, (Washington DC 1968).

– , *Byzantium and Venice: A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press, (Cambridge 1988).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ Ν., *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe s.*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, (Paris 1972).

– , "The mosaic panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", *REB* 36 (1978), σσ. 219 – 232.

– , «Ο πολιτικός ρόλος του λαού των επαρχιών στο Βυζάντιο (7ος – 11ος αιώνας)» στο *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου (30 και 31 Μαρτίου 1990)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, (Αθήνα 1993), σσ. 187 – 199.

OSTROGORSKY G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, β' τόμος, μτφρ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Ι., επιστ. εποπτ. ΧΡΥΣΟΣ Ε., Εκδόσεις Πατάκη, (Αθήνα 2014).

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος} – 12^{ος} αιώνας)*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, (Αθήνα 2006).

ΠΑΡΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ Τ., "The empress Zoe's Tomb" στο *Η Αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025 – 1081)*, (επιμ.) ΒΛΥΣΙΔΟΥ Β., ΕΙΕ/ΙΒΕ, (Αθήνα 2003), σσ. 497 – 511.

ΠΕΝΝΑ Β., «Η απεικόνιση της Θεοτόκου στα νομίσματα και τα μολυβδόβουλλα» στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, (επιμ.) ΒΑΣΙΛΑΚΗ Μ., Μουσείο Μπενάκη- Εκδόσεις Skira, (Μιλάνο 2000), σσ. 209 – 218.

ΠΙΤΣΑΚΗΣ Κ., *Το κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας εβδόμου βαθμού εξ αίματος στο βυζαντινό δίκαιο*, Νομικές Εκδόσεις Αντ. Σακκουλα, (Αθήνα-Κομοτηνή 1985).

POLEMIS I., "Michael Psellos the Novelist: Some Notes on the Story of the Empress Zoe" στο *Myriobiblos. Essays on Byzantine Literature and Culture*, (eds.) ANTONOPOULOU T.-KOTZABASSI S.-LOUKAKI M., Walter De Gruyter Inc., (Boston/Berlin/Munich 2015), σσ. 285 – 293.

PRYSE-PHILLIPS W., *Epilepsy*, John Wright and Sons Ltd., (Bristol 1969).

RIDDLE J., *Dioscurides on Pharmacy and Medicine*, University of Texas Press, (Austin, Texas 1985).

RINGROSE K., *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*, The University of Chicago Press, (Chicago and London 2003).

RUNCIMAN ST., *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign*, Cambridge University Press, (London 1929).

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α., *Μελέτες Βυζαντινής Ιστορίας 11^{ου} – 13^{ου} αιώνα*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, (Αθήνα 1995).

SADEK M., *The Arabic Materia Medica of Dioscorides*, Les Éditions du Sphinx, (Canada 1983)

SCHLUMBERGER G., *Η βυζαντινή εποποιία κατά τα τέλη της Ι' εκατονταετηρίδος*, μτφρ. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Ι., α' – γ' τόμοι, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, (Αθήνα 1906).

SEIBT W., *Die Skleroi, Eine Prosopographisch-Sigillographische Studie*, Verlag, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, (Wien 1976).

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*, ΚΒΕ, (Θεσσαλονίκη 1972).

STIERNON L., "Notes de titulature et de prosopographie Byzantines: Sébaste et gambros", *REB* 23 (1965), σσ. 222 – 233.

STRUNGELL E., "The Representation of Augustae in John Skylitzes' Synopsis Historiarum" στο *Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott*, (eds.) BURKLE J.-BETKA U.-BUCKLEY P.-HAY K.-SCOTT R.-STEPHENSON A., [Series Byzantina Australiensia 16], Brill, (Leiden/Boston 2006), σσ. 120 – 136.

TODT K., "Die Frau als selbstherrscher: Kaiserin Theodora, die letzte Angehörige der makedonischen Dynastie", *JÖB* 50 (2000), σσ. 139 – 171.

ΤΑΚΙΡΤΑΚΟΓΛΟΥ Κ., *Η Αρμενία μεταξύ Βυζαντίου και Χαλιφάτου (885 – 929)*, Ηρόδοτος, (Αθήνα 2018).

TOUGHER S., *The Reign of Leo VI (886-912), Politics and People*, Brill, (Leiden-New York-Köln 1997).

ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ., «Το συναινετικό διαζύγιο στο Βυζάντιο», *Βυζαντιακά* 3, (1983), σσ. 9 – 21.

– , «Έρως και Νόμος στο Βυζάντιο» στο *Εγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο*, (επιμ.) ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ. Ίδρυμα Γουλιανδρή Χορν, (Αθήνα 2001), σσ. 173 – 201.

VANNIER J., *Familles Byzantines Les Argyroi: IX – XIIIe siècles*, [Byzantina vol. 1], Publications de la Sorbonne, (Paris 1975).

VRATIMOS A., "Michael V Kalaphates – Romanos IV Diogenes: Textual Parallels in the *Chronographia* of Michael Psellos", *ZRVI* 48 (2011), σσ. 51 – 60.

VRYONIS SP., "Byzantine Δημοκρατία and the guilds in the eleventh century", *DOP* 17 (1963), σσ. 289 – 313.

WHITTEMORE T., *The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul. Third Preliminary Report. Work done in 1935-1938. The Imperial Portraits of the South Gallery*, Oxford University Press, (Oxford 1942).

— , “A Portrait of the Empress Zoe and of Constantine IX,” *Byz* 18 (1946 – 1948), σσ. 223 – 227.

WEYL-CARR A., «Η δημόσια λατρεία της Παναγίας» στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, (επιμ.) Βασιλακη Μ., Μουσείο Μπενάκη- Εκδόσεις Skira, (Μιλάνο 2000), σσ. 325 – 372.

WOLF G., “Zoe oder Theodora-Die Braut Kaiser Ottos III.? (1001/1002)“ στο *Kaiserin Theophanu. Prinzessin aus der Fremde-Des Westreichs Grosse Kaiserin*, (ed.) WOLF G., Beohlau, (Köln 1991), σσ. 212 – 222.

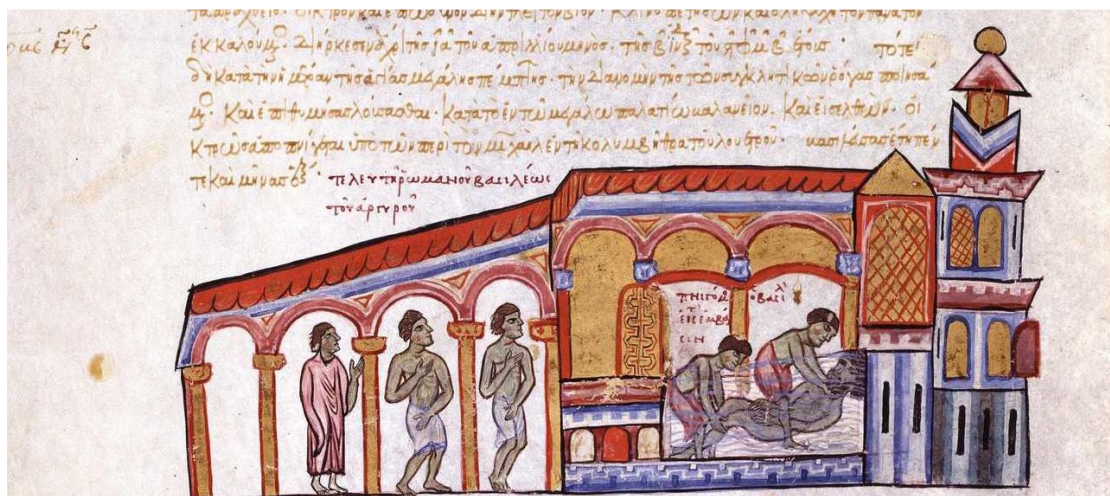
ΠΑΡΑΘΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Μικρογραφία. Ο γάμος της Ζωής με τον Ρωμανό Αργυρό, Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 198v

Εικόνα 2: Μικρογραφία. Η αυτοκράτειρα Ζωή εξαναγκάζει την αδερφή της Θεοδώρα σε κουρά, Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 204r

Εικόνα 3: Μικρογραφία. Ο πνιγμός του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ', Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 206r

Εικόνα 4: ελλέβορος μέλας, Codex Vindobonensis medicus gr. 1 , f. 115r. (Der Wiener Dioskurides. Codex medicus Graecus 1 der Osterreichischen Nationalbibliothek, kommentar von O. MAZAL)

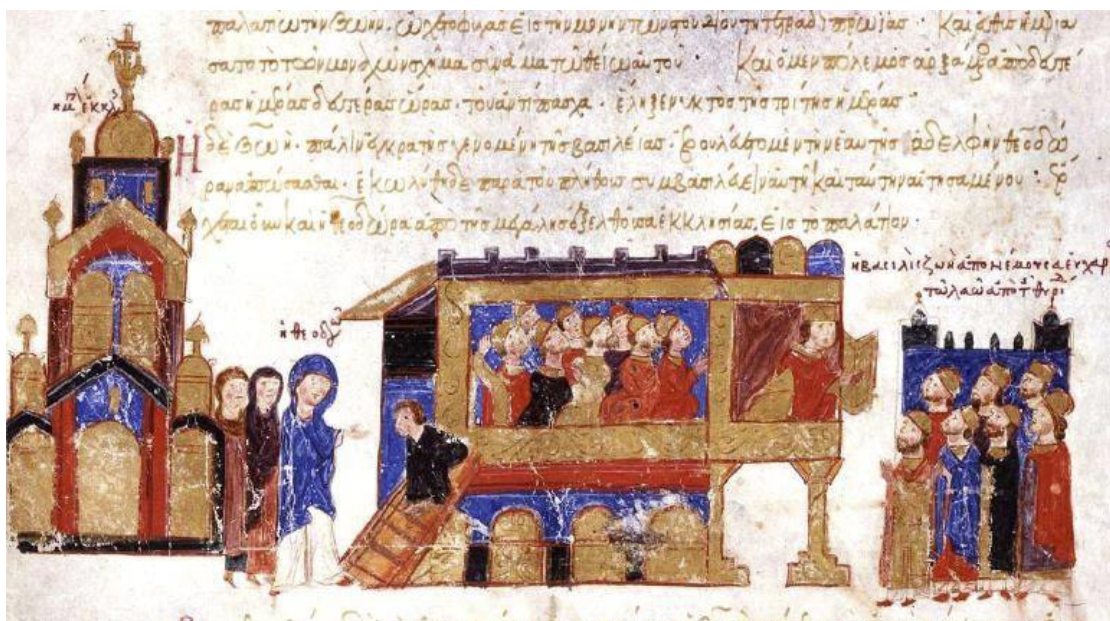
Εικόνα 6: Μικρογραφία. Ο δεύτερος γάμος της αυτοκράτειρας Ζωής με τον Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγώνα, *Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 206v*

Εικόνα 7: Μικρογραφία. Η στέψη του υιοθετημένου γιου της Ζωής, αυτοκράτορα Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη, *Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 218v*

Εικόνα 8: Μικρογραφία. Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ε' περικυκλωμένος από τον λαό της Κωνσταντινούπολης κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του 1042, Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 220v

Εικόνα 9: Μικρογραφία. Η Θεοδώρα επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη και η Ζωή καθησυχάζει τον λαό της Κωνσταντινούπολης, Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 220v

Εικόνα 10: Ιστάμενο από την περίοδο της συμβασιλείας των αυτοκρατειρών Ζωής και Θεοδώρας (1042). Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται η Θεοτόκος και στον οπισθότυπο οι δύο αυτοκράτειρες. (<http://www.doaks.org/resources/online-exhibits/byzantine-emperors-on-coins>)

Εικόνα 11: Μικρογραφία. Ο τρίτος γάμος της αυτοκράτειρας Ζωής με τον Κωνστανίνο Θ' Μονομάχο, Codex Matritensis gr. vitr. 26-2, f. 222r

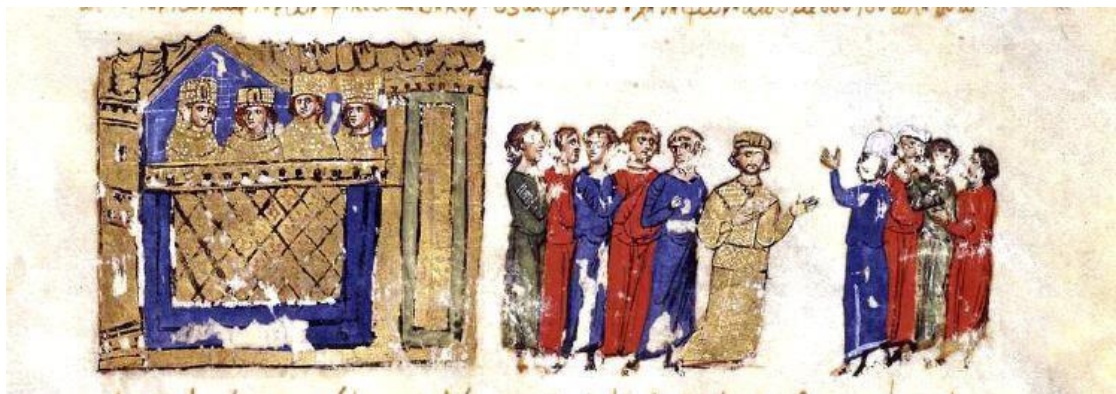
Æ (1)

2

Εικόνες 12, 13: Αριστερά: *Ιστάμενο* 1041/1042. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται ο τύπος του Χριστού του Αντιφωνητή ενώ στον οπισθότυπο η αυτοκράτειρα Ζωή. Δεξιά: Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται ένας γενειφόρος άνδρας και στον οπισθότυπο η αυτοκράτειρα Ζωή. (P. GRIERSON, *Catalogue of the byzantine coins*, vol. 3, part 2, πίν. LVIII)

Εικόνα 14: Μικρογραφία. Οι αυτοκράτειρες Ζωή και Θεοδώρα σώζουν τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο από το εξαγριωμένο πλήθος, *Codex Matritensis gr. vitr.* 26-2, f. 227v

Εικόνα 15: Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος και Ζωή η Πορφυρογέννητη. Ψηφιδωτό (11^{ος} αι.), νότιο υπερώο, Ναός Αγίας Σοφίας, Κωνσταντινούπολη. (Από το προσωπικό αρχείο του Καθηγητή κυρίου Γεωργίου Μακρή)